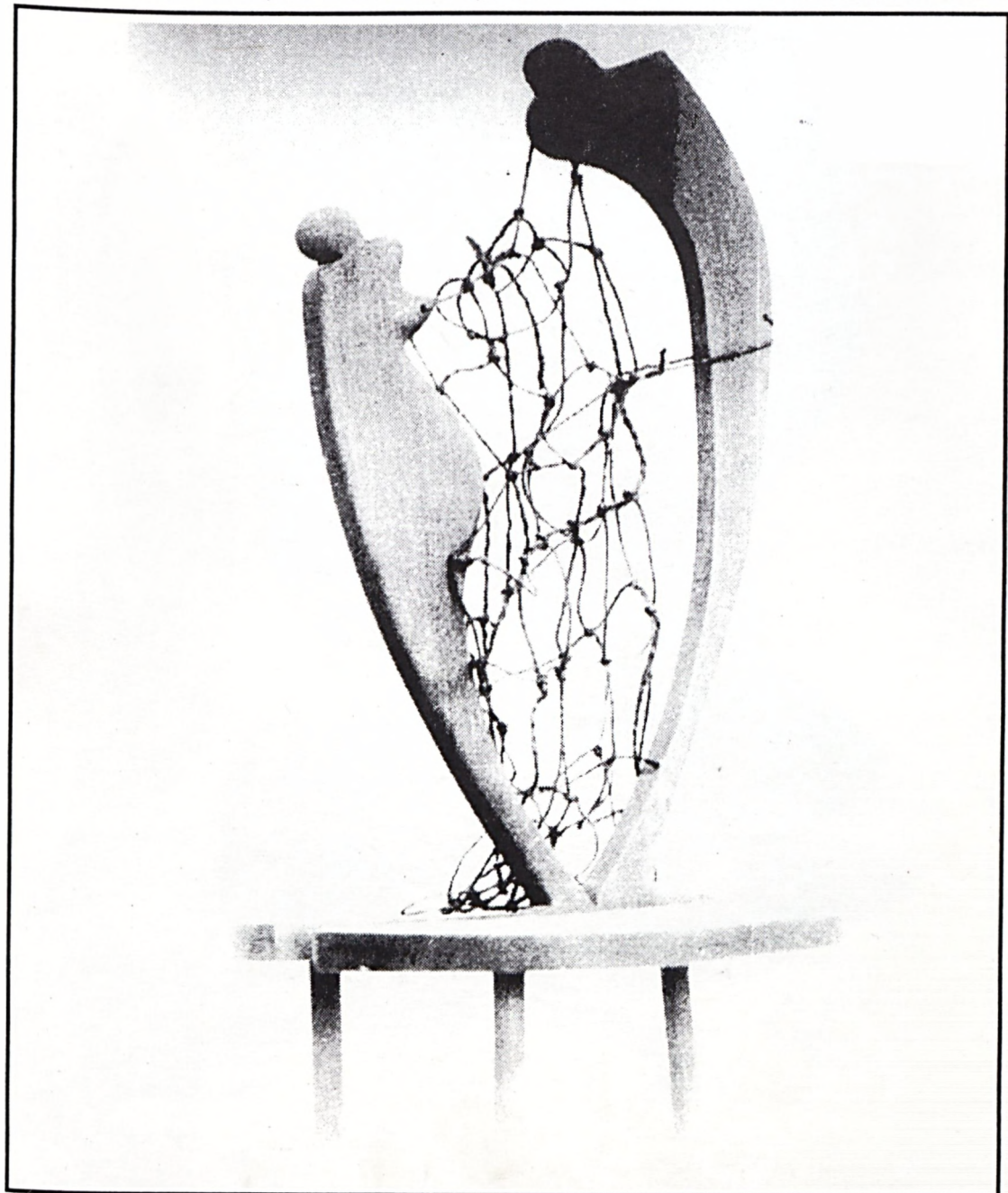

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 95/5

XXIX. évfolyam

szeptember-október

<i>Szepesi Attila</i> versei	387
<i>Onagy Zoltán</i> A piromán tűzhalála (novella)	390
<i>Kálnay Adél</i> Szemben a sötéttel (szocionovella)	402

VITA

<i>Szigetvári János</i> Audiatur et altera pars!	406
<i>Csank Csaba</i> Az iszap még nem kavarodott föl!	408
<i>Baráthi Ottó</i> Dilemmák és csapdák	411

ÉLŐ MŰLT

<i>R. Várkonyi Ágnes</i> A szécsényi országgyűlés 290. évfordulójára	418
<i>Tóth László</i> Hívebb emlékezésül	426

ÖRÖKSÉGÜNK

<i>Kántor Lajos</i> Melyik térképen található?	444
--	-----

<i>Praznovszky Mihály</i> Leblancné dr. Kelemen Mária emlékére	456
--	-----

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:

Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:

Zsibói Béla

TERVEZŐSZERKESZTŐ:

Csiba Imre

FELELŐS KIADÓ:

Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:

3100 Salgótarján,

Rákóczi út. 36 sz.

Telefon:(32) 314-386, 310-022

Levélcím:

3101 Salgótarján, 1.Pf.270

Kiadja

a Nógrád Megyei

Közművelődési Központ

Készült

a G+T Bt. nyomdaüzemében

Vizslás-Újlak

Szerkesztőségi fogadóórák:

csütörtökön 11-16.30 óráig

Számlaszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

Baráthi Ottó közgazdász (Starján), *Csank Csaba* tanár (Starján), *Kálnay Adél* író (Dunaújváros), *Kántor Lajos* irodalomtörténész (Kolozsvár), *Onagy Zoltán* író (Esztergom), *Praznovszky Mihály*, a PIM főigazgatója (Nemesvámos), *R. Várkonyi Ágnes* történész (ELTE, Bp.), *Szepesi Attila* költő (Bp.), *Szigetvári János* önkormányzati képviselő (Starján), *Tóth László* író, költő (Bp.).

*

Helyreigazítás

A. Gergely András Balassagyarmatról szóló írása (1995/4.sz.) jegyzetanyagából a szerző hibájából sajnálatos módon kimaradt: a tanulmány az OTKA 04708 számú kutatási támogatás jóvoltából jöhetett létre, s része a közeljövőben Balassagyarmatról megjelenő tudományos elemzésnek, amely az MTA gondozásában jelenik meg.

*

E számunk illusztrációit nógrádi művészek alkotásaiból válogattuk.

Borító I.: *Csemniczky Zoltán* szobra

Borító II. Sz. *Nagy Mária*: *Kosztolányi Dezső*

Borító III. Sz. *Nagy Mária*: *Juhász Gyula*

Borító IV. : Sz. *Nagy Mária*: *Babits Mihály*

Sz. *Nagy Mária* szobrait a nagybáttonyi és a salgótarjáni kiállításából választottuk.

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/a., levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban.

Egyes szám ára 56 Ft., előfizetési díj félévre 186 Ft., egy évre 372 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Szepesi Attila

Aranyalma

(Erdélyi Zsuzsannának)

Egy világvégi portán,
ahol az ösveny véget ér,
lakik Erzsébet Máriával.

A falu ismeretlen,
nem mutatja a térkép.

A kertben sárga kiskacsák
meg egy öreg komondor.

A fákon: aranyalma...

Mária és Erzsébet
már ezer éve élnek itt
a világvégi portán.

Motyogva, dudorászva
megkapálják a krumpliföldet.

Babos kötőben
vizet hoznak a kútról.

Már mindent elfeledtek:
háborút, sáska járást,
halottakat...

De értik még az angyalok beszédét.
És emlékeznek Jézus hét sebére.

Hasonmás

Isten nem kockajátékos,
mondotta Albert Einstein.
Lehetséges.
Csak azt nem mondta, Isten kicsoda.
Hasonlít-e
a sakálképű koldusra, aki
nyálkás rongyokba burkolózva
naphosszat itt gajdol a járdaszélen.
Vagy az angyalarcú
boszniai suhancra, aki
szelíden mosolyogva
csecsemőket és asszonyokat öl.

Kristálygömb

A lófej karambolt jelent.
Felesapó láng nyugtalan álmot.
Hab-üzte pilleszárny várakozást.
A tenger felől hallott zeneszó
közeli véget.
Vérző arcot egy távol üstökös.
A csigahéj nemvárt sugallatot.
Elhajított félpár cipő törött sorsvonalat.
Arany szőlőfürt termő éjszakát.
Virágzó ág neked nyíló szüzet.
Szakállas csillag ösvények fogyatkozását.
A tűzfal szájjárat.
Kéklő szempár reménytelen reményt.
A sólyom titkos szerelmet és így tovább...

Csodálatos a Sátán tudománya.

Éjféli maszkajáték

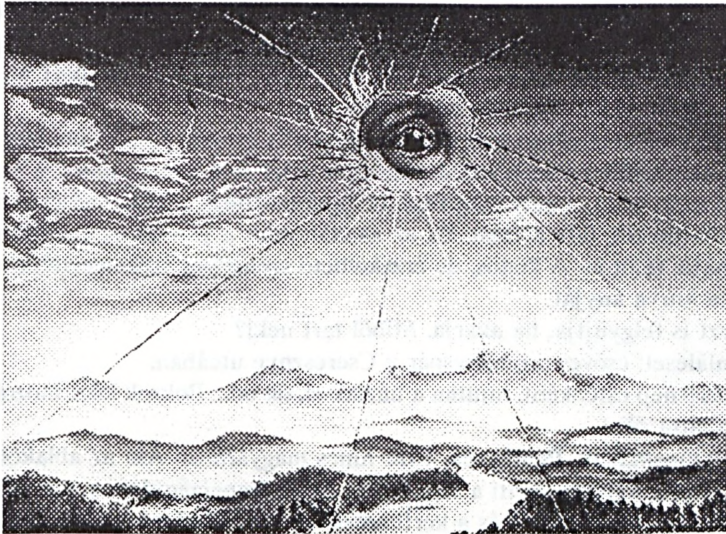
Se mozdulat, se zeneszó,
csak összetört igék az éjszakában,
csak az időn túli dadogás.

Egy-egy szikrázó verssor,
ölelés sugallata:
múlt évszakok fájdalmas töredéke.

Ismerem jól a Sátán maszkjait:
a bégető bárányt, meg a
tündér sejtelmekkel kísértőt.

Ma nem utazom sehova.
A jégbe-fagyott katonalovakra gondolok,
gyanta cseppjébe dermedt rovarokra.

A teremtés titkát nem firtatom.
Nem hívogat és el sem üz
a domb, a temető, a tenger.

Cséne gál István festménye

Onagy Zoltán

A piromán tűzhalála

„Nincs miért aggódnod.

Csak az első tucat okoz álmatlan éjszakát...”

Károlyi Anna-M.: Verslevél/- szám nélkül

Tüzek a parton

Vasárnap éjszakánként, amikor a hétvégiek összepakolnak és elsöpörnek gyönyörű autóikon, netán áthajóznak a Dunán az utolsó komppal, s az utolsó előtti pesti vonattal hazautaznak, hogy hétfőn újra beálljanak a helyükre – fellobban egy parti ház.

A nyári ház – betonlábakon fa-falak, fa berendezések, szárazon – porig ég.

Előbb véletlenül, felelőtlenségre, balesetre, részegségre, égve felejtett gázra, bekapcsolt rezsóra, mindenre gondol a táj házát féltő embere. Arra, az egy hülye, egyébként is végigugatták a hétvégét az asszonnyal, biztosan csalja őtet, vagy: öt liter bort vett szombaton reggel az Erőműben; vagy: öregszik, nem figyel oda.

Am egy idő elteltével olyan építmények helyén is korom, fekete fedőrácsok és hamu maradt, amelyek gazdáira a legbőszebb rosszindulattal sem használhatók a fenti jelzők.

Van egy akadályszint, amely megtiltja az egyszerűsítést, a könnyed értelmezést, a félhomályos legyintéseket, üde célzást. Ez az akadályszint a személyes érintettség. Kéz és a fej közt található, félúton. A ködös, de érzékelhető személyes veszélyeztetettség. Az, hogy az *én házam*, a kurva anyját.

A valaki ezt is felgyújtja, ha akarja. Miből tart neki?

Közben haláleset: csöves szerelmespár a Cseresznye utcában.

Kiderül, vasárnap esténként, miután a háziak el, ők oda. Bokrok közt mozoghattak ki és be, senki nem látta őket.

A csövesek meghalnak. Bentégnék. Erre nincs magyarázat. Aki az ablakon közlekedik, csak a konyhát és a kamrát érinti a tág, hűvös szoba franciaágyától a tele hagyott hűtőig, az nem gyűjthetja fel a fűnyírót és a kerti szerszámokat rejtő udvari tárolót, minthogy be se teszi oda a lábát. Nincs sem módja, sem miéjtje.

Gyerekekben benne a benne a minden

Fóti gyerekekkel – mackónadrág, olcsó tornacipő, zsíroskenyér uzsonna, egyenfrizura – utazom Váctól Visegrádig. Nézegetem őket. Hazaúton nézelődöm, engedve, hogy a büntudat elhelyezkedjen odabent, kényelmesen rátaláljon a pontra, a sámlira, ahol majd elfüldögél, s a következő érkezésig nem okoz külön gondot. Ül, malmozgat, nem szól, nem riaszt.

A fiúk itt, a lányok a szomszédos fakkban. Harminc-harminc körül. A fiúk szárnyalnak. Szeretem, amikor láthatóan hazudik valaki, s a hallgató láthatóan rálicitál.

Két szakadt, iszákos küllemű nevelő velük. Elhúzódba, rezignáltan. Nem szólnak. Nem kérdezik őket, de ha igen, akkor is rövidke mordulás a válasz. A fiatalabbik feláll, át-átnéz a nemdohányzóba, a lányokhoz.

Nem reagálnak arra sem, hogy az egyik gyereket folyamatosan ütik. Jövet, menet. Rúgják, odasarkalnak, belecsimpaszkodnak a másodperc feléig a füllébe, hajába. Ha ránéznek, azzal is ütik.

Kis szőke kölyök. Kis görcs, összegömbölyödvé. Nem visít, csak ciporog, mint az egér macska manesai között, amikor macska görgeti, pofozgatja a rövidre vágott fű torzsái között. Gondol egyet, odaül szembe, az üres padra. Szeme összehúzza, figyel, milyen képet vágok hozzá, elzavarom-e. Nem zavarom el, nézem csak, mintha nem is nézném.

Verőcén szólít meg:

– A bácsi járt már erre autóval?

Közel hajol, mintha titok volna. Én is közel, úgy súgom:

– Jártam bizony.

– Milyennel?

Nocsak, miféle kérdés.

– Nem emlékszem – mondom, és tényleg nem emlékszem.

– Én – emeli meg állát, orrát – apukám fekete *sevrójával* .

– Aha – bólintom. – Az igen.

– Bárszkekrényes. Légekondicionált. Sofőr vezette. Egyenruhás.

– Tyhű, az anyját – mondom.

Közel hajol megint:

– Jövő héten is jön értem. De ezeknek nem árulom el – int a fiúk és a nevelők felé. –

Nem érdemlik meg.

Harc a parton

Velem marad. A rendezetlen csoportban lefelé nyomuló állami gyerekek mögött haladunk.

Apját meséli. Hogy akkora, mint én. De nem kopasz, pocakja sincs, karatebajnok, filmszínész. Házában elfordul az asztal, alatta atombiztos óvóhely. Az ellenségeit is oda zárja. Ha kedve tartja, napokig nem ad enni nekik. Inni sem, pedig az a nehezebb. Néhány nap és kampec.

Anyját meséli. Hogy a buszok megállnak, a villamos lelassít, az autók összeütköznek, ha kiteszi lábát az utcára. Néha szőke, máskor vörös, de amikor vörös, olyan, mintha szőke, és amikor szőke akkor meg olyan, mintha vörös volna. Szépséges. Így mondja.

A Duna kicsi. Láthatóvá teszi a színes kavicságyat.

- Iszol egy bambit?
- Nem tudom – mondja. – Mi az?
- Kólát.

Azt kér. Csemege-rágót is. Golyócskák a múltból. Berekedt bolsi árúkészlet. Műanyag-csőben tíz darab.

Ülünk a szélen. A gyerekek örülnek a Dunának, nem telnek be vele. Kacsáznak. Lerúg-ják a tornacipőket, belegázolnak térdig. Visítanak.

Kis göresöm irigykedve nézi.

- A bácsi nem szok bemenni a Dunába?
- Szok, de ritkán – mondom.

Lelombozza. Nem akar otthagyni, de indulna a partra mégis. Tűnődik magában. Soha nem látott apró kortyokban iszogatja a colát.

- Ha gyorsabban iszod, ha elfogy, hozok egy másikat – mondom.
- Köszönöm, nem kérek.
- Gondold meg, úgyis sorba kell állnom a sörömért...

Vissza kerülővel.

A kölyök kiöntötte a rágógumi csővéből a golyókat, és a hamutartó vályújában megtá-masztva a hegyre irányítja.

Baljában maréknyi zúzalékkő. Kiválaszt egyet, belecsúsztatja a csőbe, behúzza a nya-kát, azt mondja: bhum. A mozdulat komoran, elkésézően hiteles. A bum után megsor-rozza a hegyoldalt a kezében tartott, kibelezett töltőceruzával.

- Kire lösz? – kérdezem.

A gyerek megriad. Megfeledkezett rólam.

- A, senkit – megnyújtja. Eddig nem, eddig kerek szavak, jó, egymásra épülő hangzás, felnöttes, kisokos.

- Nyugodtan megmondhatod. Nem árullok el.

Lerakom elé a második italt, találtam négy száraz ischlert, abból kettőt. Erősen gondol-kodik.

- A bíró házat. A fehérét.
- A bíróét. Ezzel?

- Ezzel – mutatja. – Ez aknavető, nagy tűzerejű aknagránátot lő ki. Aki nem halt meg, lekaszálok az uzival.

- Mindenki meghal?
- Mindenkinek meg kell *döglenie*.

Hm, mondom. Hétfő van. Hétfőnként gyakran gondolom hasonlóan. Ha lőni már nem is lövök, csak szeretnék.

- És minden fehér házat?

- Nem. A fal, a kerítés fehér. Az ajtók kékek. A torony zöld, a kéményen barna virágos esempe. Az ablaküvegeken szürke fényszűrő. Nem szabad belátni.

- Melyik az? – nézek a szemközti oldalra.
- Nem tudom – mondja. – Hatot aknázok egyszerre.

– Közte van az az egy?

Rám néz. Kis göres. Szomorú világos szemöldök, félig leengedett szemhéjak, negyven kilónyi búbanat.

– Talán. Remélem – mondja.

Fent, a túlpárt hegyoldalán ragyognak a fehér házak a reggeli verőfényben, a szikrázóan tiszta levegőben.

Logika után a parton

Valamit csak kell tennem.

Mégis lehetetlen állapot, hogy a gyomor összeszorul, a vakszem lüktet, a kéz remeg, sorra kerültem-e.

Két év munkám.

Szerzek egy térképet. Kinagyítom sárgult, öreg dipára, megkísérlem berajzolni a leégett házakat, hátha rátalálok a rendszerre.

Írom az utcaneveket: Retek, Bors, Sáfrány, Gesztenye, Mandula, Diófa, Málna, Tulián, Fenyő, Nyárfa, Hársfa, Kút, Hajó, Komp utcák.

Nincs semmi utolérhető az utcanevekben. Ha valaki – mondjuk – gyűlöli a diószesztát, mert az anyja gyerekkorában megtömte, ebből következően gyűlöli a diófát, s ha nincs is diófája, minden nap végig kell mennie a Diófa utcán és minden nap eszébe jut anyja a diószesztával. Egyszer, egyik rosszabb életszakaszában úgy határoz, felégeti ezt a rohadt utcát.

Megteszi, és ráébred a dolog, a cselekvés, az önvédelem ízére. A megvilágosodást felgyűlt sérelmek tárgyasulása követi.

Hajnalonta új keserves emlékek kopogtatnak a pacsirtaszóval párhuzamosan. A pacsirta fent, az emlékek a rongyos szőnyegen. Hogy például a testnevelő tanár mandulabottal ütötte a combját, amikor negyedik kísérletre sem bírt a kötélre felmászni, vagy amikor a komposok öt perccel korábban elindultak a másik oldalról, mert a Dallasra vissza akartak érni, ő meg lekéste, egész éjszaka ott vacogott a bokrok között, s amikor reggel felelősségre vonta a disznó kompszemélyzetet, még le is pofozták ráadásul. Célponttá válik tehát a Mandula és a Komp utca.

Hát valami ilyen logika után a parton.

A védelemhez ismernem kell, mire mozdul.

Szegénység után a parton

Nem élvezkedem a szegénységben. Azt azért nem mondhatnám. A nyomor túlélése valami derűvel, csodavárással, a lyukak örökös tömködésével telik, amelytől az egész lassan úgy néz ki a távoli szemlélőnek, mintha boldog volna és kerek mű, közben folt hátán folt, pótlás homlokán pótlás.

Nem élvezkedem a szegénységben, de azt nem felejtettem el, hogy az építkezés idején gyakran átszámoltam téglamennyiségbe az esetleges sör- és pálinkaárat. Egy rekesz világos mennyi kisméretű téglában. Hány salakblokk csereértéke a rossz román konyak, amit min-

den reggelre kikövetelt a segédmunkásárda, mert Erdélyre és ifjúságukra emlékeztette őket.

Mész a köröm alatt. Cementpor a szempilla tövén, mint a fekete csík a bányászén. Az éjszaka visszacsikorgó fémlap. Fémlapon mozog a gereblye, a lapát, keveri a betont, a ház-lábak alapanyagát. Kavics kerül közé, esikorog. Visszhangzik.

Mindeközben ötven fok. És ekkor tudtam meg, ötven fokba bele is lehet halni, ha nem csendes sűrűző árnyékos, szellős kerthelyiségében tölti az ember.

Épeszü ember nem büszke az ő szegénységére. Nem büszke arra sem, hogy megtanulja a kőműveskalapács, kőműveskanál, a fandli kezelését. Megérti, minek annyi féle izom az emberi szerkezetben, és megtanulja, hogy ezek az izmok külön-külön is képesek fájni.

Sok mindent tanul közben.

Fontos tételeket, amelyeknek soha nem került közelébe.

Most tapasztalja először, hogy a kedves haver, a jó ivócimbora ha kedve úgy tartja éppen, tízezer forintokkal is elszámolja magát a maga hasznára. És nem szégyenkezik, ha erre rákérdez a megrendelő.

Idesapám, ilyen előfordul még a matematikaprofesszorral is.

Megtanul gyanakodni.

Félni a tolvajoktól. Megtanulja, minek mi az ára. Megtanulja nézni a kertek alatti, házak előtti, telkeken lefóliázva álló téglarakásokat, amikor keresi a sajátját.

Megtanulja gyűlölni szeretett Dunáját, a kis árvizeket, a nagyokat. Az árvízkezdeményeket. A nagy havat. A nagy hó, miután elúnja a színes anorákokban parádézó síelőket, dühös rohammal aláződül, hogy nyári telepeiken büntessen.

Megtanul birtokos lenni.

Furcsa érzés, nehezen szokja.

Megtanulja zárni a kertkaput. Ő, akinek soha nem volt lakatmániája.

Gyorsan megtanulja azt is, kinek adhatja oda, ki becsüli más munkáját, ki szarja le. Ki az, aki gödrög éget az ágyba, mosatlanul hagyja a heti edényt, letöri a barackfa gyenge ágát, fűbe dobja a csontot, leégeti a számla nélkül vásárolt, kicserélhetetlen ventilátort, összeokádja a teraszt.

Megtanulja: *semmi* nincs ingyen.

Kocsma után a parton

A kocsmá ötletterep.

Olyan még soha nem esett, hogy a kocsmában is szikkadt az agy. Más terep, más agyhullámok, más instrukciók és *makimonók*. Az agy megfelelő helyen, alkalmas időben hajlandó riukvereben is közlekedni, ha ez az adott pillanat igénye.

Reggel. Mindenki a maga szisztémáját keresi, belefér-e a rossz sorozatba.

Ülnek. Rozogák, szerencsétlenek, tanácstalanok. Reggel csak az öregek. A fiatal partlakók nem gondolnak rá, velük is megtörténhet, de ha mégis egy-egy kósza gondolat erejéig, az akkor sem jelenti az élet végét.

Öregek a reggelben.

Szakértői gárda a háromcentes poharak fölött.

Válságstáb.

Beülök közéjük. Kicsit oldalazva, nem fogva kezét senkivel, vészhelyzetben elég biccenteni.

- Jutottatok valamire, bölcssek?

Közös válasz nincs, de mindenki megálmodta a maga teóriáját. Hogy a *grínpiszből* a magyar zöldek, akik nem dugták még ki a fejüket a mocsárból; hogy egy tolvaj, egy közös ellenség, akit tíz évvel ezelőtt fogtak el mesteri akcióval, kötötték ki egy hétre; hogy a katolikus pap, aki nyaranta, a nudi és a parton is elterjedt, de a faluba is felkerülő monokini miatt, eszelős miséket tart, talán ő döntött úgy, megmenti nyáját az elkárhozástól, a pokol kínjaitól; hogy a *kutyabarát* a Nyárfa utcából, aki ellen közös pert indítottak negyven kóbor döge, azok bűze, hangja miatt; hogy tüzbeteg gyerekesapat; hogy a *munkásör-szolgalavezető*, aki fegyverarzenált tart a pincéből elfalazott beton-óvóhelyen, aki legutóbbi motorosbulin tusás *áká*-val hajtotta el a motorosokat salakkal töltött utcájából; hogy a tűzoltótiszt, mert az ő szeretője itt tölti a nyarat, s ha *vannak* tüzek, itt dolgozhat egész héten, az éjszakát meg a *lunyával* tölti; hogy egy kirúgott tűzoltó is lehet, ismerünk egyet; hogy egy költő, aki így szerzi az ihletet, *tudunk hasonlóról a világtörténelemből*; hogy egy kínai, mert a kínaiak egyébként is a tűzijáték feltalálói; hogy egy titkos szerb vagy horvát vagy bosnyák, akinek légezt a háza otthon és nem kapott helyette másikat; hogy egy holdkóros, aki tüzekkel bonyolítja alapbetegségét.

És a többi, és a többi.

Nevetünk néha, az öregek fogatlanul, szuszogva, én rosszkedvűen, mert tudom, ha valahol valami szar akad, abból nem maradhatok ki.

Szerelem után a parton

Rendben, mondta a lány, ne csigázzuk egymást, de van néhány kikötésem. Feleségül veszel, nászutunkon átballsz velem a *Doge*-palotából a *Ponte dei Sospirin* a börtönig, építesz egy kis házat a dunai telekre, ha unlak, szabadon lehessenek ott, és a nyakadban viszel végig a *Golden Gaten*. Hét éven belül.

Mindent megígérttem természetesen. A *Ponte dei Sospirin* fogalmam nem volt, mi lehet.

Az események csak akkor keményedtek, amikor férjül vett, amikor elkezdődött a spórolás a faanyagra, kerítésre, olasz útra, amikor minden hónapban öt darab ezres az amerikai repülésre.

Két és fél évembe került a kisház.

Ha most felgyújtja nekem valaki, újra kezdődik minden. *Ráadásul* az elsőre szépnek is nevezhető, örömeiket is hozó közös munkából másodsorra csak a munka maradna. Na és a pénz. Mert biztosítás nincs, árterületen lévő házat nem biztosítanak. Persze nem mondom neki semmit. Éppen elég, ha én aggódom. Amikor ketten tesszük, veszekedéstől veszekedésig tartanak a napok.

Tudunk. Ezt nagyon tudunk. Annyi színben, amennyi belefér. Néha rutinból, néha szenvedélyből. Ha sikerül megsértenie, nem gyakran, mert ismerem a szókészletét, gondolkodása menetét, akkor délután is visszaballagok a kocsmába. Délutáni kocsmában nyugalmat

talál, aki keres. Megerősítést, látogassa meg nyugodtan titkos kedvesét, aki minden nap várja őt. Örül, ha érkezik.

A kedves hallgat olyan dolgokat, következtetéseket, olyan álmatlanságot okozó kérdéseket is, amelyek otthon nem hangoznak el. A kedves nem *személyes*. Idegen marad odaadása, szépsége és fiatalsága ellenére. Nincsenek közös harcok.

Gondjaimra a *szerető* magasából néz, a személyesség zavaró hatásai nélkül, és táplálja gépbe a *piromán* ismert, feltárt adatait. Mit? Mikor? Hol? Kiket? Mivel?

Eljátszom vele, mondja.

Szívesen segítek, mondja.

Ez a szakmája. Az utcanévek, a családnevek begépelése és a dátumok felvétele közt odafészkel mellém az ágyra. Az idő ne múljon el teljesen haszontalanul.

Nem egyszerűbb, ha a rendőrré bízátok?, kérdezi, és meg nem fordulna a fejében, hát-ha ő is veszélyeztetett. Az eltűnt férj keze munkája, a manzardra vezető csigalépcső, a puha szőnyegek, a fagerendák, az egész építmény illata, benne a nő, a nő emlékei.

Nem mondom. Minek. Szerenesés természet a veszélytudat nélküli. Ami nincs, attól nem tart, nem fél, kívül áll, kint egy messzi mezőn.

Éjfélkor haza. Ahogyan máskor is. Ellenőrzőpontokon haladok át. Ha ezt az utat gyakran járnám, könnyen gyanúba keveredhetnék magam is. De nem járom gyakran, nem veszekszünk sokat, túl bizonyos normális határon.

Vadászat a parton

Molnár Gábor óta, a nagy Lókos-parti nyúlvadászatok óta remekül vagyok a fegyveres vadászokkal. A rapsicokkal sem vagyok rosszul, de az mégis más. Ott tapasztalatot, életlehetőséget szerez az ember a rosszabb időszakokra, itt látványt, a mészárlás látványát. A kor követelménye: jó előre megszokni ezt is, mert ki tudhatja, mikor szükséges egy határozott, mindent elviselő, visszatartó gyomor, mikor szükséges keménynek maradni, mikor kell elfordulnia érintettnek egy bánatos, halál előtti özszipár könnyes tekintete elől, s megjegyezni öngazolásul: *Milyen szerencse, hogy nem az őzem fekszik a vérben.*

A vadász erre szoktat engem.

Egyszer erre. Másodszor pedig arra, akinél a fegyver, maga dönti el, lő-e az adott pillanatban.

Ez is tanulandó.

Új világ. Új nemzeti alaptanterv. Új érvrendszer és új értékrend. Combig a régiben.

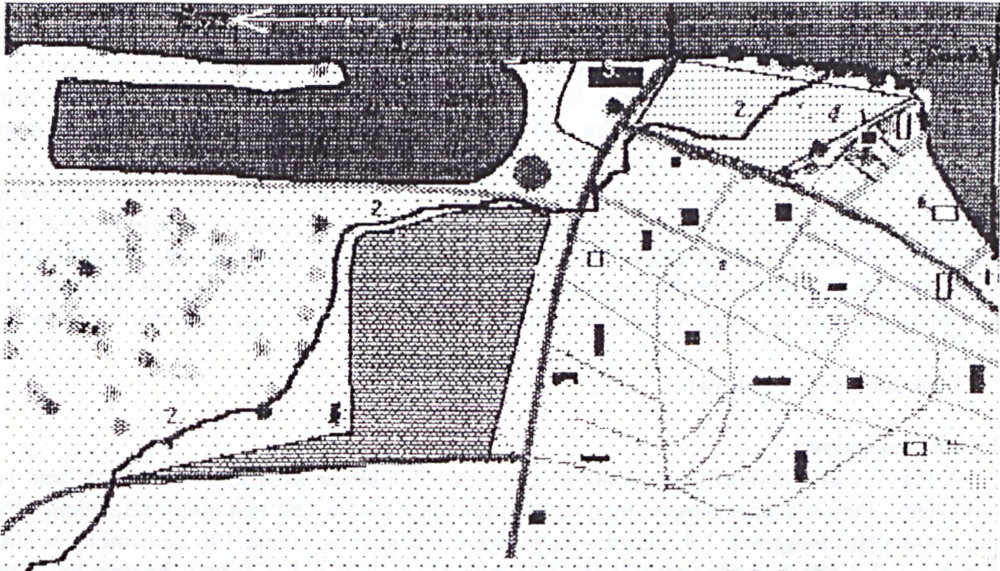
És a forma. A mosolyok.

Mosolyogni, mondja a vadász. Jól tűröm, ha rámszól. Jól tűröm, hogy nem kérdez soha, kinyilatkoztat és válaszol.

Jól tűröm a zsákmányrészt. A vaddisznócombót. Sárga bajúszát, erdőillatát, sáros fűzős bilgerijét, laza orrszívásait, állandó jókedvét. Ráadásul nem gyanús ez a szünetmentes jókedv.

Ő is károsult. Nővére nyaralója koratavasszal az elsők között égett le. *A tűzmester nem lesz börtönlakó*, mondja, ha eszébe jut, *arra mérget vehetsz.*

Őzek a parton

1. Itt lakom én
2. Az őzek útvonala
3. Hajóállomás, Kabrancsik-kocsmá
4. Kukoricaföld, a gyilkosság helyszíne
5. A Duna és az úsztatás helyszíne
6. Kedvesem parti kastélya

Őzek járnak erre. Kánikulák hajnalain, éjszakáin végigtrappolnak a szántóba taposott ösvényen. A hirtelen gazdává vált paraszt elrekeszti a bejáratot, arra gondolva, a vezető bak olyan hülye, ha beleakad valami hatméteres akácudakból kialakított kerítésfélébe, attól kezdve a járdán ballag le szomját oltani a Dunára.

De nem. Az őzbak megnézi meddig ér cölöpsor, mellette vág új utat, előbb gondosan, lassan kitapogatja, hátha csapda. Hallom a fülledt, párás éjszakában, visszazeng az őzek léptéből, ha a paraszt káromkodva, fűrészszel, baltával, üzemelt nappal. Csendesebbek, lassabbak az őzek. Nem tiporják olyan borzasztóan a vetést, a termést.

Kóbor kutya a parton

Ez a kóbor kutya egy fekete, fehér csillaggal a homlokán.

Előbb a tojásokat zabálta fel. A határvonalon, tavasz és tél közt, amikor a tyúkok a nagy tavaszi létfenntartás tojásözönére kalkulálva leállnak, készülnek, hogy mindahányan a legjobb képességük szerint fussák a tojásköröket, nekilátott a tyúkoknak is. Minthogy nem vagyok ott mindig, már a tojáslopásoknál is, de a tyúkfarm agresszív fogyásánál (12

db. kendermagos, 1 db. vörös kakas a keveredés miatt), a faluvégi etnikumra gondoltam először. A legelső gondolatom ők voltak, minthogy se toll, se kutyára utaló nyom.

Arról nem beszélve, a dög, ez a kevercs dög, barátom volt, a maradékot ő kapta, kihelyeztem neki a kapu elé egy használaton kívüli kuktaaljban. Fogalmam nem lehetett, ő a bűnös. Később fejben bocsánatot kértem az etnikumtól, mert ők is barátaim, azok is, mindenki barát ezen a parton a hat lépésnyi távolság ellenére. Inni egy bandában, valamiért nem elegendő ma már. Egy zajos másnapra igen. Kész.

Tyúkjaim védelmében úgy vagyok, mintha *nem lennék*. Minden lekapcsolva, antenna leszerezve, mert az antenna meg az ukrán hajósokat izgatja fel, ráadásul az ukránokkal nem lehet golyószóró nélkül tárgyalni, azonnal előrántják a *maroklöfegyvert*. Használják is, nem szaroznak, s bár többnyire egymást lövik, két-három hajósgárda egy kocsmában, a fal tele pisztolygolyóval, mégis jobb kétszer meggondolni, hagyunk-e szemük előtt csábító tárgyat.

Ülök hát, lesem a tolvajt.

Lándzsa a parton

A fegyver atomháborúban (atomkorban) nem volna alkalmas sem támadásra, sem védekezésre. Persze a part messze még az atomkortól, a part a test test elleni küzdelem terepe, a szerszám megteszi. 150 centis mogyorórúd, hároméves, benne 130 centiméteres sima betonvas. 2-3 állásban rögzíthető különféle megoldású nyelvekkel. Edzett hegyén két rövid szakáll, mert ha busa támad meg az öbölben, őt is elintézem, később növényevő voltát meghazudtolva, fantasztikus pörköltet, rántottszeletet, ecetes-fűszeres nyársalt halat vacsorál a part. *(Meg- és bevallható, a fegyver eredendően busavás idejére készült, amikor semmivel nem törődve nagy hátukat kimutatva a szerelem bolondjai az izmos növényevők. Ki hinné?)*

A kerítés alját már régen a talajhoz fogattam kampós akácbotokkal. A purdó ott nem, mászhat be, mert felnőtt ereje kell a feltépéséhez. Főnt pedig dupla szögesdrót. A szögesdrót soha nem a bizalom jele, de a tyúkot én magam is meg tudom enni, legyűröm, ha rákényszerülök.

A kapu közelében lapítok két málnabokor között. Két ingben a szúnyogok miatt, így a málna sem szúr. Dohányzom, fújom a füstöket, a gyalogost messziről hallani itt a keskeny út kavicsain. De nem hallok semmit mégsem. Csak egy árnyék, átlibbenve a kapu fölött.

Azanyád, mondom, azanyád.

Nem megyek utána, ha igen, nem csípek meg, maradok.

Hallom, csapkodnak, segítségért kiáltoznak a tyúkok. A maradék hét és a kakas.

Kibiztosítom a lándzsát, ráerősítem a pántokat.

Fél perc nem kell a kutyának, hogy fogai közt mozdulatlan tyúkkal újra a kerítéskapuhoz érjen. Abban a mozdulatban nyársalom fel, amellyel a kaput ugraná át. A fém akadás nélkül csusszan a nyakába, rántom is, fordítom csuklóból, hogy a szakállkák kiforduljanak, ahogyan ezt a busabőrrel begyakoroltam. Még fel se fogom, itt a tolvaj, a rabló, akit barátságomba fogadtam. Az okos tekintetű Berci. Nincs idő felfogni, máris vége. A szakállkák szétszabták a szívét.

Öznézőben a parton

Jó pálinkám van, mondja a vadász, gyere, megnézzük, akad-e köztük kilóhető.

Megyek hát. A vadásznak különlegesen jó a pálinkája és a pálinka mellé különleges történetei a kíséret.

Éjfélig vasárnap. Éjfélről hétfő, de nem jut eszembe.

Ülünk, dörmög. A fácánokat hogyan itatta meg máklével, mert attól alacsonyan és lassan repülnek. A vadkant hogyan lőtte seggbe harmad dózis altatóval, hogy odatántorogjon a tüsszögő megyei titkár puskacsöve elé.

Dörmögve, brummogva nevet, amikor csörtetve elhalad mellettünk valaki.

Nocsak, mondja. Hétfő van, tudod-e.

Nézzük csak meg...

Nem érinti az éles leveleket, nem ad hangot, lépéseim mögötte tízszer úgy szólnak.

Ssssi, mondja, ssssi...

Gyilkosság a parton

Egy érőben lévő, pergamenszerűvé lett kukoricaföld arra jó, hogy különösebb indiánkövetelmények nélkül követhető a csörgő szél között osonó ellenség, merthogy ő maga zajos. Így halad. Hangosan.

A vadász sötétben is lát. Mutatja, mindig a nyomaiba lépjek. Így teszek. Ha eltalálok, ha nem a sarkára.

Meg-megállunk. Hallható, a fazon előttünk morog, énekel, káromkodik.

El kell tűnődnöm azon, ugyan miért erre. Jobbra hatvan méternyire, balra meg száz, ott a kitaposott út. Aki a kukoricaföldön vág át az vagy nagyon részeg, vagy kajla úton jár. De ha részeg, már eldőlhette, alhatna, hazakísérnének.

Gyorsabban haladunk nála, a vadász néha hátranyúl, állj.

Most megint.

Benzinszag, mondja.

Én korábban éreztem, de nem hittem az orromnak.

Megvan a faszi, morogja, kibiztosítja a Winchestert.

Nem, mondom, nem szabad löni. Ne csapjunk zajt.

Nálam is ott a fegyver. Szimpla helyzetben sétatálca, veszélyben lándzsa.

Azért van itt mit tudomásul venni, még az akció beindulása előtt.

Ha megöljük, márpedig megöljük, mit kezdünk vele?

Éjszaka van, beáshatjuk a frissen felszedett sárgarépa puha helyére. De a kerítés és a klozet közti terület is éppen megfelelő méretben, kezelhetőségben. Ősszel diófát készülök telepíteni oda a tűző nap és a dióaura légyvisszatartó hatása miatt.

Nem mondom a vadásznak. Idő sincs rá, nem is érdekelné efféle apróság. Ha itt az idő, eltökölünk ezen is, mondaná, ha kérdeném. Most előbb kapjuk el a rohadékat.

A vadász megáll, int, kanyarodjak a Duna felé, mutatja, hiányzik egy kukoricasor, abban haladjak, és a kerítés mellett jöjtek fel, ne legyünk egymás mellett, így nagyobb területet befogunk.

Magam. Sokkal óvatosabban, sokkal tanácstalanabban.

Az a cél, mielőbb házam közelébe érjek. Ha egy mód van rá, legyen szíves valamelyik szomszéd házát felgyújtani. Ez vice itt. Csípjük meg mielőtt bármit felgyújthatna. De ha nem sikerülne, talán mégsem égő teraszom fényénél csapjam agyon, ha választani lehet.

Rá kellene gyűjtanom. De nem szabad. Mégis kihalászok egy Symphoniát, hogy megnyugtasson az illata.

Éjszaka van.

Csend van. Nyugalom. A hegy szele néha végigsimítja a kukoricaföldet, csörget rajta. A műútról halkán dobolva indulnak az őzek. Gyorsulnak, lassítanak. Az őzek hangjánál távolabbról egy napok óta bulizó gimnazistaecsapat hangszóróiból a dob és a basszus görög le, fel-felakadnak a hangok, görögnek tovább a Dunáig. Nem érzem magam valami jól. Szarul vagyok, közben itt mindennek jónak kellene lennie. Minden adott.

Minden adott.

Snecihadakat kellene fognom ruszlinak, de pálinkázhatnék is parázsló tűz mellett. Sakkozhatnék fejben Kalifa mesterrel kisajátított partrészén, vitakozhatnánk, melyikünk gyekekét keltsük fel, ha elfogy a szóda, melyik nem hajt el bennünket, a lökött apákat a francba. Ki nevelte keményebben az utódokat.

Mіндеzen nem gondolkodom, csak pörög odabent, mint amikor keresünk valamit a kazettán, villanásra érzékeljük.

Két villanás közt látom a harmadikat, hallom a vele járó hangot, öngyújtófény, tűzkö-súrlódás. Hirtelen nem is tudom, a benti futás ágazott le öngyújtóirányba, vagy élő közvetítést látok.

Két méternyire áll tőlem a sötétben. Köztünk se bokor, se semmi. Üdítősfalakot tart a kezében, rongy lóg ki belőle, nem kell senki, hogy megmondja, mit csinál a fickó. Már közelíti a lángot a rongyhoz, már fellobban, már lendítené át a kerítésen, át a teraszra, vagy be a nyitott szellőzőablakon, már csak egy másodperc döntésidő.

Úgy szúrok, olyan egyenesen és keményen, mintha az életem függne tőle. Pedig nem függ. Rántom és fordítom, ahogyan busavadászatokon begyakoroltam. A szakállkák rögzülnek. A mellében. Azt látom jól, azt nem téveszthetem el. Se ropogás, se recsegés. Mint a vajba, olyan símán csusszan a lándzsa az emberbe. De nem hallom, nem jajdul, nem sikít, nem bömböl, mint a sérült vadállat. Egyszerűen lerogy. Kibuknak alóla a lábak, ölébe veszi az égő, benzinnel töltött flakont, ott lobog a hasán.

Eltakarítás a parton

Toporgok, oltsam, ne oltsam, amikor odaérkezik a vadász. Hagyd csak, hadd égjen. Ha élvezi, hadd égjen a rohadék.

Fogja a lámpát, bevilágít az arcba. Én nem nézem meg.

Ki ez? Nem tudod, ki ez a csavargó? Ne szerencsétlenkedj már, legalább tudjuk, kit hamvasztunk, nem?

Igyál egy kortyot.

Iszom. Meghúzom a lapost. A fickó serceg. Kilyukadt a flakon oldala, lobogva terjed alatta a láng, bevilágítja a környéket, a pirománt. Elhajlítjuk a közeli kukoricaszárakat. Ne gyulladjanak meg.

Mi legyen, mit csinálunk vele, nézek a vadászra.

Most még semmit, hadd szünjön meg.

Felismerted?

Nem. Soha nem láttam.

Akkor leúsztatjuk a vízen.

Akkor, mikor?

Ha elaludt a tűz, mondja vigyorogva. Csak nem akarod, hogy Dömösig világítson?

Epilógus a parton

Hajnalodik, amikor háromszoros szemeteszsákba lapátoljuk a büzlő maradványokat. Alá kövek. A kötéshez felszeletelt fóliazsákot használ. Nem vagyok üzemkész. Nem szoktam hajnalonta hullákat úsztatni.

Igyekezünk, mondja a vadász, igyekezzünk, mert a horgászokat meg kell előznünk. Nem jó, ha látják, hogy a vízbe szemetelünk.

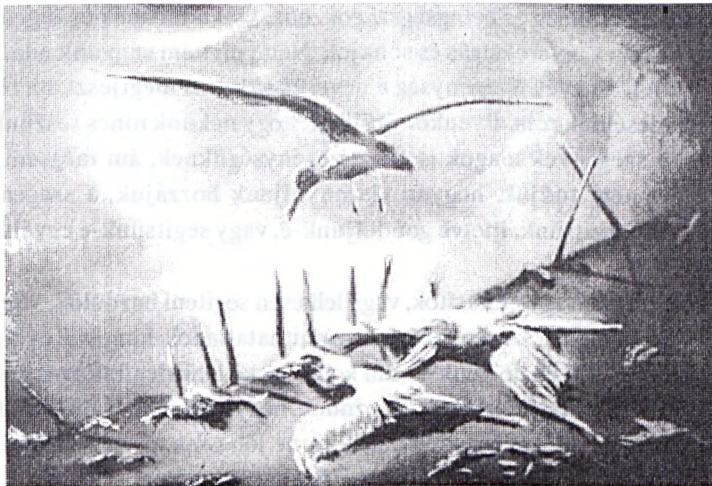
Talán mégis a rendőrségre vihettük volna, mondom.

Persze, hogyne, bólintja a vadász. Kiderítik, beteg, következő éjszakán felgyújtja a fél telepet, mert bántották szegényt. Itt bántották. Itt, ezek a disznók, beletiportak a lelkébe. Jobb ez így, hidd el. Tiszta, egyenes.

Derékgig a hideg Dunában. A test elmerülne a zsákok közé szorult levegő ellenére, emelni kell, emeljük, vonszoljuk beljebb, oké, mondja a vadász, úszik, fújtat, köpi a vizet.

A parton vacogva figyelem, hogy lépdel kifelé, mint egy kis, gonosz hentes, ahogy előbuknak zöld alsógatyája, ahogyan fekvőtámasznak dől a fűben, ahogyan ötven körül leengedi vállait, vigyorogva felnéz, most mi a fasz van, megoldottuk nem?

'95.aug. Esztergom

Cene gál István alkotása

Kálnay Adél

Szemben a sötéttel

Előszó

A gyerekek úgy hívták Gézuka és ebben szánalom is volt, meg gúny is. Mégis, ők legalább hívták valahogy, és ez biztosan jólesett Gézukának. Többször láttam jelét mennyire hálás érte, szolgál ezért a beczésért, szolgál, mint egy igazi szolgál, már amilyennek az igazi szolgálakat gondoljuk persze, olyan, aki annak született, aki egyáltalán nem gondolja, hogy lehetne más is, aki ha gondolkozik a sorsáról, azt gondolja nem lehet másként, csak így.

Azt persze talán sosem tudjuk meg, miket gondolt az életéről Gézuka, mert nem vagyunk abban a helyzetben, hogy meghallgassuk őt. Ugyanis egy másik világban él, ott a dolgok árnyékos oldalán, ahová nekünk még a legnagyobb meleg elől sem jut eszünkbe menekülni, mert nagyon jól tudjuk, hogy nem hűs ott a levegő, hanem dohos; üresség van és rossz illatok, elhanyagoltság és betegségzagok, bűz, szakadt ruhák és függönyök, recsegő ágyak és billegő székek, gyereksírás és sóhajok. Nem, mi nem vágyunk oda, megborzongunk tőle, mert tudjuk a nevét. Szegénység a neve, és akkor is megijeszt, ha filmen látjuk, vagy nagyanyáink mesélnek róla. Ilyenkor örülünk, hogy nekünk nincs részünk benne. Néha azt gondoljuk, a szegények maguk is okai szegénységüknek, ám mégsem támad ettől jobb kedvünk, mert nem tudjuk, hogyan viszonyuljunk hozzájuk, a szegényekhez, mit gondoljunk róluk, mit segítsünk, illetve gondoljunk-e, vagy segítsünk-e egyáltalán valamit is nekik?

Zavartak leszünk végül, vagy elutasítók, vagy lelkesen segíteni buzdulók, s hamar megtorpanók, merthogy nem könnyű a szegényekkel, kiszámíthatatlanok, konokok és bizalmatlanok. S nekünk bizony van más, egyéb dolgunk is; élni kell, meg kell küzdenünk ezer gonddal, bajjal, talpon kell maradnunk és tartalékokat kell képeznünk, hogy szilárdan vethessük meg lábunkat itt, a napos oldalon. Gyökeret kell eresztenünk, hogy ne jöhessen olyan szélvihar, amelyik átgorgethet abba a másik világba, ahol Gézukáék élnek a maguk keserves életét.

Történet

Első Amikor Gézukát megláttam, hideg ősz volt, barátságtalan permet szitált, nem lehetett tudni eső vagy hó készül, vagy csupán a köd akarja magát megszüntetni ilyen bosszantó módon. Rosszkedvűen sétálgattam le-föl a néhány méternyi járdaszakaszon, elbűjni lett volna leginkább kedvem, jó meleg plédbe burkolózni, egy melegfényű lámpa alatt olvasgatni, vagy csak úgy lehúnyt szemmel úszkálni álom és ébrenlét között. Ehelyett a telefonra vártam már jó ideje, ráadásul kellemetlen beszélgetésre számítva. Fáztam és éhes is voltam, nem volt időm aznap szinte semmire, állva kaptam be pár falatot, valami csirkés szendvicset, néhány kávé lötyögött még bennem, leginkább szívemet lötyögtetve. A hölgy a fülkében nemrég vette elő a második kártyáját, beszéd közben a fogaival tépte le róla a védőfóliát és olyan nyugalommal nézett ki rám, mintha fa volnék, vagy postaláda. Biztos voltam benne, fel sem tételezi rólam, hogy a telefonra várnék, hogy ilyet mernék tenni. Nekidöntötte a hátát a fülkéajtónak, lábát otthonosan egy támasztékra tette, s így, kényelmesen elhelyezkedve kezdte meg újabb százhusz egységnyi mondanivalóját az élet megannyi fontos dologáról. Ekkor határoztam el, megnyújtom sétáló területemet, mert kezdtem magam ketrecbe zárt vadnak érezni, akinek egyre vadabb indulatai vannak. Az új távolság a ház sarkáig, majd visszafelé a szemetes konténerig jelöltetett ki, közben arra is figyelnem kellett, a nagyobb távolság bejárása alatt is egyértelművé tegyem, hogy a telefonra várok itten, lankadatlan, bár már kissé gyengülő kitartással. Sötétedett, egész pontosan a szürkületnek az a pillanata, amelyik egybemos mindent, igen, ez a pillanat következett, amikor a konténerhez értem, s a mocorgástól riadtan megtorpantam. Arra gondoltam rögtön, ez nem lehet macska, hanem valami nagyobb testű állat, ami így kotor odabent, s akkor megjelent egy árnyék, mert olyan volt csak éppen, nem mint valami, hanem mint valaminek az árnya, s ez az árny evett! Ide-oda dülöngélve ahogy a szemétkupac süllyedt alatta, egyensúlyát tartva marokra fogott egy ismeretlen dolgot a kezében, s nagyokat harapott belőle. Döb-benten meregettem a szemem, abban reménykedtem, nem látok jól, aztán amikor már nem lehetek kétségeim, rettenetes zavart éreztem, olyat látok, amit nem lenne szabad, már az arcom is égett a szégyentől, pedig a gyerek nem látott engem, vagy ha látott is, nem számítottam; csak az evés érdekelte, meg hogy egyensúlyban maradjon. Nagy csattanásra eszméltem, a hölgy végre elhagyta a fülkét és büszke tartással elsuhant mellettem. Odaintett, mint jó ismerősnek, na mehetsz már, vagy nem is sürgős, ez volt a tekintetében. Ám nekem már nem volt kedvem telefonálni. Gyere ki abból a szemétből, szóltam rá a gyerekre, s furcsán idegenül csengett a hangom. Az árnyék mintha csak most venné észre a világot, összerezzen, s olyan gyorsan, ahogy csak ijedtében képes mozdulni az ember, átvette lábát a konténer száján és már kint is volt. Megbicsaklott a lába, féltérdre esett, de már pattant is föl, inalt a tér másik végébe, a jótékony sötétbe. Álltam szemben ezzel a sötéttel és tudtam, hogy onnan les most engem ő is, de azt is tudtam, ha elindulnék felé, kifutna a világból. Hát nem mozdultam, csak kiáltoztam bele a sötétbe, ha éhes vagy, gyere ide, ne félj, adjak pénzt, vagy megetesselek, ilyeneket, s közben egyre kényelmetlenebbül éreztem magam. Kinyílt egy-két ablak, s be kellett látnom, hogy viselkedésem furcsának tűnhet, abba-

hagytam hát a kiáltozást, de a csend még idegenebb lett. Tehetetlenül és nyomorultul éreztem magam, úgy oldalogtam haza, mint akit alaposan helybenhagytak. Így ismertem meg Gézukát.

Második Ettől kezdve rendszeresen látom, s lassan megtudok róla sok mindent, figyelem is, de nagyon tapintatosan. Nem szeretném, ha közös szegényünkre kénytelen lenne emlékezni. Megismerem Gézuka családját is, nem lehet őket nem látni, hallani. Kiderül, hogy nemrég költöztek be a szomszéd lépcsőházba, egy egybenyíló kétszobás lakásba heten, de az is jól látszik, hogy mindjárt jön a nyolcadik. Néhány hónap elteltével mindenki tud róluk valamit. Nem dolgoznak sehol, nem tudnak, vagy nem akarnak, de még otthon sem. Az ablakban lógnak, mármint a felnőttek és cigarettáznak. A gyerekek folyton sírnak, azt hallani a nyitott ablakon át, főleg a konyhain, mert az télen, nyáron kitérve, mintha a teret szeretnék így megnövelni a bentlakók. Néha még éjszaka is felhasítja a csendet egy-egy kiáltás, az anyád szentségít, aludj már! S ez még a legenyhébb azok közül a kifejezések közül, melyeket a szülők, főleg az anya szór a kicsikre. Nem fizetik a bért, miből is, s nem fizetik a gyerekek után az óvodát, de vasárnaponként együtt vonulnak mindnyájan a közeli cukrászdába. Nagy adag fagyí van a gyerekeknél, s még otthonra is csomagoltatnak süteményt. Mindnyájan, mondom, pedig nem igaz, Gézuka sosincs velük, s nehogy azt higgye valaki, hogy a csomagolt sütit neki szánják. Azt állítólag a délutáni pihenő alatt az anya majszolja el, míg a gyerekek alusznak. Amúgy senkit nem bántanak, legföljebb, ha gyerekei védelmében kénytelen az asszony időnként lerohanni a térre, és pofonokkal fenyegetni a komisz kölyköket, akik mindig belekötnék az övéibe. Soha nem engedtem bántani a gyerekeimet, kiáltja villogó szemmel és úgy néz szét, hogy a téren ülőknek összerándul a gyomruk. Nem sokkal később hallani, hogyan csattogtatja sorban a fakanalat a csupasz kis fenekeken, ki tudja miért. Úgy tűnik mégis jó nekik, legalább is jobb, mint Gézukának, foglalkoznak velük, megtörlik az orrukat ha sírnak, fagyit kapnak, vagy fenekelés, rájuk kiabálnak, és időnként új ruhát vesznek nekik. Gézuka azonban mintha nem létezne számukra.

Harmadik Gézuka kinőtt ruhában, szakadt cipőben, koszos táskával iramodik reggelente az iskolába. A lépcsőházakra látok az ablakomból, rendszerint az első kávémat iszom éppen. Gézuka szétnéz és szinte azonnal talál valakit, akik arra tartanak, amerre ő. Ilyenkor int nekik, utánuk fut, vagy bevárja őket, van abban valami szívszorító, ahogy azonnal hozzájuk igazítja a lépteit, ha kell lemegy a járdáról, vagy átgázol a pocsolyán, s a gyerekek azt mondják neki, heló, Gézuka, és folytatják ott, ahol tartottak. Nem örülnek meg neki, de nem zavarja őket, s Gézuka egész tartásán látszik, hogy teljesen boldog. Mintha tartozna valahová. A tanítónő, aki még alsóban tanította Gézukát, itt lakik a szomszédban. Okos kisfiú, mondja, csak nagyon félénk, de a szülei nem engedték, pedig egész kiüldöttség érkezett hozzájuk ezügyben. Nem tudjuk mi lesz vele, tárja szét a karját a tanítónő, s elhiszem neki, tényleg, mintha nem lenne mit tenni. Kérdezem, ott eszik-e az iskolában. Tavaly még napközis volt, most nem tudom, volt valami cirkusz a befizetés körül... Azt mondom a tanítónőnek, hogy szerintem éheznek ez a gyerek. Az lehet, bólint rá, lassan tizenhárom éves lesz, s az ötödikesek között is kicsinek látszik. Sokáig hümmögetünk.

Negyedik Szünnidőben, hétvégén elsőnek penderül le a térre, aztán ott ténfereg egész nap. Néha a kicsikkel játszik, aztán átáll az unatkozó nagyokhoz, hallgatja őket, elfut nekik a boltba kóláért, sörért, a bokrok alatt üres üvegeket keres. Este mindig sötét van már, mire elindul fölfelé. Behúzott nyakkal úgy surran be a házba, mint egy bűnös egérke, aki minél hamarabb túl akar lenni az egérfogón. Figyelem, hogy ér oda az ajtajukhoz. Egy pillanattig mindig megáll, befelé hallgatózik. Hol az istenbe voltál, csattan fel szinte azonnal az asszony rekedt hangja, na takarodj akkor befelé, nincs vacsora! És én egyáltalán nem értem már Gézukát, hisz másnap és legközelebb megint későn megy föl, pedig tudhatná... Arra gondolok egyszercsak rémülten, lehet, hogy ez a gyerek már nem is akar élni? S ettől kezdve rendszeresen szorítja valami a szívem, ha látom. Párszor megpróbálok segíteni neki, adni valamit, csak úgy hanyagul, nehogy nagyon meg kelljen köszönnie.

Ötödik Aztán egyszercsak nem látom Gézukát. Napok, hetek telnek el, megkérdezem a testvéreit, azok meg a vállukat vonogatják. Végül a tanítónőtől tudom meg, kórházban van Pesten a kisfiú, nem tudja visszatartani a székletét, most vizsgálják, mi a baj. Eltelik vagy két hónap, mire újra a téren kóvályog. Ha lehet még soványabb, sápadtabb lett. Én is kezdem magam egyre rosszabbul érezni. Egyedül élek, viszonylagos nyugalomban. Sorsom úgy hozta, hogy nem kellett soha senkiről gondoskodnom és én sem szorultam rá senkire. Gondok, indulatok nélkül éltem. S most itt van ez a gyerek, s nap mint nap kénytelen vagyok átélni a tehetetlenség kínját. Olyan tükröt tart elém az élet Gézuka létezésével, amely tükörbe nem lehet szégyen nélkül belenézni. Nehezen alszom el mostanában, s nincsenek szép álmaim.

Hatodik Végül egy égető, tűző nyári napon megoldódni látszik a problémám. Már napok óta beszélnek, hogy a nagy lakbérhátralék miatt kilakoltatják a családot. Viszonylag jól járnak, mert nem kerülnek az utcára. Egy közeli faluban kapnak egy üres kétszobás házat, ami eléggé lelakott ugyan, de szép nagy kertje van, termő fákkal. A teherautó dél körül érkezik, jön egy hivatalos ember, meg néhány rendőr, hogy minden simán menjen. A család nem tiltakozik, de nem is vesz részt a költözésben. Lent állnak a teherautó mellett, a férfi csípőre tett kézzel, az asszony a gyerekekkel. A kicsik néha rákezdnek a sírásra, aztán abbahagyják. Gézuka azonban segít. Szolgálatkészen pakol, adogat, beszélget a rendőrökkel. Alig valamivel több, mint egy óra alatt készen van minden, s a teherautón, mintha semmi nem lenne. A család felkapaszkodik a bútorok közé, a gyerekek felélénkülnek, úgy ráncigálja el őket az apjuk az autó széléről. Gézukát keresem, remélem szétnéz még utoljára a téren, de nem. A sofőrhez kapaszkodik fel, elégedetten ül a nagy ablakban, előre mutogat valamit, talán, hogy merre lehet innen kimenni, aztán lassan megindul az autó.

Utószó

Igen, határozottan jobb így, nem látni őket, nem látni Gézukát. Elmentek s elvitték magukkal azt a kényelmetlen érzést, valahová, ahová már nem látok el. Ám egy valamit, az első döbönt pillanatot örökre itt hagyták nálam. Azt a kis árnyéklényt, akinek szeme villanását meg kellett látnom abban az őszi szürkületben.

Szigetvári János

Audiatur et altera pars!

Érdekes, figyelemreméltó, tanulságos vita az, amit *Bilecz Endre* Választás előtt – választás után című politikai esszéjének közlésével indított útjára a Palócföld ezévi számaiban a szerkesztőség.

A vitaindító és a hozzászólások is túl lépték Nógrád megye határait, az 1994. évi országgyűlési és önkormányzati választások kereteit. Mindez természetes és érthető, hiszen ami megyénkben történt, az egy országos esemény láncszeme, hazánk pedig alanya a világ egy jelentős részén zajló sorsfordító változásoknak. A szocializmusból a kapitalizmusba történő átmenetnek.

A vitában eddig megszólalók hívei ennek a folyamatnak. Burkoltan vagy nyíltan ítélik el a szocializmus építésének nevezett időszakot.

Álláspontjukat úgy értelmezem – tisztelet a kivételnek –: azok a választók tévedtek, akik szavazatukat valamelyik baloldali pártra adták. Az pedig teljességgel elfogad-

hatatlan, hogy a Munkáspárt még mindig ott van a politikai palettán. Jaj annak a pártnak, aki kész vele együttműködni.

A Munkáspártot az 1989 előtti MSZMP ideológiai utódpártjaként aposztrofálják, s mint ilyent, mindenért bűnbakká teszik. A Munkáspárt azonban programjában, Szervezeti Szabályzatában, tagságában alapvetően különbözik az 1989 előtti MSZMP-től. Sem mód, sem lehetőség most nincs arra, hogy ezeket az eltéréseket akár csak vázlatosan is ismertessem. Céлом sem ez. Egy jellemző példa mégis csak engedtessek meg: a párttag is lehet vallásos, a vallásos is lehet párttag, szögeztük le. Meggyőződésem, hogy az emberiség fejlődése előbb-utóbb elvezet a közösségi társadalomhoz, még akkor is, ha az 1917-1990 közötti időszak Európa egyes országaiban elvetélt kísérlet volt. Olyan elvetélt kísérlet, amelynek számos vívmányát a tömegek szeretnének megőrizni. S mikor ezek a vívmányok elenyésznek, a jelenlegi ellenzék indít harcot értük.

Előzmény: Bilecz Endre vitaindítója (1995/1.), Rákos Csaba, Ádám Tamás, Csongrády Béla (1995/2.), Tóth Sándor, Gusztos István, (1995/3.), ifj. Fekete Gyula (1995/4.) hozzászólása. A VITÁBAN résztvevők álláspontját tiszteletben tartjuk, ám szerkesztőségünk nem minden esetben osztja szerzőink véleményét.

Amikor a Munkáspárt teszi ugyanezt, demagógiával vádolják.

Amikor a cikk írásába kezdtem, elhatároztam, nem idézek Hérodotosztól, Aiszóposztól, Szent Ágostontól, Karinthy Frigyesztől. Nem hivatkozom a Talmudra, Bibliára vagy a Koránra. Nem hozok példákat a történelemből, irodalomból, a filozófiából, az ideológiából, hiszen minden állításra vagy cáfolatra gazdag tárház áll rendelkezésre. – Mégsem tudom nem idézni *Günther Grass* levelének egy részét, amit Őe Kenzaburohoz írt a Japán elleni atomtámadás ötvenedik évfordulója alkalmából: „...A kommunizmus összeomlása után az utoljára megmaradt ideológia, a kapitalizmus győztesként viselkedik és minden gátlást levet között. Dogmáinak engedelmességre szólítják a társadalmi békét. Szelleme szerint a növekvő munkanélküliség a fogyasztói társadalom kockázatához tartozik, az elnyomorodásban mindenki maga vétkes, a szabadság pedig mindenekelőtt a piac szabadságát jelenti. Bár az alapvető demokrati-

kus jogok papírra még mindig jóindulatúan rögzítve vannak a gyakorlat gúnyt űz a szép ígéretekből...” (*Népszabadság, 1995. augusztus 9.*)

A Munkáspárt a realitásokból indul ki. Tisztában vagyunk azzal, hogy nincs a történelem napirendjén a „Téli Palota ostroma” (ami, tudjuk vértelenül zajlott le).

Alkotmányos keretek között, lehetőségeink szerint viszont mindent megteszünk a bérből-fizetésből élők, a munkanélküliek és nyugdíjasok, az ifjúság és a nők, a nagycsaládosok, azaz a rendszerváltás kárvallottainak érdekében és védelmében. – Ezt képviseljük az önkormányzatokban, s ezt teszi frakcióm a salgótarjáni közgyűlésben is. Ezt a célt tükrözte választási jelszavunk mind 1990-ben, mind 1994-ben: „A salgótarjániaknak élni, a városnak működnie kell.”

Ennek a jelszónak a tartalmát programunk adja. A program olyan célokat tartalmaz többek között, mint:

- a jelenlegi vezetést le kell váltani, egy erős baloldali önkormányzat választása a cél;
- létkérdés a helyi erőforrásokból munkahelyek teremtése, mert a munkanélküliség az országos átlagnak több mint kétszerese;
- a csődbement várost meg kell mentenünk a költségvetési forráshiány megszüntetésével, a pénzügyi és gazdálkodási egyensúly helyreállításával;
- versenyképes oktatási-, kulturális-, sporttevékenység feltételeinek biztosítása, az intézményi struktúra átalakításával;
- a polgármesteri hivatal munkájának további ésszerűsítése;
- a szociálpolitika nyújtson védelmet az önhibájukon kívül hátrányos helyzetbe kerülteknek, a támogatások odaitélésénél érvényesüljön a rászorultság elve;
- a környezetvédelem kiemelt helyen szerepeljen az önkormányzat tevékenységében, stb.

Ezek és ehhez hasonlóak szerepelnek céljaink között. Megvalósításuk képezik az MSZP-vel való, mindkét oldalról korrektnak mondott együttműködésünket.

Miért róható fel ez a koalíciónak? Annak a koalíciónak, amely nem valakik ellen, hanem valamiért és valakikért működik.

Csank Csaba

Az iszap még nem kavarodott föl! (Sem más!)

Az első szabad választást követően nem gondoltam, hogy kevés idő elteltével erősebb lesz bennem a megszólalás kényszere, mint a „böles hallgatásé”. Nem bértollnokként szeretném röviden kifejezni véleményemet e míves folyóirat által indított, és hónapok óta tartó vitában. Tehetem, mert az elmúlt öt évben nem voltam elkötelezve egyetlen párt iránt sem, így elfogultság nélkül volt lehetőségem mérlegelni a történeseket, a tényeket (persze ez nem azt jelenti, hogy vizsgálódásaim során napjainkra nem kerültem közel egyikhez sem). „Vétekesek közt cinkos aki néma” –, hogy egy neves író és költőt idézzek. Mert pillanatnyilag nincs más lehetőség csak belekiáltani a trianoní határok közé szűkített kis világunkba – mert még ez is elveszhet! Akkor aztán hiába írta a jó Babits: „Kicsi az én szobám, kicsi, de nem börtön!”

Elveszhet, börtönné züllhet, és fel is emelkedhet – még van rá lehetőség!

Lehet hasznos elemzéseket készíteni az elmúlt évi választásokról, de ezek mindig a vizsgált időpont pillanatnyi helyzetét mutatják, a helyzet pedig mindig változik. Példárá, hogy a három pártot tömörítő Polgári

Szövetség pár hete még bírálta a Független Kisgazdapártot bejelentéséért, hogy kész a kormányzásra, a napokban pedig az említett szövetség pártjai jelentik be készségüket a kormányzásra...

Sajnos hazánkban az elmúlt öt év akut gazdasági, politikai, erkölcsi válságot eredményezett. E rövid terjedelemben ezek szeleteiből szeretnék önkényesen néhány összefüggést kiragadni.

A marxista szemléletű történelemtanítás is azt tanította egykor, hogy a dinamikusan fejlődő feudális államokban a számban jelentősen megnövekedett és meggazdagodott polgárság gazdasági hatalma mellé – nem változtatva az eszközökben –, megszerezte a politikai hatalmat.

Az alaptétel tulajdonképpen nálunk is ez, csak mások a szereplők, más a tőke eredete. Itt a szocializmus utolsó két évében és az azt követő években a kommunista rendszer nomenklatúrája és egy hozzádörzsölődött vékony réteg mentette át politikai hatalmát gazdasági hatalommá 1988-tól, a Németh Kormány által elfogadtatott privatizációs törvény alapján. Így az 1990-es választások eredménye nem hozta a rendszerváltást csak annak látszatát.

A volt nagy állami tulajdonok vezetőiből, haszonélvezőiből – haszonélvezők és tulajdonosok lettek, felülmúlva a történelemből ismert legvadabb kapitalistákat – legalábbis szociális érzéketlenségben. A kilencvenes választásokat követően ez a folyamat kissé megtorpant, majd gőzerővel ment tovább. Elfelejtődtek a szép jelszavak, a vállalatok, üzemek munkásaiból csak kevés helyen lett tulajdonos és csak olyan arányban – pár százalék erejéig – nehogy befolyásolni tudják a döntéseket, illetve legtöbb helyen utcára üzték őket.

És itt szólni kell a magánosított illetve még magánosításra váró állami tulajdon eredetéről.

A volt nagy állami tulajdonok alapját még az államosítások idején orozták el – ma már tudjuk törvénytelenül! Másik jelentős részét szorgalmas munkások hozták létre, melyek anyagi hátterét a nyugatról felelőtlenül felszedett kölcsönök egy része adta – máig nyögjük kamatterheit, egyre reménytelenebbül.

Ezeknek a tulajdonoknak a bagóért történő eladása folyik most, mi pedig (balekok) fizetjük olyan hitelek kamatterhét, amelyekből a létrehozott értékek már nem a mi tulajdonunkat képezik.

Ez elképesztően erkölestelen, ugyanakkor meg kell mondani, hogy ráadásul az újdonsült hazai tulajdonosok többsége alkalmatlan a gazdálkodásra. A Rákositól tanult felélési politikát folytatja! Ugye emlékszünk miből gazdagodott meg az állam(?), hogy fokozatosan valakiktől mindig elvett valamit, és amikor már nem volt mit elvenni – ez már a Kádár-korszak közepe –, akkor jöttek a nyugati hitelek...

Mivel nem vagyok közgazdász, nem akarom folytatni, csak érzékeltetni szeretném, hogy ha nem vetnek véget a felélési politikának, rövidesen eljutunk oda, már nem lesz mit eladnunk.

De hát mi is történt tavaly májusban? A nép élt közel négy antalli évet, és ítélte. Mihez képest? A gulyáskommunizmushoz képest. Ma: eső után köpönyeg, hogy az előzőek, kik azért kezdők voltak, „jobban” csinálták mint a mostaniak – legalábbis a társadalmat kevésbé terhelték.

Csalódtak az újban és májusban visszaszavazták a régit, s ez elhitette, hogy ő már nem a régi. Szavaztak hát dacból, nosztalgiából. De mért nem választottak más? Félték, hogy ismét csalódnak és... És a parlamenti pártok egy kivételével mindent megtettek, hogy ne kerülhessen be új erő a „Tisztelt Házba”; a vezető kormánypart kevés hatalmát a médiumok fölött arra használta, hogy diszkriminálja korábbi szövetségeseit a Független Kisgazdapártot, melynek volt annyi ereje és egyenessége, hogy amikor becsapott, kilépett a koalícióból! – Tehát a választók nem igazán ismertek más lehetőséget.

Van azonban a májusi szegfűfelhőszakadásnak egy nagy tragédiája: az MSZP az SZDSZ koalícióba táncolásával – ki nem tudott ellenállni a még privatizációra váró vagyonnak – megszerezte az abszolút többséget, és ezzel a parlamentben megszűnt az ellenzék befolyása a döntések felett. Ez pedig diktatúra a jogalkotásban, mely egyre inkább elterjed a közélet más területein is. Az MSZP nem hirdetett nagytakarítást de csinált... A gazdasági hatalom mellé visszaszerezte a politikai hatalmat is.

Ilyen tragikus helyzetben azon morfondírozni mint *Bilecz Endre* teszi vitaindítójában, hogy ki ért el közepes eredményt megyénkben a KDNP vagy a Kiszgazdapárt – mármint a választásokon – fölösleges. Egyébként ő maga is tudja, hogy a KDNP az országgyűlési választásokon négy helyet veszített a Kiszgazdákkal ellentétben, kik nem buktak el négy helyet Nógrádban, viszont a helyhatósági választásokon megerősödtek. De ez sovány vigasz.

Ádám Tamás úr vitaanyagában hiányolja a Kiszgazdapártból – a megyében – a karizmatikus vezetőket. Miért nem megy el a rendezvényeikre? Lehet, hogy ott találkozná ilyenekkel... – Bizonyos mértékig egyébként igaza van, hiszen a párt 40 évig nem létezhetett, nem ment át olyan szerves fejlődésen, mint az MDP a későbbi MSZMP a jelenlegi MSZP.

Én egyetértek *Rákos Csaba* megállapításával – ha jól értelmeztem az idézőjelet –, az MSZP-t nem tartja baloldali pártnak – én sem – cselekedetei alapján –, hiszen semmi baloldali értéket nem képvisel, valami máshoz közelít, mint egy parlamenti demokráciában szükséges baloldali szociáldemokráciához.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi a megoldás? Mi történhet?

A napokban *Gidai Erzsébet* nem túl biztató alternatívákat vázolt a televíziónézők elé: 1. gazdaságilag a balkáni színvonal alá süllyedünk; 2. a társadalom összefog és új országvezetést választ; 3. a boszniaiánál szörnyűbb állapot alakul ki. – Bár ezzel az utóbbival elsősorban a jelenlegi kormánypártok riogatják a médián keresztül a polgárokat.

Én, a magam részéről, a másodikat tartanám célravezetőnek, de addig ez nem kivitelezhető, míg a bukott kormánypártok nem veszik észre, hogy a választópolgárok tanulva a történelekből, olyan pártoknak adnak lehetőséget, akik még nem csapták be őket. Ezért a magát „legnagyobb ellenzéki erőnek” tituláló pártnak és szövetségeseinek be kell látni, hogy jelenlegi látszategységet szimbolizáló Polgári Szövetségükkel a Kiszgazdapárttal való rivalizálással, veszélybe sodorhatják egy kiszgazda vezetésű koalíciós nemzeti kormány megszületését.

Más lehetőség pillanatnyilag pedig nincsen, nincs idő, más parlamenten kívüli párt megerősödésére, hiszen a választások nem biztos hogy 1998-ban lesznek, hanem korábban. 98-ban még nem lesz vagy már nem lesz választás...

Baráthi Ottó

Dilemmák és csapdák

„A hatalom csak eszköz, a végcél
a népek boldogítása.”

(Deák Ferenc)

Bizony, igaza van a szerkesztőnek: anynyi mindenről vitatkozunk mostanában. Nekem – időnként – egyenesen úgy tűnik, mintha mindig mindenki egyszerre vitatkozna mindenkivel. Ráadásul a másik félre nem is igazán figyelve, a vitapartneret jobbára és többnyire meg sem hallgatva. (Hogy miért van ez így, nagy dilemma számomra, jóllehet sejtem; az okok elsődlegesen vitakultúránk hiányosságaiiban keresendők.) Nos, ezért nem szeretek én különösebben vitatkozni senkivel sem.

Bilecz Endrével, a Palócföld ez évi első számában megjelent Választás előtt – választás után című vitaindító (politikai esszé?) szerzőjével meg azért sem kell vitába szállnom, mert helyzetmegítélése összességében számomra is reálisnak tűnik, megállapításainak többségével magam

is azonosulhatok. Ez annak ellenére is így van, hogy vitaindítója talán nem is annyira átfogó mint ahogy azt beharangozza, ám – szándéka szerint – kétsébevonhatatlanul szubjektív.

Természetesen előbbi – korántsem minősítő – jelzőim mitsem vonnak le Bilecz dolgozatának értékeiből. Más – Nógrád Megyei Hírlapban is megjelent – írásaival együtt valóban átfogó képet ad a politikai viszonyokról, s nagy értéke, hogy – amint azt az eddigi reflexiók is mutatják – másokat is gondolkodásra készítet, véleményalkotásra serkent; miként most, ez alkalommal engem is.

Szóval, ezért szeretném írásomban magam is – nyilván sajátos látásmódom szerint – egy kicsit és röviden összegezni a kialakult politikai (csapda?) helyzetet, nem hallgatva el esetenként kétségeimet, dilemmáimat sem.

Egy kis visszatekintés

A parlamenti ciklusváltás – az 1994 májusában lebonyolított kétfordulós választás – igen jelentős politikai fordulatot eredményezett. A keresztény- nemzeti kormánykoalíció – általam nem várt, ám sejtett – magyarányú vereséget szenvedett.

A kiérdemelt bukásban biztos voltam, csupán a csúfos K.O. ténye lepett meg kissé. A képviselőválasztások eredményeként az MSZP a parlamentben abszolút többséget szerzett, súlya csaknem hétszeresére(!) növekedett. A szociálliberális gazdaságpolitika bázisán az SZDSZ-szel létrejött kormánykoalíció formális alkotmányozó többséget jelent, ami lehetővé teszi számukra a kétharmados többséget igénylő kérdésekben, hogy maradéktalanul – és megfellebbezhetetlenül – érvényesítsék akaratukat.

Őszintén szólva ez egy kissé zavar engem: nagy dilemmám, hogy mi lett volna – lenne – akkor, ha a kormánykoalíció nem ilyen túlsúlyos. Egy bizonyos számomra: így sokkal könnyebben szalad a kormány szeke-re; a bibi mindössze annyi, hogy el is szaladhat. Erre sajnos számos jel mutat: ilyen volt – hogy szerintem csak a legveszélyesebb kettőt említsem – az önkormányzati törvény módosítása és a Bokros-csomag elfogadása, amelyek – Bilecz is utal rá – centralista törekvéseket hordoznak, s számomra még beláthatatlan következményekkel járhatnak.

A második megmérettetés – alig fél évvel a parlamenti választások után – az önkormányzati választás volt. A helyi önkormányzati választások azonban nem csupán helyi érdekűek: ahol a pártok erőteljesebben jelen vannak, tehát elsősorban a városokban, a leadott szavazatok üzenetértékűek a

központi hatalom, a politikai erők számára is. Ugyanakkor az új önkormányzati törvény a helyi testületeknek nagyfokú szabadságot, autonómiát biztosít még mindig, jóllehet úgy tűnik, nyirbálni igyekeztek ezt, aminek esetleges permanenciája szerintem botrányos ballépés – igazi csapda – is lehetne. Ezért a helyi választások és főleg azok eredménye felbecsülhetetlenül fontos.

Az önkormányzati választások egyik meghatározó jellemzője volt – véleményem szerint –, hogy a kormánykoalíció két pártja nem kötött országosan választási szövetséget, így az együttműködés a helyi viszonyoknak megfelelően alakult. Következésképpen a koalíciók kavalkádja vált jellemzővé. Az eredmények ismertek – sem helyem, sem szándékom nincs részletezni azokat. Figyelemre méltónak tartom azonban azt a tényt, hogy az új választási rendszer a két-három pólusú pártosodás irányába terelte a magyar pártrendszert.

Bilecz helyesen állapítja meg: „Nógrád megyében különösen adottnak tűnt a májusi eredmények alapján a baloldal abszolút sikere...” A balra át következőként (is) a polgári pártok döntő vereséget könyvelhettek el, s csúfos kudarcra ítéltettek a konzervatívok. Egyik sem okozott különösebb meglepetést a tárgyilagos kívülállónak. Az már inkább, hogy az SZDSZ – talán nem elég reálisan felmérve erejét és bázisát – a megyében is szövetséges nélkül maradt.

Nógrádban a szavazásra jogosultak több mint ötven százaléka járult az urnák elé. Némi rosszindulattal azt is mondhatnám, ez is utal a nógrádi ember naív mentalitására, jóindulattal meg úgy is lehet fogalmazni, hogy a jövőbe vetett hitük vezérelte többségüket. Mindenesetre számomra úgy tűnik,

Nógrádban a népakarat jutott kifejezésre a választási eredményekben. Ezért szerintem választási csalódottságról még nem igen lehet beszélni – mint ahogy utal erre Bilecz Endre előrebocsátott megállapításában –, hiszen a nép által megválasztottak még a helyükön vannak. Ha a programokban megfogalmazottakhoz képest elért eredményekre gondol – esetleg eredménytelenségre céloz, és ez a valószínű –, akkor viszont teljesen igaza van jeles publicistánkknak. Szívesen mondanám, várjuk ki a végét, hiszen még alig több, mint egy fél év telt el az önkormányzati választások óta. Hogy a továbbiakban, miként alakul az önkormányzatok sorsa, az számomra nagy dilemma megintcsak. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy ha gazdasági önállóságukat tovább kívánják egyes politikai erők és kormányzati tényezők korlátozni, az már társadalmi csapda lesz a javából. Különösen gondolok itt az esetleges gazdasági megszorító intézkedésekre, anyagi-pénzügyi lehetőségeik beszűkítésére, mint például a tervbe vett személyi jövedelemadó visszatartathóságának mértéke, stb.

Kampányok és programok

A választásokat megelőző időszakban – sokan másokhoz hasonlóan – azt gondoltam, hiszen előjelei voltak szép számmal, hogy a kampány és a választási propaganda – minden ígéretés ellenére – még a nagyon mélyen lappangó ellentéteket is felszínre hozza, és a valóságosan releváns érdek- és értékkülönbségek eldurvítják, esetleg botrányossá teszik a választást megelőző napokat-heteket. Kételyeim szerencsére nem váltak valóra, ez a dilemmám szinte alaptalannak bizonyult. (Természetesen leszámít-

va néhány abszolút szélső jobbos, meg szélső balos harsánykodót.)

Esetenként előfordult persze, hogy a pártok egyes frontemberei eltúlozták szerepüket, felnagyították tömegbázisukat és erejüket – sokszor figyelmen kívül hagyva a tömegkommunikációs központok felméréseit és előrejelzéseit is –, és már-már gyanús határozottsággal fogalmazták meg elképzeléseiket. Nem kímélték ellenfeleiket, politikai ellenlábasaikat sem. Nem csoda ez, persze, azt is mondhatnánk, hogy hozzátartozik a politikai és a polgári demokrácia játékszabályaihoz, és természetesen gyermekbetegségeként is kezelhető. Mindenesetre az öntönjenezők, a történelmi tényeket meghamisítók, esetenként a tudatos gyűlölködést is keltők nem arattak nagy sikert. Mintha fejlődött volna valamiképp politikai kultúránk. (Sokak számára csalódást okozott azonban a közszolgálati TV és rádió, amely mintha néhány műsorában a tényeket ideologizáltan kezelte volna.)

Utólag könnyű megállapítani, akár olcsó hatásvadászatnak is tűnhet, hogy a legsikeresebb kampányt a szocialisták folytatták, és a jobboldali pártok egyikének-másikának a kampánya már maga volt a csapda, hiszen helyzetelemzésük nem egy esetben megmosolyogtatóan irreális volt. Ugyanakkor a szocialisták csupán értelmes erőfeszítéseket ígértek, s szinte, mint akik nyerni sem akarnak, előre jelezték, hogy nem szüntethető meg a munkanélküliség, nem csökkenthetők az adósságszolgálat terhei stb. Esetenként persze ők is túllóttek a célon, amikor például mindenk felett apelláltak a szakértelemre, vagy a szociális érzékenységre.

A pártok megyei szervezeteinek programjai nem térhettek el, lényegesen legaláb-

bis nem, a központi pártprogramoktól, legfeljebb a helyi gondok, problémák megoldását állították a középpontba. Akadt azért néhány – így-úgy túlzó – kivétel is. Ilyen volt számomra például az egyik későbbi koalíciós párt megyei országgyűlési képviselőjelöltjének a Nógrád Megyei Hírlapban is megjelent nyilatkozata, miszerint (sic!): „Adókedvezményeket adunk, eltöröljük a minimáladót, a forrásadót. Megkönnyítjük a hitelhez jutást..., csökkentjük az inflációt... Megakadályozzuk, hogy sokmilliós végkielégítést fizessenek ki... A felsőfokú tanulást kedvezményes tanulóihitellel a szerény anyagiakkal rendelkezők számára is hozzáférhetővé tesszük”, stb.

A kampány során és a programok megfogalmazásakor és meghirdetése alkalmával is bebizonyosodott, hogy csak a realpolitikának lehet jövője. A szocialisták eredményes kampányának nagy része lehetett – a korábbi politizálásból és eredménytelenségéből való kiábránduláson túl – elsópró-nagyarányú győzelmüknek. Ezért szabadjon őket is figyelmeztetni arra, hogy az ígéret szép szó. Nehogy bekövetkezzen az, amit Bilecz Endre – nem hivatkozott vitaindítójában, hanem Hitek – érzelmek – reménykedések című írásában (Nógrád Megyei Hírlap, 1994. június 4-5.) nagyon szellemesen így fogalmaz meg: „Ma Nógrádban ekkorát győzni mégis könnyen jelentheti a vereség kezdetét. Akkora a beteljesíthetetlen váromlás, hogy nehéz lesz féken tartani”. Mit mondjak: megszívlelendő ajánlás.

Ez még akkor is igaz, ha sokan azt a nézetet vallják, hogy a programok (különösen a propagandaszólamok) kevésbé lényegesek, nem is kell rájuk annyira odafigyelni. Hiszen – mondják egyesek – nem volt még a

világon sem egyetlen olyan demokratikus kormányzat, amelyik képes lett volna betartani az ígéreteit. A nyilvánosságra hozott programok nem azért készülnek, hogy azokat végre is hajtsák, hanem azért, hogy deklarálják: az adott párt, vagy koalíció képes egyáltalán programot készíteni.

Számomra az ilyen és ehhez hasonló nézetek tarthatatlansága evidencia. Különösen így van ez olyan súlyos társadalmi, gazdasági válságban lévő régióban, mint Nógrád megye. A programokat és ígéreteket következetesen végre kell hajtani, illetve be kell váltani. Hogy ez mennyire sikerült eddig – kiváltképp megyei szinten és a települési önkormányzatok esetében – azt elsősorban most még nem nekem kell értékelnem. Mint állam- és választópolgár ráérek ezt megtenni a ciklus végén is...

Megye és székhelye

Vitaindító dolgozatában egy helyütt ezt írja Bilecz Endre: „A május után kialakult egyoldalú helyzetet a megyei MSZP-vezetés sorsdöntő politikai tévedéseinek sorozata változtatta meg.” Hát, ez eléggé dehonesztáló megállapítás, amelyet én – ahogy mondták mostanában – sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudok. (Arra viszont kíváncsi lennék „kikérte-e” már magának az, akit illet.) Majd így folytatja: „Először a kormány megyei jogú várossá nyilvánította Salgótarjánt. Intézkedése tartalmilag indokolt, látványosan méltányos gesztus volt.” Ennek olvastán egy kissé zavarba jöttem, mert nem tudom, hogy a Horn-kormánynak – amelyet Bilecz ez ügyben agyba-főbe dicsér – milyen szerepe lehetett Salgótarján megyei jogú várossá válásában. (Ez kétségtelenül az én hibám is lehetne...)

Azt viszont tudom, hogy *Oravecz Péter*, Salgótarján megyei jogú város – időközben közös megegyezéssel távozott, egyesek szerint menesztett – jegyzője erről így szólt a Nógrád Megyei Hírlap hasábjain (sic!): „Nem kérte a város a megyei jogot, s a lélekszám alapján most sem lenne jogosult rá. (– Bilecz szerint: »A megyeszékhely erre a jogállásra minden tekintetben alkalmas város.«) Törvényi szabályozás útján illeti meg: 1994. október 30-ával lépett hatályba az önkormányzati törvény módosított 61. paragrafus, amely kimondja, hogy a megyeszékhely város megyei jogú.”

Ezek után jómagam nem tudom eldönteni, hogy ki és miben hibázott és hogy mennyire jogos ez ügyben a kormány piedesztálra emelése. Szerencsére ezen sem nekem kell rágódnom, ez kivételesen nem az én dilemmám.

Véleményem szerint – és ha valamit szeretnék hangsúlyozni, akkor ezt feltétlenül – az a lényeg, hogy Salgótarján megyei jogú városi rangot kapott, az ezzel járó, törvény biztosította jogosítványokkal. Amelyekkel nagyon kívánatos lenne, ha élni tudna. Ehhez – mint *Oravecz* is nyilatkozta, én meg egyetértek vele, még akkor is, ha netán nem önként távozott – bizony kompromiszumokra van szükség a Nógrád megyei, meg a salgótarjáni önkormányzat között. Csak remélni tudom, hogy a készség egyik fél részéről sem hiányzik.

Azt jómagam is nagyon sajnálom, hogy a városban élő mintegy negyvenezer választó velem együtt nem szavazhatott a megyei közgyűlés tagjaira. Újabb nagy dilemmám, hogy egy ilyen esetben, pontosan hogyan nézne ki a közgyűlés mindenféle szempontból vett struktúráját stb. tekintve. Hogy más

lett volna abban bizonyos vagyok. Aztán abban is bevallom teljes határozatlanságomat, pontosabban tisztánlátásom hiányát és alulinformáltságomat, hogy mi is történt igazából az MSZP-SZDSZ megbeszélések, egyeztetések és egyezkedések során. Csak az vigasztal – persze nem nagyon –, hogy nem vagyok egyedül.

Ezt *Csongrády Béla* hozzászólásából is tudom, többek között. A Palócföld ez évi 2. számában megjelent reflexiójában így fogalmaz: „Egy többpárt-rendszerű demokráciában miért baj az, hogy szocialista többségű kormányzás esetén a megyei közgyűlésben más pártok akarata érvényesül?” Kérdése nem költői. Válaszával: „Nem baj...” magam is azonosulni tudok. Legfeljebb az lenne a baj, ha a testületben nem a megfelelő emberek kerültek volna megfelelő helyre. Ugyan sokan célozgatnak erre, jómagam azonban sajnos nem tudok erről vélekedni, roppant kevés az információm a közgyűlés munkájáról. Már megint akadt egy dilemmám: vajon csak az én pechem-e ez is? (Valószínű, hiszen sokkal jobban is figyelemmel kísérhetném a megyei közgyűlés munkáját.) Az pedig, hogy (*Bilecz* megfogalmazásában): „Az MSZP országos vezetői negatív jelenséggé kezelték első nyilatkozataikban a nógrádi (és baranyai) polgári koalíciót”, – engem egyelőre cseppet sem zavar. Legfeljebb majd csak akkor, ha már érzem is saját bőrömen, meg akkor pláne, ha a megye egésze is érzékeli majd. Csak örök optimizmusom mondatja velem: ez aligha lehet így. Ha netán tévednék – ami velem már számtalanszor előfordult –, az felérne a 22-es csapdjával is.

A decemberi önkormányzati választások alkalmával Salgótarján város esetében kivé-

telesen nem tévedtem, bejött az, amit vártam, és amire reálisan is számítani lehetett. Új összetételű városvezetés született: a 24 tagot számláló közgyűlésből 10 fő a Szocialista Párt, 5 fő a Munkáspárt tagja. A szocialista párti polgármestert – és ez is igazán figyelemreméltó – országos viszonylatban is a legmagasabb szavazati arányban választották meg. Miként ugyancsak szembetűnő – ám korántsem meglepő – a szocialista- és munkáspárti koalíció létrejötte. Ez a koalíció már csak azért is valószínűsíthető volt, mert a Munkáspárt támogatta a szocialista polgármesterjelöltet a választások előtt, s ennek a választások után valahol meg kellett térülni. Meg kellett azért is, mert az SZDSZ – noha a Munkáspárthoz hasonlóan 5 fővel képviselteti magát a testületben – talán megint eltaktikázta magát, a többiek meg labdába se rúghattak.

Sikerült tehát a vezetésváltás a városban. Azt a jövő dönti el, hogy milyen eredménnyel. Az új testületnek bizonyos értelemben helyzeti előnye van, legalábbis elődjéhez képest. Nem a kellemes-kényelmes baloldali többségre gondolok, hanem arra, amit az előző testület csinált; úgy tűnik számomra: nem lenne nehéz többet-jobbat produkálni a városban – a városért. Bár sokak szerint az indulás nem sikerült valami fényesen – *Gusztos István* és *Rákos Csaba* igen-igen kemény kritikával illetik a közgyűlés munkáját (Palócföld 95/2., illetve 95/3. száma) –, de a váltás látszólag nagyobb megrázkódtatást sem okozott a hivatal munkájában. És, ha az eddig végrehajtott személycserék (pl. jegyző, művelődési osztályvezető) a szakszerűség növekedése irányában hatnak, akkor az elkövetkezendőkben még az ellentrukkerek is csalódhat-

nak. (Bár, ha Gusztos tanár úr információi megalapozottak, akkor bizony már nem csak az ellentábor lelkenedezhet, de a csapat szurkolói is aggódalmaskodhatnak.)

Szóval, az önkormányzatok ügyében – bevallom – nem látok valami kristálytisztán, és ez az én újabb „állampolgári” dilemmám.

Nyilvánosság, tolerancia

Tökéletesen egyetértek *Ádám Tamással*, amikor így nyilvánul meg: „Mind a mai napig nem igazán értik a pártok, mekkora jelentősége van a nyilvánosságnak.” (Palócföld, 1995/2.szám) Joggal hiányolja ezt az újságíró Ádám, és én aligha hiszem, hogy ez részéről valamiféle szakmai beütés és elfogultság, netán sajátos érdek által diktált vélemény lenne. A kampány-hadjárat során tanúsított bőbeszédűség után – néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve – a pártok megyei szervezetei, frontemberei alig nyilatkoznak meg. Vajon nincs miről beszélniök, nincs mit mondaniok választóiknak és a közvéleménynek?

Pedig, meggyőződésem, hogy jól tudják: a nyilvánosság a demokrácia szerves része. És, ha az újságíró hiányolja a pártok részéről megnyilvánuló sajtóval szembeni néminemű indifferenciát, akkor én, mint állampolgár, úgy vélem, joggal tehetem szavá az önkormányzatok ezirányú közömbösségét. (Persze, itt is akad néhány kakukktójas.) Jó lenne tudni a döntések előzményeit, hátterét, már csak azért is, hogy az állampolgár nagyobb megértéssel fogadhassa azokat. A nagyobb nyilvánosság hiánya miatt bizony az ember nem egyszer sötétben tapogatódzik, s miután hall ilyen-olyan fülesek a jólérsültektől, fogalma sincs, mi az igazság.

Ígaza van Bilecznek, amikor ezt írja: „Nyilvánossághiány miatt sűrű homály fedi a megyét kormányzó többség belső erőviszonyait, az egyes pártok tényleges hatalmi befolyását. Amiért ez a nyilvánosságra tartozik, az a személyi hatásköri döntések érthetetlen késleltetésével, botrányos javaslatok kiszivároztatásával indokolható.” Mondom, igaza van Bilecznek (Nógrád Megyei Hírlap, 1995. április 1.), mert megállapítása ül a települési önkormányzatok esetében is. De – mint említettem –, engem nem is annyira a belső pártharcok és villongások érdekelnének, sokkal inkább a meghozott döntések indoklása, netán az elmaradt cselekvések miéртje.

Tehát szerintem is nagyon hiányzik az állampolgárok objektív, rendszeres tájékoztatása. Abban is igaza van Ádám Tamásnak, hogy: „A régi beidegződések még az újságoknál is működnek.” Jómagam is tudom, hogy a helyi lapok szerkesztői szívesen zanzásítanak, kihúznak, meghúznak, esetenként saját ízlésük szerint formálják „egy kicsit” a leadott kéziratokat. Aztán meg fokozottan fennáll a veszélye a félreértéseknek és az elhallásoknak szóbeli nyilatkozatok, interjúk esetén. Csoda, ha idegenkednek a nyilvánosságtól az interjúalanyok, vagy a kéziratot szívesen leadni szándékozik? Itt is – ez esetben is – csak a tervszerű, tkos együttműködés vezethet eredményre. A nyertes „csak” az állampolgár lenne ugyan, de hát nem ez kellene-e legyen a kívánatos és elrendő cél? Mondjuk: a demokrácia jegyében – feltétlenül.

És most jutottam el a toleranciához. Korántsem azért, mert mostanában felkapott, és módi ezt emlegetni, meg nem is azért, mert 1995 a tolerancia éve. Sokkal inkább azért, mert a tolerancia legalább olyan hiánycikk, mint a nyilvánosság. Jómagam egyébként nem csodálkozom annyira ezen, mint amennyire fájlalom inkább. Különösen akkor, ha a társadalmi méretű toleranciára gondolok. A tolerancia alapja ugyanis a bizalom. Márpedig én úgy látom, mintha veszni látszana az a hatalmas méretű bizalmi tőke, amelyet voksaikkal alapoztak meg az állampolgárok. S ne felejtjük, Nógrádban még nagyobb arányban, mint országszerte.

Ugyanakkor Nógrád megye lakossága az országos átlagnál is majd minden tekintetben súlyosabb helyzetben van. (Tessék csak beleolvasni a KSH kiadványaiba!) A naponta munkanélkülivé váló sok-sok ember, a létminimum alatt élők sokasága, az elszegényedők ezrei-tízezrei, a gyarapodó számú hajléktalanok, a kisnyugdíjasok és a betegek aligha tudják méltányolni a kormány és a helyi politikai potentátok türelmét és közülük egyesek tehetetlenségét, megalégedettségét.

Tudni kell minden funkcióban és döntési pozícióban lévőknek – lent és fent egyaránt –, hogy az elszegényedés, a mindennapi gondok, az elkeseredettség és a még visszafojtott indulatok nem táplálhatják a türelmet, és – főleg – nem tehetik végtelenné. S ne felejtsek azt se, amit írásom mottójaként Deáktól idéztem.

R. Várkonyi Ágnes

A szécsényi országgyűlés 290. évfordulójára

Korszakváltás válságos idején, a megújulás és túlélés súlyos feladataira kínált megoldást. Dokumentumai évszázadokig porosodtak a hazai és külföldi levéltárak mélyein, vagy titkolt másolatokban adták tovább az egymást váltó generációk. Története a nemzeti emlékezetben üres évszámmá, vagy ragyogó külsőséggé sekélyesedett. Ez az oka, hogy a szécsényi országgyűlést felidézni még ma is kihívás a tudomány számára és kihívás az új század küszöbén is régi megoldatlanságaikkal küzdő Duna-táji nemzetek számára is.

Előadásomban a szécsényi országgyűlés történetének három csomópontját világítom meg. Gyakorlatilag a magyar politikai kultúra elfelejtett, vagy kevésbé számontartott értékeiről szólok. A reformok, a vallásszabadság és az anyanyelvi műveltség összefüggéseiről, végül, de nem utolsósorban – néhány hónappal ezelőtt a londoni levéltárban feltárt dokumentumok jelentőségét is hangsúlyozva – arról, hogy miért keltette fel ez az országgyűlés Európa nyugati végeinek figyelmét is, és hogyan fogalmazta meg a békekötés kultúrájával Magyarország helyét Európában.

Reformok

Az országgyűlés 1705. szeptember 12-én a Borjúpást mezején a magyar királyság több évszázados hagyománya szerint egyházi és világi szertartásokkal nyílt meg. Reformjaival azonban túlmutatott a hagyományokon. Eredetileg úgy tervezték, hogy a Rákos mezején tartják meg. Közben a katonai viszonyok változása miatt ez kivihetetlennek bizonyulván felmerült Léva és Hatvan is, mint a tanácskozássra alkalmas település. Végül Szécsény mellett döntöttek.

Miért a török háború pusztításai után éppen csak egy éledő kis mezővárost választották az országgyűlés színhelyének? Miért ezt a meglehetősen szegény települést látták alkalmasnak, hogy helyet adjon több ezer embernek, főurak, egyháziak és világiak sokaságának, huszonöt vármegye és huszonhat város követségeinek, a hadsereg küldötteinek, császári követeknek, sőt a tervek szerint az angol és a holland békebiztosoknak is, az ellátást szolgáló nagyszámú személyzetnek és a védelmet biztosító ezredeknek? Miért itt építették fel a hatalmas sátorvárost és *Bethlen Gábor* fejedelem ti-

zenkétárbócos sátrát, hogy megfelelő helységiül szolgáljon az országos tanácskozásra. Miért Szécsényben gyűltek össze a magyar konföderáció tagjai „a haza dolgainak eligazítása végett?” A kérdés választ követel, különben nem értjük meg a reformokat sem.

Rákóczi kormányzóköre, az Udvari Tanács dolgozta ki az országgyűlés programját és készítette elő a reformokat. A Consilium Aulicum tagjai valamennyien művelt, képzett köznemesek voltak, korszerűen gazdálkodók, akik kereskedelmi vállalkozásokkal igyekeztek növelni jövedelmüket, s a természeti adottságokat kihasználva a korabeli iparral is próbálkoztak. Többen Nógrád vármegyei birtokosok, vagy itteni nemesekkel vannak rokonságban. *Ráday Pál*, Nógrád és Hont vármegye huszonkilencéves jegyzőjéből lett Rákóczi titkos secretáriusa és diplomatája. *Kajali Pál* alispán pedig a török kiűzése utáni időkben az országos csalódást így fejezte ki: „országunk nem boldog... országunkban nincs békesség”, s majd az új magyar államban fontos gazdasági feladatokat látva el Rákóczi messzelátó szeme világának is nevezték. Ők az Udvari Tanács többi tagjával együtt nagyon is jól tudták, hogy reformokra van szükség, hiszen ismerték az országot, végigjárták a vármegyéket és naponta futottak be hozzájuk a különböző panaszok. Gróf *Forgách Simon* generális ugyancsak kulcszemélyiség, résztvett az országgyűlés eszmei előkészítésében is, kiadta 1705 nyarán Rákóczinak ajánlva *Zrínyi Miklós* művét, a *Török Áfium ellen való orvosság*-ot. Külső és belső viszonyok egyaránt váltást, döntést, reformot sürgettek egy sereg ügyben. A nemzetközi körülményeket sajnos most csupán érintőlegesen említhetem.

1705 tavaszán meghalt Lipót császár. I. József mint örökös király foglalta el a trónt, miután a magyar főrendek és a Habsburg udvar előzőleg megállapodtak, hogy a választott királyságot örökös királysággá nyilvánító 1687. évi országgyűlési döntés fejében a magyarok szabad kezet kaptak a török hatalom alól visszafoglalt ország berendezésében, a Habsburg kormányzat azonban nem tartotta magát a kompromisszumhoz, a magyarokat kizárták az ország kormányzásából, a török háborút lezáró karlócai békében (1699) pedig amint Rákóczi írta: „nélkülünk döntöttek rólunk.” Józsefnek szembe kellett néznie azzal is, hogy a franciákkal hadbanálló Habsburg birodalom haderejéből a magyarországi szabadságharc mintegy 20-40 ezer főnyi császári haderőt köt le, két szövetségese – Anglia és Hollandia – pedig már 1704-ben lépéseket tett, hogy diplomáciai úton csendesítsék meg Magyarországot és Erdélyt. 1705 tavaszán a Habsburg kormányzatban szembeütő személyi váltás figyelhető meg: Kaunitz gróf meghalt, Kollonits háttérbe szorult, a régi militaris pártnak azonban változatlanul erős bázisa maradt. Az udvar anyagi gondjai és a nyugati hadszíntéren tapasztalható nehézségei miatt minél gyorsabban szerették volna befejezni a magyarországi háborút. Annál is inkább, mert Anglia és Hollandia egyre erélyesebben követelte, hogy a Magyarországon lekötött császári haderőt irányítsák át a nyugati hadszíntérre és elégtítsék ki a protestánsok igényeit. József császár nem zárkózott el a tárgyalások elől, de Rákóczi pártját megosztó politikai célszerűségét sem ejtette el. Szerették volna az országgyűlést József császár magyarországi uralmának megerősítésére kihasználni, attól is tartottak, hogy Rákóczit királlyá választja az ország, s a militaris párt is érvényt tudott szerezni akara-

tának, amikor az országgyűlés megnyílt, az új császári főparancsnok már megkapta a parancsot, hogy haderejével vonuljon keletre és foglalja vissza Erdélyt.

A belső viszonyokra tekintve méltán állíthatjuk, hogy nehezebb időben aligha ült még össze országgyűlés. Két éve tart a háború. Jelentős változások következtek be. Erdély fegyvert fogott és még az előző évben Rákóczi fejedelemmé választották. A Királyságban pedig az 1704 elején megkötött conföderáció alapján Rákóczi mint kormányzó több országos rendelkezést hozott: új kormányzási gyakorlatot vezetett be, megszervezte a diplomáciát, a hadsereget, birtokok hovatartozásáról döntött, intézkedései átfogták az egyházak, iskolák, a kereskedelem, bányászat ügyét és még sok más kérdésben adott ki lényegbevágó rendelkezéseket. Ezeket törvényesíteni kellett. A háború irtózatos terheket rótt a lakosságra. Pártok alakultak ki. A katonaság és a vállalkozó nemesség kevesellte, mások sokallták a változásokat. Voltak, akik több áldozatot nem akartak, mások az adott struktúrában nem tudtak vállalni, s a földesurak a hadseregből visszakövetelték fegyvertfogott jobbágyaikat. Fellángoltak a vallási ellentétek, sok helyen önkényesen vettek elégtételt régen elszenvedett sérelmeikért. Mindennek elrendezésére nyugodt évekre lenne szükség, az országgyűlésnek viszont még egy hónap sem jutott.

Rákóczi előterjesztését Ráday Pál olvasta fel. Emlékirataiban a fejedelem azt hangsúlyozta, hogy minden addigi hatalmát letette, s az országgyűlésen úgy kíván részt venni, mint az ország főurainak egyike, vagy inkább „mint polgár”. Az előterjesztés szövege évszázadokon át lappangott, néhány évtizeddel ezelőtt került elő, s ma már tudjuk, hogy az elfelejtett reális magyar politi-

kai kultúra egyik legszebb dokumentuma. Rákóczi kifejtette: az általános európai háború, amely lehetővé tette, hogy fegyvert fogjanak az ország szabadságáért, azzal jár, hogy be kell látniok, külső hatalmak fegyveres segítségre nem számíthatnak. Szembe kell tehát nézniök a realitásokkal. Mit tegyenek? Folyamodjanak a török segítségéhez – amint néhányan javallják? Ha ezt tennék, elszakadnának Európától. A súlyos helyzetben: „a két bizonytalan között azt válasszuk, amely értelmesebb”. Portugália, Hollandia, Belgium, Svájc példáját hozva fel, Rákóczi kifejti: ragaszkodniok kell az ország szabadságához, céljuk, hogy az országban béke legyen, nem zárkóznak el a béketárgyalások elől, de éppen ezért kell folytatniok a harcot, mert csak így érhetik el, hogy a császári udvar elfogadja Anglia és Hollandia békeközvetítő közreműködését, s majd az európai háborút lezárva az ország szabadságát befoglalják az universális békébe.

Magyarország története folyamán mai tudásunk szerint először itt Szécsényben vettek részt országgyűlésen a katonaság követői is. Heves viták holtpontjain nemegyszer ők lendítik át a tanácskozásokat. Például Kajali Pál a katonaság kívánságára hivatkozva javasolta: „Rákóczi Ferenc fejedelemökké kiáltassék ki”.

Megerősítette és újrafogalmazta az országgyűlés az ország szabadságáért és törvényeinek helyreállításáért összefogottak szövetségét, a *Conföderációt*. Tartalmát érdemes kicsit alaposabban megvizsgálnunk. Az eszközövegből kiderül, hogy olyan személyek szövetsége, akik nem kényszerből, hanem szabad elhatározásból döntöttek: „most is ujonnan megerősített szövetségbe szabad- akaratom szerint belépek”. Az egység talán a legfőbb követelmény, amint

majd látni fogjuk, a reformok egyik célja, hogy a konfliktusok okait kiküszöböljék: „az egyességet, mint ezen szövetségnek lel-két, megtartóm”.

Rákóczi Emlékiratai szerint a konföderáció létrehozásával a lengyeleket követték. Ezzel szemben az egykorú források úgy tájékoztatnak, elsősorban Belgium és Hollandia példájára tekintettek. Nevezetes magyar hagyományokra is építhettek: 1705 nyarán, mintegy az országgyűlés előkészítésének jegyében ki is adták azt a Zrínyi Miklós elgondolásait tartalmazó Elmétkedés-t, amely többek között kifejti, mennyire fontos lenne a szomszéd országokkal konföderációt kötni. Rákóczi az Erdélyi Fejedelemség önálló államiségát meg kívánta örízni, s a „két magyar hazá”-t konföderációval kapcsolta össze. A lengyel konföderáció még csak a nemesek szövetsége. A szécsényi konföderáció viszont már túlmutat a rendi kereteken, mert belefoglalták a mezővárosokat, a hajdúvárosokat, és a katonaságot, a vitézlió rendet. A katonaság zömmel magyar, de jelentős számban fogtak fegyvert ruszinok, németek, románok. Német és szlovák nyelvű esküszövegeket is ismerünk.

A reformok sora hosszú. A kétkamarás országgyűlést megpróbálták, de nem tudták keresztülvinni. A kormányzótestületben nevezetes változások történtek: az Udvari Tanács helyett Szenatust hoznak létre, az addigi köznemesi kormányzótestület tagjai részben a Gazdasági Tanácsba kerültek. Rendkívül heves viták közben szabályozták a vármegyék viszonyát a kormányzathoz, ezentúl a vármegyék nem küldhetnek minden ügyes-bajos dologban követséget az udvarba, olcsóbb és célravezetőbb, ha írásban terjesztik elő ügyeiket. Törvényerőre emelte az országgyűlés az addigi birtokadómanyokat. Rákóczi visszaadta eredeti tulajdonosa-

iknak a Habsburg uralkodó által elkobzott birtokokat és kincstári földeket is felhasználta az országos ügy érdekében. Ez azért fontos, mert Rákóczi ilyen módon tudta biztosítani a katonaság ellátásához, a sebesültek és rokkant vitézek ápolásához, foglyok kiváltásához, hadiözvegyek, árvák el-tartásához szükséges alapokat. A birtoktulajdon biztonságára szolgált alapjául az adórendszer reformjának. Ezt a hosszútávú tervet itt csak előkészíteni tudták. A közterhek igazságosabb elosztása érdekében a tényleges anyagi képesség figyelembevételével a vármegyéket három osztályba sorolták. Néhány vármegye ebben kiváltságai sérelmét látta, a nemesek közül többen szeptember 29-ről, szeptember 30-ra virradó éjszaka elhagyták a gyűlést. A Fejedelem tökéletesen átlátta a – korabeli kifejezéssel élve – „közönséges teherviselés”, a köz-, vagyis az országos teherviselés nehézségeit, s nem sokkal később megbízást adott ki Ráday Pálnak, tárják fel a múltbéli magyar adózási szokásokat.

Jól kiderül a tárgyalásokból is, hogy a reformok célja működőképessé tenni Rákóczi országát. Ez egyet jelentett a korszerűsítéssel, vagy úgy is megfogalmazható: meg kell szüntetni a konfliktusok okait, a társadalmi feszültségeket újratermelő patti-helyzetet. Rákóczi és munkatársai nagyon ügyeltek arra is, hogy a változások ne kelt-senek újabb ellentéteket. Erre vall a *hadse-reg seformjáj*-ba vágó döntések körüli lát-szólagos rejtély.

Elsődleges érdek és elodázhatatlan köve-telmény, hogy az országnak állandó hadse-rege legyen. Ennek létrehozása rendkívül sok időt követelt, mert egy sereg szociális, gazdasági, szervezeti, jogi kérdés megoldá-sát kívánta. A jobbagykatonákat ki kellett emelni a földesúri kötelékből, családjukat

mentesíteni kellett a terhek alól. Pátensek helyezték kilátásba a szociális szabadságot és a részleges tehermentességet (1703-1704). Az országgyűlésen további lépések történtek. Döntést hoztak: „A vitézkedő nemtelenek szabadíttassanak fel a jobbágy-ság alól, személyeik szabadnak tekintessenek”. Továbbá: „Minden vármegyében állíttassanak szabad helységek, amilyenek a hajdú helyek, s a katonáskodó nem nemes személy ott találja a hazának tett szolgálataért jutalmát”.

Sok vita folyt az elmúlt évtizedekben a történészek között, hogy mégis miért hiányoznak ezek a döntések az országgyűlés ki-nyomatott törvényeiből? Több magyarázat született, s mindegyikben van valami igazság. Lehet, hogy valóban csonka a ma ismert nyomtatott példány, a katonaság fe-gyelmének megszilárdítását becikkelyező 19. artikulus után a szöveg megszakad. Ha valóban kihagyták, elképzelhető, hogy azért történt, mert az állandó hadsereg testületi törvénykönyve, a Regulamentum Universale még nem készült el, az estebe nyúló viták után még éjszakákon át olvasták és tárgyalták a kéziratot. Főleg azonban a későbbiek arra mutatnak, hogy a katonaság kiemelését a feudális szociális struktúrából a földesurak kárpótlásával kívánták megvalósítani, amint az ónodi országgyűlés bizonyítja, és ennek elengedhetetlen feltételét többek kö-zött a közteherviselésben látták.

Tolerancia

A vallási kérdésről öt törvénycikket alkotott az országgyűlés (6, 13-16). Méltán állíthatjuk, történelmi jelentőségűek nemcsak az ország, hanem a tágasabb régió jövője szempontjából is. Kimondja a szabad val-lásgyakorlat elvét, a bevett vallások szabad-ságát és állást foglal a lelkiismereti szabad-

ság mellett. Mindenki azt a vallást választ-hatja magának, amelyik tetszik és „abban pedig senki által ne háborgattassék.” Eltörli az 1681. évi országgyűlésnek azt a záradé-kát, amely szerint a hatalom, a földesúri ha-talom, a föld tulajdonosa szabhatja meg, ki milyen hitet valljon. Ez a nagyjelentőségű törvény egyrészt az Erdélyi Fejedelemség tordai országgyűlési törvényének (1563) ha-gyományára épül, másrészt egybevág a ko-rabeli Európában legkorszerűbbnek tekin-tett felfogással, *John Locke* tolerancia-elv-vel. A sajátos Duna-táji, sőt közép-európai viszonyokban rejlő többlettel. Mi ez a több-let? Egyrészt: a vallási harcok egyik neural-gikus pontja volt a templom. Kié legyen a régi, kié volt eredetileg, kinek a földjén, hol építhetnek újat?

A szécsényi országgyűlés úgy döntött: a templomot az a vallásfelekezet kapja, ame-lyik többségben van abban a helységben. De úgy, hogy ennek fejében köteles a kisebb-ségnek templomot építtetni. Vagyis a tör-vény védi a kisebbséget, sőt egyenesen a többség feladatává teszi a kisebbség védel-mét. Másrészt ezek a vallásügyi törvények az anyanyelvi oktatás, a nemzeti művelődés szabadságát és a szociális gondoskodás kö-telességét is magukban foglalják. Miről is volt szó? Abban az időben az egyházak ke-zében van az iskola, vagyis a művelődés, a szószék és a nyomda segítségével a tájékoz-tatás és a közvéleményformálás, különböző alapítványok révén pedig a külföldi ösztön-díjak, a kölcsönök, s az ispotályok, vagyis a szegénygondozás ügye. Rákóczi már 1704 elején két rendelkezést is kiadott, hogy bár-mely felekezet szabadon alapíthat iskolát, és az iskolákat háborgató katonát szigorúan bünteti. Az ország lakosságának nyelvi meg-oszlása igen nagymértékben egybeesett val-lási hovatartozásával. A vallási tolerancia

tehát a műveltségbeli tolerancia elvét is magában foglalta. Rákóczi állama felkarolta a szegények, elesettek ügyét, de amint a későbbiek is bizonyítják, az elaggottak, magatehetetlenek, árvák és magányos özvegyek ellátásának javarésze a középkor óta az egyház vállain nyugodott. A tolerancia-törvény tehát nagyon lényeges szociális tartalmat is hordozott. A jezsuitáknak, ha a konföderációra nem teszik le az esküt, el kell hagyniok az országot, különben a konföderáció méltányolja az ifjúság nevelésében végzett és végzendő munkájukat. „Hogy a Conföderatió a szép egység által jobban erősödjön” – indokolta a törvény a vallásügyi végzéseket. Tudjuk, ezen a tájon mennyire megszenvedték a hatalom által gerjesztett vallásüldözéseket, és a vallásháborúk emberséget rongáló következményeit. Tapasztalták ugyanakkor, hogy a lakosság képes rá, hogy maga alakítsa ki az együttélés módjait. Hány helyen használták a különböző vallásúak közösen a templomot. Erdélyben pedig a fejedelmek alapítottak anyanyelvű iskolákat a román ifjúság számára, s békében éltek együtt a magyar iskolákkal.

Szécsényben társadalmi igényből közhatalmi törvény mondta ki a vallásszabadságot, s gyakorlati működését a közösségekre bízta. A különböző vallás-felekezetekhez tartozók békés együttélését a többségnek a kisebbségért vállalt felelősséggel rendezte el. Biztosította a különböző anyanyelvűek egyenlő fejlődési esélyeit, mintegy a művelődés demokratizmusát. S ha meggondoljuk, hogy az adott társadalmi struktúrában, a régió viszonyai között az anyanyelvi műveltség lett a polgári nemzetek felnevelője, a törvény jelentőségét aligha tudjuk kellően hangsúlyozni. Annak pedig a következményeit máig szenvedik az egymást váltó generációk, hogy ezt a törvényt a többivel együtt

kitépte Magyarország törvénykönyvéből a Rákóczi állama felett győzedelmeskedő hatalom.

A békekötés kultúrája

Rákóczi országgyűlési előterjesztése után „felolvastatott az angol királynő (Annának) és a hollandiai köztársaság bécsi residenseinek a fejedelemhez Bécsben szeptemb(er). 2d. írt és a fejedelem által szeptemb(er) 11d. vett leveleik, kik közbejárókul ajánlkoztak az Ausztriai házzal kötendő békekesség megszerzésére.”

A szécsényi országgyűlés feltűnően nagy nemzetközi érdeklődést keltett, s az angol és holland kormány rendkívül sokat foglalkozott vele. Az európai diplomácia és a köztudat jogosnak ismerte el Rákóczi szabadságharcát és igényét, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség állami szuverenitását az univerzális békébe foglalva a külföldi hatalmak garanciái tegyék időtállóvá. Sőt mi több: Magyarország és Erdély ügye a spanyol örökösödési háború szerves része volt, s Anna angol királynő közvetlenül az országgyűlés előtt kérte József császárt, hogy békéljen meg a magyarokkal. A Habsburg kormányzat szélsőségei viszont azzal a képtelen kívánsággal álltak elő, hogy Anglia és Hollandia bécsi követei azért menjenek Szécsénybe, hogy elérjék, az országgyűlés ünnepélyesen ismerje el József császár örökös magyar királyságát és mondjon le az Aranybulla ellenállási záradékáról. Az angol diplomácia, kivált *George Stepney*, az európai hatalmi egyensúly szempontjából tekintette számottevőnek Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség megnyugtatótását, s nagyon is tisztában volt vele, hogy ennek a megnyugtatótásnak alapvető feltétele az ország szuverenitálásának és a protestánsok vallásszabadságának biztosítá-

sa. Rákóczi ugyancsak többször leszögezte, hogy Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában és megőrzésében. Országgyűlési előterjesztésében hangsúlyozta: ezek a háborúk fegyverbe öltöztették csaknem az egész kereszténységet, „melynek egy része az súlyos hadakozást csak azért is választotta, hogy az Frantzia és Austriai Ház közöt/ cd/d/ig meg tartott egyenlő mérték vagy ennek vagy amannak meg gyengélődésével el ne bomoljon.” Kész a béketárgyalásokra, de csak a királyság és Erdély önálló államiságának biztosításával, nemzetközi mediáció útján, s ha Herbeville megáll a Duna vonalán.

Szécsényben mejelent a kaloesai érsek, *Széchenyi Pál*, a császári oldalon maradt magyarok békebiztosa. Fáradozásához alaposan hozzájárult, hogy a császári udvar végül elfogadta az angol-holland mediációt. Az angol követ jelentései és naplója szerint készültek rá, hogy ezzel mennek Szécsénybe, már az útleveleket is megkapták Rákóczitól, s számoltak az érdemi tárgyalások lehetőségével. Herbeville hadjárata azonban keresztülhúzta a terveket.

A szécsényi országgyűlést időnek előtte hirtelen kellett befejezni. Úgy döntöttek, hogy folytatni fogják a tárgyalásokat az angol és a holland követ közvetítésével. A békekötés módját törvénybe foglalták. A szécsényi országgyűlés 4. articulusa szerint az országgyűlés felhatalmazást ad a Fejedelemnek, hogy a senatori testülettel együtt a Haza dolgainak rációi szerint, a közügy javára munkálkodjon és végezzen, ha a „Békességnek Tractáját” az Austriai Ház a maga követjei „avagy Angliai és Hollandiai s úgy más hatalmasságok madiatioja által” folytatni fogja. A törvény elvileg megszabja a békekötés módját. A tárgyalás és a döntés

a Szenatus közreműködésével a Fejedelem joga, a ratifikáció a Konföderált rendek hatáskörébe tartozik.

Rákóczi és szűkebb politikuskárdája azal a szándékkal kezdte el a szabadságharcot, hogy az ország önállóságát szavatoló megállapodást foglalják majd bele az európai háborút lezáró általános, universalis békébe. A szécsényi országgyűlési törvény nyolcadik articulusa *Thököly Imre* fejedelemnek elégtételt szolgáltatva többek között azt is leszögezi, hogy „maga személye pedig több bujdosó Magyarokkal az leendő Békeségnek Traktájában includáltassék.”

Ez a szellem érvényesül a továbbiakban is, amikor Rákóczi ragaszkodik hozzá, hogy a békében nemzetközi hatalmak garantálják az Erdélyi fejedelemség önállóságát. Hogy ezt az elvet mennyire magáévá tette az angol politika, arra jellemző *George Stepney* kijelentése: ha Erdély elveszti önállóságát és nem biztosítják a vallásszabadságot, az „anyonyi, mint fejszét fogni a fa gyökerére...”

*

Kétszázkilencven évvel ezelőtt, 1705 szeptemberében Európa minden harcbanálló hatalma Szécsényre figyelt. A szécsényi országgyűlés döntései nem hagyták érintetlenül a Habsburg császár és a nemzetközi háború esélyeit, hosszú távon pedig alternatívát kínáltak Magyarország jövőjére, a régió konfliktusmentesebb berendezésére és működésére.

Ma, innen e nehéz századvég kendőzetlen távlatából, ebből a kegyetlen tükörből, a szécsényi országgyűlés történelmi dimenzióinak, egyetemes értékeinek eddig ismeretlen teljességében tűnik elénk. Törvényei és tárgyalásai, az egységet szolgáló reformokról, a vallási toleranciáról és az európai hatalmak felelősségével megteremthető békéről önvizsgálatra készítetnek. Vajon jól sá-

fáradunk-e történelmünk értékeivel mi magyarok és nem magyarok? Hiszen a történelem mindnyájunk közös elévülhetetlen világöröksége. Ha Magyarország elfelejti történelmét, ha hagyja kitörölni múltját a Dunatáji-régióból, nemcsak Magyarország, hanem Európa is elveszti önazonosságát.

Kívánom, hogy Szécsény polgárai ápolják tovább az országgyűlés hagyományát.

Szép lenne, ha emléktáblát is állítanának örök emlékezetül, hogy diákok, látogatók és az idetevédt külföldiek soha ne felejtsek, annakidején ez a kis mezőváros adott otthont az Európában ma is fájdalmasan időszerű követelményeket megfogalmazó országgyűlésnek. *(Elhangzott: 1995. szeptember 17-én a szécsényi országgyűlés 290. évfordulójának ünnepségén Szécsény városában.)*

Oláh Jolán festménye

Tóth László

„Hívebb emlékezésül...”

*Csehszlovákiai magyar memorandumok
és egyéb dokumentumok a hontalanság éveiből
1945-1948*

A magyarok kitelepítésének elvét a Moszkvában tárgyaló Benešnek már 1943 decemberében sikerült elfogadtatnia Sztálinnal és a szovjet vezetéssel – olyannyira, hogy három és fél évvel később, a párizsi békekonferencián is ők érveltek a legnagyobb vehemenciával mellette, lásd Visinszkij beszédét – s bár Beneš a hírt még ugyanazon a napon, 18-án tudatta a moszkvai csehszlovák (kommunista) emigráció vezetőivel, kiderült, hogy Gottwaldék ekkor még másképp képelték el „a magyar kisebbség kérdésének megoldását”, s azt nem kapcsolták össze a németkérdéssel.

A moszkvai csehszlovák kommunistáknak a magyarkérdéssel kapcsolatos nézeteiben 1944 májusában következett be radikális fordulat, jóllehet egy hónappal korábban Gottwald a *Javaslat néhány intézkedés megtételére Csehszlovákia felszabadított területein* című dokumentumhoz fűzött jegyzeteiben „a magyarok egyenjogúságáról, a magyar demokratikus erőkkkel való együttműködésről” szólt. Sőt, állítja *Janics Kálmán*: „1944 nyarán a kisebbségek likvi-

dálását kívánó radikalizmus motorja már nem Londonban, hanem Moszkvában volt”, noha magában Szlovákiában még sokáig nem vetődnek fel ilyen élesen ezek a kérdések, s a Szlovák Nemzeti Tanácsnak is csupán az az egyetlen rendelete érintette közvetlenül a magyarkérdést, mely 1944. szeptember 6-án – az alapiskolákon kívül – megszüntette a magyar és a német iskolákat, illetve betiltotta a magyar és német nyelvű istentiszteleteket. Sőt még a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 4-i kiáltványa is differenciáltan szólt a szlovákiai magyarsághoz való viszonyulásról, bár egyik tételében már a későbbi hírhedt reszlovákizációs rendelet előképét lehet fölfedezni.

A Szlovák Kommunista Párt 1945. február 28-a és március 1-je között megrendezett tanácskozásán – és *Gustáv Husák* itt elhangzott beszámolójában – azonban már érezhetően a magyarok ellen fordult a szlovák kommunisták hangulata is, hogy aztán a hónap vége felé a nem sokkal később megalakítandó új kormány programjának moszkvai vitájában már teljes egyetértés

mutatkozzon a magyarkérdésben a polgári pártok és a kommunista párt között.

S bár a kommunisták magatartásában bekövetkezett fordulat okait dokumentumok hiányában nem lehet egyértelműen feltárni, *Karel Kaplan* nem járhat messze az igazságtól, amikor azokat a következőkben véli fölfedezni: „A kommunisták attól tartottak, hogy a többi párt nacionalista nyomása meggyöngíti pozícióikat, ha ők nem fogadják el a nacionalista irányvonalat. (...) Jól tudták, hogy céljaik elérése érdekében a nemzeti forradalom élére kell állniuk és pozícióikat meg kell tartaniuk még annak árán is, hogy a nacionalista hullám élére álljanak. Magatartásuk másik okát Moszkvának az a törekvése jelentette, mely szerint Közép-Európában meg kell semmisíteni a nemzeti kisebbségeket. Ám nem kevésbé jelentősnek minősíthetjük magatartásuk további okát sem: a lakosság föld utáni vágyát, mely a parasztnál a földbirtokok felparcellázásának követelésében öltött testet. Ez a vágy viszont a magyar lakosság rovására könnyen megvalósítható és teljesíthető volt. Végül nem szabad megfeledkeznünk a kommunisták hatalmi ambícióiról sem, akik jól tudták, hogy egy nemzeti kisebbség nélküli államban sokkal könnyebben, kevesebb bonyodalommal lehet uralkodni.”

Az 1945. április 4-én a szociáldemokrata *Zdeněk Fierlinger* miniszterelnökletével Kassán megalakult új csehszlovák kormány április 5-én kihirdetett, kassai kormányprogram néven ismertté vált programjának híres- hírhedt VIII. pontja – melyet maga *Klement Gottwald* fogalmazott meg –, további pontjainak vonatkozó kitételei mellett, a németekkel együtt a magyarok fölött

is kimondta az ítéletet. *Álljon itt az omnózus VIII. pont teljes terjedelmében:*

„Azok a szörnyű tapasztalatok, amelyeket a csehek és a szlovákok a német és a magyar kisebbséggel kapcsolatban szereztek – amely kisebbségek túlnyomó részben a köztársaság elleni fasiszta hódító politika engedelmes eszközeivé váltak, és amelyek közül különösen a csehszlovákiai németek csatlakoztak közvetlenül a cseh és szlovák nemzet elleni irtóhadjáratához –, a megújított Csehszlovákiát mély és tartós beavatkozásra kényszerítik. A köztársaság nem akarja és nem fogja sújtani államhű német és magyar polgárait és különösen azokat nem, akik a legsúlyosabb időkben is hűek maradtak hozzá, de a bűnösökkel szemben szigorúan és kérlelhetetlenül fog eljárni, mert ezt parancsolja nemzeteink lelkiismerete, számtalan vértanúnk szent emléke, a jövő nemzedékek nyugalma és biztonsága. A kormány ezért a következő elvek szerint fog eljárni:

A Csehszlovák Köztársaság német és magyar nemzetiségű polgárai közül azoknak, akik 1938-ban, München előtt, csehszlovák állampolgárok voltak, az állampolgárságát meg fogja erősíteni, biztosítja a köztársaságba való esetleges visszatérést azoknak, akik szembehelyezkedtek a hitleristákkal és fasisztákkal, akik már München előtt tevékenyen küzdöttek Henlein és a magyar irredenta pártok ellen a Csehszlovák Köztársaság érdekében, akiket München után és március 15. után a német és a magyar államhatalom az ottani rendszer elleni fellépésük és küzdelmük, valamint a Csehszlovák Köztársaság iránti hűségük miatt üldözött, börtönbe vagy koncentrációs táborba zárt, vagy akik a német

és a magyar terror elől kénytelenek voltak külföldre menekülni és ott részt vettek a Csehszlovákia felújítását célzó aktív küzdelemben.

A többi német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár jogait érvényteleníteni fogja. Ezek a polgárok újra optálhatnak Csehszlovákia javára, de a köztársaság hivatalai fenntartják maguknak azt a jogot, hogy minden ilyen kérvényt egyénileg bíráljanak felül. Azokat a magyarokat és németeket, akik a köztársaság, a cseh és szlovák nemzet elleni bűncselekmények miatt bíróság elé kerülnek, és akiket a bíróság elítél, megfosztja a csehszlovák állampolgárságtól és amennyiben nem a legsúlyosabb büntetés sújtja őket, örökre kiutasítja a köztársaság területéről.

Azokat a németeket és magyarokat, akik 1938, tehát München után költöztek a Csehszlovák Köztársaság területére, nyomban kiutasítják a köztársaságból, amennyiben nem indul ellenük bűnvádi eljárás. Ez a rendelkezés nem vonatkozik azokra, akik Csehszlovákia érdekében fejtettek ki tevékenységet."

A IX. fejezetben a háborús bűnösök részére felállítandó népbíróságokról és internálótáborokról esik szó, az azt követően a vagyonelkobzásokkal, földkiszajátításokkal, az iskolák bezűntetésével, továbbá a kisebbségek politikai intézményeinek a betiltásával foglalkoznak.

A csehszlovákiai magyarság sorsa ezzel évekre megpecsételődött. Az a négy esztendő, melynek nyitányát hivatalosan a kassai kormányprogram jelentette, s amely a maradéktalan felszámolását és végletes megálázását, fizikai, szellemi és lelki erejének teljes szétzilálását szolgáló rendelkezések

özönét zúdította a szóban forgó töredéknépre, tulajdonképpen még ma, kerekén fél évszázad elteltével sem múlt el a (cseh)szlovákiai magyarság életében nyomtalanul.

Az egymást követő, nagy sietve meghozott törvényekkel, kapkodva meghozott rendeletekkel, gyors intézkedésekkel a csehszlovákiai magyarságot – a felsorolástól távol áll a teljesség igénye: megfosztották az állampolgárságától; elkobozták mezőgazdasági ingatlanait; a magyar lakta területeken bezűntették a nemzeti bizottságokat, s e települések élére biztosokat (komisszárokat) neveztek ki; a népbíróságok a magyar nemzetiségűek tízezreit helyezték a háborús bűnösök listájára; a magyarokat megbízhatatlanná nyilvánították és a gazdasági életből kirekesztették; a magyarok elkobzott ingatlanait nemzeti gondnokok felügyelete alá helyezték; a közalkalmazottakat állásukból azonnali hatállyal elbocsátották; a nyugdíjak és egyéb juttatások folyósítását leállították; a magyarok választójogát megvonták; a magyar evangélikus egyházközösségek önállóságát megsűntették, a magyar lelkészeket elbocsátották, internálták, kiutasították, bebörtönözték; a magyart mint iszterizációs nyelvet betiltották; a magyar pártokat, kulturális és társadalmi szervezeteket, könyvtárakat, kiadókat, lapokat betiltották, vagyonukat elkobozták; a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény kieresztése végett közmunkarendelet címén tízezreket deportáltak Cseh- és Morvaországba, akiket a legtöbb esetben embertelen körülmények közé kerültek; a lakosságcsere-egyezménnyel közel százezer magyart telepítettek át Magyarországra; a reszlovakizációs rendelet nemzeti ön-

becsülésükkel, önérzetükkel állította szembe a magyarság százazreit stb., stb.

Szalatnai Rezső egy helyütt az alábbi érzékletes képet festi a kialakult helyzetről: „Kerek egy esztendő alatt a csehszlovákiai magyarokat megfosztották földjétől, házaiktól, sokakat lakásától is, köztisztviselőinek nincs fizetése, nyugdíjasainak nincs nyugdíja, hatósági védelemben senki, aki magyar nem részesül, mert egy elnöki dekrétum alapján minden magyar elvesztette állampolgárságát; minden magyar közmunkára vihető bárhol az országban és fizetés nélkül; nincs egyetlenegy magyar iskola, még elemi fokon sem; nem működik egyetlenegy magyar közművelődési vagy társadalmi egyesület; magyar főiskolái hallgatót nem szabad felvenni a főiskolára; még sportolniok sem szabad a magyaroknak; nincs magyar sajtó, nem jelenik meg magyar könyv; magyarul megnyilatkozni nem szabad, a magyar nemzetiségűnek nem lehet rádiója, sok helyütt betiltották a magyar istentiszteleteket; sok ezer magyart internáltak országszerte, sok ezret megfélemlítve kényszerítettek szülőföldje elhagyására s ezzel anyagi és erkölcsi tönkretételére; a magyar vendéglősöktől, kereskedőktől, iparosoktól minden kártérítés nélkül egymás után elvették boltjaikat és üzemeiket, még a legpróbb műhelyt is; a magyar földbirtokosok és nagyiparosok vagyonára az állam tette rá a kezét, az utcán magyarul megszólalni tilalmas és kockázatos dolog, a magyar szabad és védtelen prédája mindenfajta feljelentésnek, az összeírt és csendőri felügyelet alatt tartott magyarság az országos és helyi vonatkozású tiltó rendeletek útvesztőjében elvesztette immár lelki biztonságát is.”

Fölvetődik a kérdés, hogy a szlovákiai magyarság képviselői, szellemi és politikai vezetői mikor értesültek először a cseh és szlovák tervekről, a születőben lévő magyarellenes elképzelésekről, rendeletekről, mikor érzékelték először a sovén indulatok elszabadulásának veszélyét?

A jelek és eddigi ismereteink szerint az imént felsorolt torz elgondolásokat, bosszúvágytól hajtott indulatokat törvényerőre emelő, 1945. április 5-én kihirdetett kassai kormányprogram a váratlan esemény sokszerűségével, teljesen felkészületlenül érte a (cseh)szlovákiai magyarságot és vezetőit. Bár *Balogh Sándor* úgy véli, hogy a (cseh)szlovákiai magyarok vezetői „mindennel számoltak, hiszen nem voltak tájékozatlanok afelől, hogy a cseh és a szlovák vezetőknek milyen elképzeléseik vannak”, és valóban elég hihetetlen, hogy ne lett volna tudomásuk arról, mi is készül ellenük – népük, nemzeti kisebbségük ellen, s az év eleje óta a keleti országrészekből is érkezhettek hozzájuk panaszok arról: hogyan viszonyulnak a szovjet hadsereg nyomában oda visszaérkező csehszlovák szervek, tisztségviselők a magyarokhoz, egyelőre nincs bizonyíték arra, hogy április 5-e előtt bárki is komolyan vette volna a közelgő tragédia fenyegetését. Arról pedig már végképp nem tudunk, hogy bárki is lépéseket tett volna annak elkerülésére, esetleg megfelelő stratégiai és taktikai elképzelések kidolgozásával megkezdődött volna a felkészülés a védekezésre.

Nem sok jele van a (cseh)szlovákiai magyarságra zúduló közelgő tragédiának *Fábry Zoltán* 1945 februárja és 1948 tavasza között vezetett titkos naplójának első lapjain sem, ahol elsősorban az „orosz

kommunizmus” terjeszkedése jelenik meg fenyegető veszélyként, bár a háttérben – egyelőre azonban minden konkrétum említése nélkül – azért már felbukkan a szlovák sovinizmus bírálata is: „A szlovák sovinizmus lényegében büntetés helyett most üli ünnepeit. Tökéletes helyzetváltozás. Antifaszizmus helyett barbarizmus, demokrácia helyén rasszizmus. (...) Szlovénia szocializálásnak kellett volna jönni, és lett belőle nacionalizálás.”

A folytatásra, a folytonosság helyreállítására való törekvést lehet kiérezni Szalatinai Rezsőnek abból a későbbi keletű megjegyzéséből is, miszerint 1945 húsvétjára – márciusban – *Forgószínpad* címmel egy alkalmi kiadványt jelentettek meg, melyet mind ez ideig, sajnos, nem ismerünk, jóllehet azt valószínűleg a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom közvetlen előzményének, az egyik korszakból a másikba való átmenet küszöbének is lehetne tartani. Szalatinai – mint a *Kisebbségben és igazságban* című kötete előszavában maga is utal rá – két írással szerepel a kérdéses kiadványban: a *Napsütés egy halott arcán* című vallomásával, melyben Pozsony jeles alakjának, *Jeszenák Gábor* prépostkanonoknak a haláláról emlékezik meg érzelmes, lírai szavakkal, s a *Noteszlapok márciusban* jegyzetsorával. Igaz, ez utóbbiban, mely az író óvóhelyi élményeit rögzíti az ostromlott Pozsonyból, már előrevetíti a tragédia árnyékát, jóllehet még mindig hihetetlenül hangzik minden, amit a magyarokra váró vészterhes jövőről hall: „Szomszédom mosolyog, sokat tud, nem fél, biztos a dolgában. Nem megy el, nincs értelme, nemzete olyan figurát játszik, hogy minden menekülés tévedés volna, a biztos pozíció

feladása. Ellenben veletek baj lesz, hajtogatja elismeréssel. Jó értesülései vannak, a jövő, mondja, a mi fajunké, aki nem tartozik hozzánk, azt elszállítják. A magyarkérdés a vasúti kocsiké. Dermedten nézünk rá: ostoba ez az ember, vagy pánikot akar kelteni? (...) Fényes arca fensőbbégesen ragyog a gyér fényben. A dolog el van intézve, suttogja, nem számít a bátor magatartás, én nagyon sajnállok titeket, mindnyájan tudjuk, milyen nagyszerűen viselkedtetek, de a dolog el van intézve, ezen már sajnos nem lehet változtatni, higgyétek el, így van.” Majd alább: „B. jön, mint minden este, közlöm veled értesüléseimet az óvóhelyről. Nem szól egy szót sem, csak leejti a fejét. Kiderült, délelőtt találkozott barátunkkal, a költővel, aki őszintén megmondta neki ugyanezt. Agyrémnek tartjuk, de egy és más jeltől arra lehet következtetni, hogy nem is az.”

Hiába szaporodtak tehát az intő jelek, senki nem hitte – nem hihette –, amire néhány nappal/hétrel később mégis sor került.

A kassai kormányprogram a maga kijózanító, főbekölöntő valóságával senkiben nem hagyott kétséget a kisebbségi kérdés megoldásának csehszlovák változata felől. Legelsőként a költő eszmélt: a fiatal pozsonyi poéta – Szalatinai Rezső tanítványa és felfedezettje –, *Kövesdi László* 1945 áprilisában írt *Szonett az igazságról* című versében az elveszett igazságot siratja: „Zokogva vallom immár, ámde későn,/ most, hogy sehol nincs, létét érzem én,/ mivel megölték, sorsunk szenvedés lön,/ s feltámadásra nincs szilárd remény.”

Késedelem nélkül aktivizálódtak a második világháború alatti *Esterházy János* vezette szlovákiai Magyar Párt és a pozso-

nyi magyar értelmiség vezető képviselői is. Eddigi ismereteink szerinti első fellépésük az az 1945. április 13-án – tehát a kassai kormányprogram kihirdetése után nyolc nappal – keletkezett, máig publikálatlan levél, melyet egy bizonyos Magyar Végrehajtó Bizottság küldött a Csehszlovák Nemzeti Bizottság névvel illetett testületnek. A Magyar Végrehajtó Bizottság elnevezés a Szalatnai Rezső személye körül létrejött, az eseményekre legelsőként reagáló illegális (cseh)szlovákiai magyar szervezkedést jelöli. Szalatnai, egy-két évtizeddel később, a hatvanas években, egy máig kéziratban maradt visszaemlékezésében a következőképpen írt arról a „mentőmunkáról”, melyet neki kellett elvállalnia, jóllehet „soha aktív politikával” nem foglalkozott: „Soha nem is sejtettem, hogy merő irodalmi szolgálat alkalmat ad erre. De ha, annyi év után, ma is eszembe jut, amit én 1945-1948 között Pozsonyban megpróbáltam védtelen emberek ezreiért megtenni, elvi és erkölcsi magatartásunk támadhatatlan páncélzatában, azért az igazságért, amelyről Fábry Zoltán első, háború utáni, lánggal lobogó híres tanulmányát írta s merte szétküldeni a köztársasági elnöktől kezdve mindenkinek, aki érdekelt volt ügyünkben, mondom, annyi év után is borzongás fut rajtam végig. Csak az igazságnak és becsületességnek a szív gyökeréig ható átélése adhat erőt ilyen munkára. Pihenő nélkül dolgoztam...”

Ma már tudjuk, sokan voltak, akiknek „az igazságnak és a becsületességnek” ez „a szív gyökeréig ható átélése” erőt adott a csehszlovákiai magyarság ellen irányuló erőszak kivédését, következményeinek enyhítését szolgáló munkára, melyről azonban egészen 1989-ig – sem Csehszlovákiában,

sem Magyarországon – szinte semmit sem tudhatott a közvélemény, de a szakpublikációkban sincs sok nyoma ennek. Igaz, a már idézett interjúban Balogh Sándor történész professzor az újságírónak arra a kérdésére, hogy a csehszlovákiai magyarok szellemi vezetői hogyan fogadták kisebbségük állampolgárságtól való megfosztásának tényét, már 1984-ben utalt az ellenállás bizonyos megnyilvánulásaira; nyilatkozata fölött azonban a kutatók is átsiklottak, s a legutóbbi évekig makacsul tartotta magát a „hallgatás éveinek” mítosza, legendája.

Az elnevezés Fábry Zoltántól származik, aki a csehszlovákiai magyar irodalom korszakolása kapcsán illetve ezzel a nevezetes meghatározással az 1938-1945 közötti esztendőket. Később azonban Fábry felosztása módosításra szorult, hiszen – különösen *Turczel Lajos* ez irányú kutatásainak tükrében – egy idő után már aligha lehetett volna tagadni a magyar irodalom, művelődés létezését a második világháború alatti „összezsugorodott” Szlovákiában, *Koncsol László* pedig az 1945-1948 közötti időszakra vonatkozóan hívta föl bizonyos „kéziratos irodalom” létezésére – elsőként, még a hetvenes évek derekán – a figyelmet. Koncsol volt, ki a Fábry-féle korszakolás kiigazítására, 1945 korszakhatárként való elfogadására is javaslatot tett.

1989-ig, 1990-ig mégis szilárdan tartotta magát a „hallgatás évei”, a „néma évek” tézise, s a közfelfogás csupán Fábry Zoltán okkal-joggal elhíresült memorandumát, *A vádlott megszólalt* ismerte el a csehszlovákiai magyarság tiltakozása egyedüli – kivételszámba menő – megnyilvánulásának.

Az általános vélekedés még az olyan jeles kutatót is megtévesztette, mint Janics

Kálmánt, aki korszakos jelentőségű monográfiájában, *A hontalanság éveiben* a következőket írta a kérdésről: „A megsemmisítési elméletek tobzódásában maga a magyar kisebbség passzív tömeg maradt, a szólás és védekezés minden joga nélkül; pusztá tárgya lett a háború utáni szenvedélyes összecsapásoknak. Nemcsak szervezett tömeg nem hallathatta szavát, de az egyén sem. Fábry Zoltán kiáltványa a csehszlovák írókhoz – *A vádolt megszólal* – az elutasító választ sem tudta kiharcolni, annyira semmivé züllött az a politikai képződmény, amit valamikor szlovákiai magyar nemzeti kisebbségnek neveztek.” Másutt pedig így írt: „Amikor a magyar demokraták, kommunisták, antifasiszták felismerték a helyzetet, hogy a magyar etnikum erőszakos felszámolásáról van szó, *három út* [kiemelés tőlem – T.L.] között választhattak: átköltözni Magyarországra (sajnos, a többség így döntött), tiltakozó, néma passzivitásba vonulni (így tett Fábry Zoltán és sokan mások), végül a harmadik út: nemzetiséget változtatni és így keresni az együttműködést.”

A kilencvenes évek kutatásai azonban azóta visszavonhatatlanul bebizonyították hogy létezett negyedik út is: a tiltakozás, az aktív ellenállás, a tevékeny szembeszegülés, a következmények lehetőség szerinti enyhítésének útja.

E mögött az ellenállás, szembeszegülés mögött pontosan azt az értelmiségi magartásformát kell látnunk, amelyet tárgyunkkal kapcsolatban Molnár Imre írt körül elsőként: „A szlovenszkói magyar értelmiségi réteg önépítő tudata az I. Csehszlovák Köztársaság demokratikus viszonyai között alakult ki, melynek maradéka minden tiszteletet megérdemlően ragasz-

kodni tudott az elsajátított humanista értékekhez a Szlovák Köztársaság közismert viszonyai között is. Ez az értelmiség az embertelenség és a magyarellenesség politikájának állami szintre emelt folytatásakor sem hallgatott el. Az egyre fogyatkozó létszámú csehszlovákiai magyar értelmiség 1945-49 közötti történelme mindenkori példája lehet az emberi kitartásnak és a hűségnek. Ez az értelmiség ui. szűkre szabott lehetőségeit a végsőkig kihasználva hatalmas szervező munkát végzett. Információkat gyűjtött és adott tovább, titokban iskolákat vezetett, illegális sajtót adott ki, jogvédelmet nyújtott és segélyszolgálatot teljesített, egyszóval tette, amire épp szükség volt.

Tette mindezt azzal együtt, hogy tudatában volt annak, mindezzel milyen kockázatot vállal magára. Tisztában volt azonban azzal is, hogy az adott esetben a csehszlovákiai magyar kisebbség léte vagy nemléte volt a kérdés. Ha egyszer megiródik a csehszlovákiai magyar értelmiségi lét története, akkor e történet legszebb fejezeteit az 1945-49 közötti időszak eseményei fogják alkotni.”

Az ez irányú kutatásokat is Molnár Imre kezdte – Balogh Sándor, Janics Kálmán, dr. Szabó Károly, Arató Endre, Albert Gábor és mások nyomán – a nyolcvanas évek derekán, melyeknek az évtized második felében s a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján publikálta első figyelemreméltó eredményeit. Így neki köszönhető többek között az Esterházy János szemlélyével, sorsával, tevékenységével kapcsolatos kutatások megindulása; az időközben elhunyt dr. Szabó Károly munkásságának ismertté válása; az ő nevéhez fűződik a po-

zsonyi értelmiségiek *Emlékirat* című memorandumának, valamint Szalatnai Rezső *A csehszlovákiai magyarok 1918 és 1945 között* című emlékiratának közzététele. *Dobossy László* és dr. Szabó Károly híradásaitól, dokumentumösszeállításaitól ösztönözve az elsők között kezdett foglalkozni a Cseh- és Morvaországba deportált magyarok sorsával, ráirányítva a figyelmet a deportáltak között önkéntes pasztorizációra jelentkező papok bátorságára, önfeláldozására, illetve az üldöztetések közepette született magánjellegű vagy közérdekű híradások, dokumentumok, szépirodalmi próbálkozások garmadára is. Ez utóbbiak előkerülése teljesen új, váratlan oldalról – az üldöztetéseket, a kitelepítést-deportálást tükröző „népi-félnépi eredetű korabeli költemények, versek krónikák, >veszedelemeknek<, >hírversek<, népdalok, népdalát-költések”, prózai írások, visszaemlékezések, levelek, igaz történetek, naplófeljegyzések létezésének oldaláról – igazolta Koncsol felfogását az 1945-1948 közötti kéziratok irodalomról. S ha tekintetbe vesszük, hogy alapjában véve a népi és „félnépi” eredetű írásos – és szójhagyomány útján terjedő – szövegek is beletartoznak egy-egy közösség irodalmába, kultúrájába, továbbá hogy a kérdéses művek java jócskán eléri az ötvenes évek eleji csehszlovákiai magyar átlagtermésének szintjét, nem vitás, hogy előkerülésükkel a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom érdekes, mindenképpen figyelmet érdemlő fejezettel gazdagodott.

Ugyancsak 1989 után kapott újra nyilvánosságot Szalatnai Rezső és Fábry Zoltán memorandumának méltó párja, *Peéry Rezső Hét sovány esztendő gazdag termése* című

esszéje, mely eredetileg Posoniensis álnév alatt jelent meg *Szabó Zoltán* Valóságában 1946-ban, továbbá Peéry tárgyunkkal kapcsolatos rendkívül gazdag publicisztikája és levelezése, de ekkor került elő Fábry Zoltán imént már idézett, addig ismeretlen 1945-1948-as titkos naplója is.

Elkerülhetetlen feladatnak látom a csehszlovákiai magyarok 1945-1948/49 közötti sorsát intéző és meghatározó valamennyi cseh, szlovák, magyar és nemzetközi dokumentum – törvényrendelet, jogszabály, jegyzőkönyv, stb. – számbevételét és összehasonlító vizsgálatát. Alaposan szemügyre kellene venni a csehszlovákiai magyarság jogfosztásának, üldöztetésének magyarországi visszhangját is. A magyarországi sajtó – legalábbis amíg a bel- és külpolitikai viszonyok ezt lehetővé tették – igen élénken reagált a csehszlovákiai eseményekre és kimerítően, elítélően tájékoztatott a csehszlovákiai magyarság tragédiájáról. A Szabadság, a Szabad Nép, a Népszava, a Magyar Nemzet és más lapok a csehszlovákiai magyarság önismeretének (is) fontos forrásai lehetnek. Ugyanúgy Szabó Zoltán Valósága, *Boldizsár Iván Új Magyarországa*, *Illyés Gyula Válasza* – de a sor természetesen ezúttal is folytatható. S ekkor a csehszlovákiai magyarságot sújtó események nemzetközi visszhangjáról még nem is szóltunk: aligha lehet kétséges, hogy a történekről rendszeresen beszámoló svájci, német és angol lapok vonatkozó tudósításainak, riportjainak és elemzéseinek megismerésével ugyancsak önismeretünkben gazdagodhatnánk, sőt az ebben az időben gyökerező traumáink feloldását is hathatósan segíthetnénk.

Máig is viszonylag ismeretlen területnek számít az a meglehetősen terjedelmes me-

morandumirodalom, mely a maga legkonkrétabb valóságában jelzi a csehszlovákiai magyar értelmiségi – de nemcsak értelmiségi – ellenállás irányait és kiterjedését 1945-1948 között.

E memorandumirodalom feltárása – a szóban forgó ellenállás irányítói személyeknek, ténykedésének megismerésével párhuzamosan – Szalatnai Rezső memorandumának már említett, Molnár Imre általi, illetve Peéry Rezső emlékiratának e sorok írója általi közzétételével kezdődött 1992-ben; s ebben az évben jelent meg a tatabányai Új Forrásban a kérdéses időszak huszonkilenc dokumentumát közrebocsátó „*Hívebb emlékezésül...*” című sorozatom is. Ennek a folyamatos feltáró munkának az eredménye/állomása a mostani gyűjtemény, melynek hetven dokumentuma zömmel ugyan csak emlékirat.

*

Kimaradt a kötetből a kor csehszlovákiai magyar memorandumirodalmának három – mennyiségi és minőségi szempontból is egyaránt – csúcsteljesítménye: Szalatnai Rezső, Peéry Rezső és Fábry Zoltán külön-külön is nagy terjedelmű, együtt önálló kötetet kitevő emlékirata.

Az eddigi ismeretek alapján valószínűsíthető, hogy a három jóbarát írása nemcsak hogy nagyjából egy időben, hanem közös ötletből fakadóan, egymással összehangoltan, egy tervezett közös kötetben megjelentetés szándékával íródott. A kérdéses emlékiratok keletkezésének körülményeit és egymással való kapcsolatát két korábbi írásomban is érintettem; lényegük, hogy íróink memorandumai egyaránt az

1945/46-os esztendő fordulóján, illetve 1946 tavaszán, s több utalás szerint egy, a budapesti Valóság által megjelentetendő könyvsorozat vagy könyv számára íródtak.

A három memorandum tematikailag is illeszkedik egymáshoz, kiegészíti egymást: mindhárom a csehszlovákiai magyarság addigi huszonhat-huszonhét éves történetének más-más időszakaszát, szeletét veszi szemügyre, miközben Szalatnaié az 1918-1945 közötti évek eseményfejlődését foglalja össze, Peéryé az 1938-1945 közötti szakasz történéseit nagyítja ki, Fábryé pedig a jogfosztottság elutasítására, a "kollektív bűnösség" vádjá indokolatlan voltának bizonyítására helyezi a fő hangsúlyt. (Persze, ezek az időbeni határok korántsem értelmezhetők mereven, s bőven vannak átfedések is a memorandumok között.) Emellett stílusukat, hanghordozásukat tekintve is eltérnek egymástól – a szerzőik közötti alkatbeli különbözőségek következtében – ezek az emlékiratok. Szalatnai történetileg hiteles sorsvázlatot ad, Peéry az események logikáját vizsgálja visszafogott hangon, míg Fábry hangja a szenvedélyes vitatkozásé, a megbántottság, értetlenség költői hevületű kifejeződéséé. Mindez szintén utalhat arra is, hogy a három íróbarát – akik a kérdéses időben, tehát az 1945/46-os esztendő fordulóján Magyarországon is a három legkomolyabb tekintélynek számítottak a csehszlovákiai magyar írók közül – előre eltervezte, úgymond, „megkomponálta” a lehetőségként fölmerülő kötetet (sorozatot), elosztva egymás közt a megírandó területeket, vonatkozásokat. A három nagyszabású és példaértékű vállalkozás közül – melyek egyúttal a (csehszlovákiai) magyar esszéírás legjobb lehetőségeit is jelzik – végül is

egyedül csak Peéryé jelent meg a maga idejében nyomtatásban; Fábryé, mint tudvalévő, kéziratban terjedt egészen 1968-as megjelenéséig, illetve szerzőnk szlovák fordításban megküldte a cseh és szlovák értelmiség számottevő képviselőinek, Szalatnaié pedig befejezetlenül és egészen 1990-ig kéziratban, a feledés homálya által rejtve maradt.

*

A három író-tekintély memorandumának közvetlen környezetét egészen a legutóbbi időkig az az ismeretlen és teljes egészében még ma sem feltárt emlékirat-irodalom jelenti, amely – szerzőiket tekintve – átfogja a csehszlovákiai magyar értelmiség (társadalom) egészét. A cseh és szlovák, valamint magyarországi, illetve külföldi jeles politikusoknak, diplomatáknak és közéleti személyiségeknek, kormányzati és közigazgatási szerveknek, társadalmi, szakmai és karitatív szervezeteknek címzett memorandumok, beadványok, helyzetjelentések és elemzések, megoldási javaslatok, tiltakozások – mint három írónk esetében is – részben magánemberek, részben pedig különböző – Csehszlovákiában, sőt Magyarországon is működő – illegális (és féllegális) csehszlovákiai magyar szervezetek, alkalmi társulások nevéhez fűződnek.

Ez utóbbiak, amelyeknek létezéséről és működéséről a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójáig szintén nem lehetett tudni – s tevékenységük feltárása ma is az elején tart, zömmel érdekképviselői és érdekvédelmi, érdekérvényesítési önszerveződések voltak – a már említett Magyar Végrehajtó Bizottság, továbbá a Csehszlovákiai Magyar

Demokratikus Népi Szövetség, a Szlovákiai Magyar Antifasiszták Szövetsége, illetve Magyarországon a Szlovákiából Kiutasított és Elmenekült Demokratikus Magyarok Tanácsa –, de akadt köztük például karitatív célokat szolgáló (Magyar Segélybizottság) vagy éppenséggel irodalmi-művészeti csoportosulás (Szent György Kollégium) is.

A szóban forgó szervezetek, testületek életkorra, nemre, vallásra, társadalmi hovatartozásra, eszmei és világnézeti meggyőződésre való tekintet nélkül képviselni és képviseltetni tudták a csehszlovákiai magyar társadalom egészét; a polgári liberális, a kereszténydemokrata, a jobboldali konzervatív, a nemzeti, illetve a baloldali, szociáldemokrata, sőt, kommunista értékrendek és ideálok egyként megjelentek bennük. Hasonlóképpen, mint ahogy a legkülönbözőbb vallási felekezetekhez, hitközösségekhez tartozók – római katolikusok, reformátusok, evangélikusok, zsidók – is hallatták szavukat ezekben az illegális (féllegális) szervezetekben. Legfontosabb és folyamatosan megnyilvánuló törekvésük – mind a Csehszlovákiában, mind Magyarországon működők részéről – létük, tevékenységük hatósági elismertetése, legalizálása volt, amit egyiküknek sem sikerült elérnie – nemcsak Csehszlovákiában, Magyarországon sem (legfeljebb megtűrték őket a hatóságok, mint Csehszlovákiában a Magyar Segélybizottságot, Magyarországon a Szlovákiából Kiutasított és Elmenekült Demokratikus Magyarok Tanácsát).

Következtetésképpen a csehszlovákiai magyarság ügyéért küzdők ama törekvése is mindvégig kudarcot vallott, hogy a csehszlovák és a magyar pártok, kormányzati és államigazgatási testületek, közigazgatási

szervek és egyéb szervezetek bármelyiküket is a csehszlovákiai magyarság hivatalos képviselőjének, azaz tárgyalófelüknek ismerték volna el, vagy közvetlenül bevonták volna őket az egyes tárgyalások menetébe és döntések meghozatalába. Ezért nem maradt más, mint az egyéni áldozat- és kockázatvállalás, az illegális munka, a konspiráció, a baráti-társadalmi kapcsolatok mozgósítása a csehszlovákiai magyarság jól felfogott érdekében. Ezzel együtt járt az a törekvés is, hogy a csehszlovákiai magyarok politikai és szellemi vezetőinek Magyarországra került része beépüljön a magyar politikai és társadalmi élet, illetve állam- és közigazgatás valamennyi szférájába és ott igyekezzen tenni a tehetőt, menteni a menthetőt a „szégyen elhárításáért, az ütések tompításáért, a barbarizmus leleplezéséért”. Peéry Rezső egyik Szalatnai Rezsőnek írt, 1947. március 20-i leveléből tudjuk, hogy például írónk Pozsonyból való távozására kicsit feladatvállalásként, a csehszlovákiai magyarság szolgálata új formáinak és lehetőségeinek kipróbálásaként, afféle kísérletként került sor: „Hovatovább egy esztendője, hogy felengedett kísérleti léggömbként itt lebegek ebben a sajátos szférában... Amikor (...) elvállaltam a küldetést, tudtam, hogy ennek elsősorban kísérletként van értelme, s ami velem történik, az kissé előjátéka valamennyiünk sorsának.”

Igaz, egy másik nézőpontból, az áttelepítettek budapesti lapjával, az Új Otthonnal Párizsból is kapcsolatot tartó Dobossy Lászlóéból, nemzedéke – és most itt elsősorban az egykori sarlósokra gondolt – szerepvállalása a csehszlovákiai magyarság második világháború utáni helyzetével kapcsolatos teendők vonatkozásában egyfelől

jogos kifogásokkal illehető, másfelől pedig meglehetősen tragikomikusnak minősíthető: „...a húsz évvel ezelőtt meghirdetett feladat, melyet közel egy évtizeden át jól-rosszul el is végeztünk, tudniillik hogy a közép-európai élet kovásza legyünk, az új helyzetben, tehát népünk legnagyobb megpróbáltatása idején, fontosabb lett volna, mint bármikor előbb. Mi azonban, keserű csalódottságunkban vagy visszahúzódtunk magánéletünkbe és némák maradtunk, vagy legfeljebb – egyik- másik társunk személyében s hajdani szerepünk karikatúrájaként – az áttelepítés végrehajtói lettünk.”

*

A *Magyar Végrehajtó Bizottság* néven legelsőként szavát hallható illegális szervezkedés közvetlenül a kassai kormányprogram kihirdetését követő napokban jelentkezett Pozsonyban. A dr. Szabó Károly szerint kilenctagú Végrehajtó Bizottság a betiltott szlovákiai Magyar Párt vezetőségi tagjaiból, a Magyar Hírlap baloldali újságíróiból, publicistáiból, s más, demokrata érzelmű polgárokból verbuválódott. A bizottság tagjai nagy valószínűséggel ugyanazok – illetve köztük vannak azok is –, akik következő ismert dokumentumukat az április 19-i *Emlékiratot* is aláírták. A szóban forgó levelet és memorandumot követően e dokumentumok „eredménytelensége, illetve a magyarok ellen hozott kényszerintézkedések miatt” a Végrehajtó Bizottság személyi összetételét tekintve fontos változásokon ment át, hiszen dr. *Neumann Tibort* időközben – Esterházy Jánossal együtt – elhurcolták a szovjet katonai hatóságok, többen – például *Stelczer Lajos*, *Garzuly Fe-*

renc – Magyarországra menekültek, csatlakozott viszont a csoporthoz a munkásmozgalomból ismert kommunista ügyvéd, Fábry Zoltán egykori munkatársa Az Útnál, dr. Balogh-Dénes Árpád. (Magyarországra való távozásáig – miként azt több dokumentum is bizonyítja – természetesen a csoport tevékeny tagja maradt Peéry Rezső is.) A Végrehajtó Bizottság három fő irányban folytatta küzdelmét a csehszlovákiai magyarságot sújtó tragédia következményeinek enyhítéséért: „– interveniált a szlovák hatóságoknál; – megszervezte a bajba jutott magyarok, különösen a Ligetfalura deportáltak, valamint az elbocsátott értelmiségiek segélyezését; – tájékoztatni igyekezett a magyarországi kormányzatot, s befolyást gyakorolni a csehszlovákokkal tárgyaló kormánydelegációkra.”

A Magyar Végrehajtó Bizottság 1945 augusztusában újabb emlékirattal fordult a Szlovák Nemzeti Tanácshoz (*Memorandum a Szlovénia területén élő nem fasiszta dolgozó magyar lakosság számára modus vivendi létesítésének érdekében*), mely felsorolja a csehszlovákiai magyarságot sújtó, a szöveg születéséig életbe léptetett törvényeket és rendelkezéseket és (várható) következményeiket, majd javaslatot tesz egy, az üldözöttek érdekképviselését ellátni hivatott szerv (Magyar Tanács) felállítására: „A magyar lakosság különböző rétegeiből alkotni kell egy szűk körű tanácsot, amelyben jogvégzett személyek is megfelelő számban legyenek jelen. E tanácsot a demokratikus magyar lakossággal egyetértésben a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége nevezze ki. A Magyar Tanács hatáskörébe tartoznék az itt élő magyarság érdekképviselése, mind a hivatalos szervekkel, mind a

magyar lakosság irányában. Ide futnának be [a] visszaélések és kilengések miatti esetleges panaszok, amelyek még a hozott jogszabályokon túlmenően sértik a magyarok érdekeit, mint azt a földreform végrehajtásában, az egyoldalú kitoloncolások során láttuk. A Magyar Tanácsnak a magyarságot érintő kérdésben tanácsadó joga volna minden hatóságnál. Eljárna és közbenjárhatna a magyar vonatkozású ügyekben. A külföldi sajtó képviselőit és a követségeket informálhatja stb. A Magyar Tanács felállításával egyidejűleg felfüggesztendő a magyar lakossággal szemben egyes rendeleteknek a végrehajtása, így különösen a 44/45., az 50/45. és a 69/45. számú rendeletek és az állampolgársági elnöki dekrétumé.” A javaslatról a címzett – természetesen – tudomást sem vett.

Nem sikerült Szalatnaiéknak legalizálniuk az általuk kezdeményezett és felállított Segélybizottság tevékenységét sem, bár az működését haladéktalanul megkezdte, s egész Szlovákiára kiterjedő karitatív feladatokat látott el. E segélyszolgálat motorja és fő szervezője Pozsonyban Szalatnai Rezső és Szabó Béla református esperes, Kassán pedig dr. Simai Béla orvos és felesége volt. A segélyalap működtetéséhez szükséges eszközöket magánszemélyek és egyházközségek körében folytatott gyűjtésből, a Nemzetközi, továbbá a Csehszlovák, illetve a Magyar Vöröskereszt adományaiból, valamint – később – az időközben Budapesten megalakult Magyar Áttelepítési Kormánybizottság által a pozsonyi meghatalmazott útján Szlovákiába juttatott „segélyezésre kiutalt havi összeg képezte”. Az összegyűlt pénzből és különböző adományokból fedezték azután a Végrehajtó Bi-

zottság legszükségesebb kiadásait, látták el a rászorulókat, különösen az elbocsátott és állás nélkül maradt közalkalmazottakat, a nyugdíjuktól megfosztott idős pedagógusokat és özvegyeiket.

A Magyar Végrehajtó Bizottság történetében a következő jelentősebb fordulatra 1947. április 7-én került sor, amikor – miután „már kétségtelenné vált a lakosságcsere megkezdése” – szövetségre lépett a többféle névváltozat alatt szereplő Szlovákiai Magyar Antifasiszták Szövetségével, illetve egyéb kisebb szerveződésekkel, és megalakították a *Csehszlovákiai Magyarok Végrehajtó Bizottságát*.

A kibővített bizottság, noha elkészített és kiadott néhány dokumentumot, nem bizonyult hosszú életűnek, s rövid idő elteltével a Szalatnai körül csoportosuló Magyar Végrehajtó Bizottság ismét önállóan folytatta tevékenységét.

A bizottság történelmi szerepének, jelentőségének megítélésével kapcsolatban dr. Szabó Károly – aki 1946-47-ben a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal munkatársa, majd a lakosságcsere megindulása után a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság kirendeltségének helyettes vezetője, 1947. szeptember 1-től pedig a pozsonyi magyar meghatalmazott helyettese volt – véleményem szerint túl szigorú álláspontra helyezkedett: „Összefoglalva: a Végrehajtó Bizottság irreális célt tűzött maga elé, amikor tárgyalófélként való bevonását kérte (értsd: a magyar-csehszlovák lakosságcsere-tárgyalásokba – T.L. megj.). Ez az akkori nemzetközi helyzetben nem volt lehetséges. Az érdekvédelem ellátására 1946. február 27. után már ott volt a pozsonyi magyar meghatalmazott a maga konzuli

jogvédelmével, az egyezményből fakadó csehszlovák kötelezettségek számonkérésére pedig a magyar-csehszlovák vegyesbizottság. A magyarság helyzetére vonatkozó tájékoztatásra pedig a pozsonyi magyar meghatalmazottnak Kassáig kiépített szervezete. Ettől függetlenül a Végrehajtó Bizottság elévülhetetlen érdemeket szerzett a segélyezési akció lebonyolításában, és abban, hogy a pozsonyi magyar meghatalmazott munkáját (...) folyamatosan segítse.” Ami az elévülhetetlen érdemeket illeti, az azóta eltelt évtizedek történelmi távlatából is elmondható, hogy a bizottság tagjai tevékenységükkel – bár a nagypolitika szintjén, alapvetően valóban nem befolyásolhatták az eseményeket – az alsóbb szinteken eredményesen helyálltak: életet mentettek meg, hitet tápláltak az emberekben, a tájékoztatás és az információáramlás minimális funkcióinak működését biztosították, felvilágosító, jogmagyarázó és érdekvédelemértékesítő szolgálatot láttak el, sőt, bizonyos értelemben még egyfajta nem legális diplomáciai tevékenységet is folytattak.

A Magyar Végrehajtó Bizottság 1948 tavaszán, Szalatnai Rezső áttelepülését megelőzően fejezte be tevékenységét, amelynek utolsó dokumentumai a magyar külügyminisztérium részére készített jelentések voltak a csehszlovákiai helyzet alakulásáról.

A *Csehszlovákiai Magyar Demokrataikus Népi Szövetség* két főiskolai hallgató, *Hentz Zoltán* és *Lipcsey Gyula* ötlete nyomán alakult meg 1945 őszén. A titkos szervezet behálózta egész Szlovákiát – nyugat-szlovákiai és kelet-szlovákiai csoportja is működött –, s főként a katolikus értelmiséget (de voltak református és evangélikus

tagjai is) – papokat, tanítókat, főiskolai hallgatókat tömörített maga köré. A Szövetség munkájának – akárcsak a Magyar Végrehajtó Bizottságénak – három fő iránya volt: a karitatív, a tájékoztató és az érdekképviseleti-diplomáciai tevékenység. Ők is különböző gyűjtésekből származó adományokkal támogatták a rászorulókat; dokumentumokat, adatokat jelentettek meg és terjesztettek a magyarok üldözéséről, két alkalomszerűen napvilágot látó röplapot is kiadtak (nyugat-szlovákiai terjesztéssel a Gyepü Hangját, kelet-szlovákiai terjesztéssel az Észak Szavát); memorandumokat szerkesztettek és azokat eljuttatták a vezető magyar politikusokhoz és papi méltóságokhoz, a különböző pártokhoz és kormányzati szervekhez (a nyugati csoportból *Restár Mihály* és *Mészáros Gyula*, a keletiből *Hajdú László*, *Varró István* és *Krausz Zoltán* teljesített ilyen feladatokat). Különösen szoros kapcsolatot tartottak fenn *Mindszenty József* hercegprímással és *Ravasz László* református püspökkel. A csoport legnagyobb tekintélye dr. *Arany A. László*, a tudományos körökben elismert nyelvtudós és néprajzkutató volt.

Arról nincs tudomásunk, hogy volt-e együttműködés a Magyar Végrehajtó Bizottság és a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség között. (Szalatnai Rezső egyik leveléből inkább e két legjelentősebb illegális szervezet közti rivalizálásra lehet következtetni.) Egyelőre arra nézve sincs bizonyíték, hogy a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség részt vett-e azon megbeszélések, összejövetelek valamelyikén, melyek a különböző illegális szervezetek munkáját voltak hivatottak összehangolni, illetve azok együttes és egyseges fellépését demonstrálni.

1949 őszén, telén a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség vezetőit és a velük együttműködőket a sztálini terror útjára lépett „népi demokratikus” köztársaság egy monstre perben bíróság elé állította és a magyarellenes sovinizmus és bosszú újabb megnyilvánulásaként közülük tíz személyt példátlan szigorral elítélt. „Mi volt a bűnünk? – tette föl önmagának a kérdést évtizedekkel később a per egyik fővadászt, a hat évre elítélt Krausz Zoltán. – Szakavatott jogászok szerint is legfeljebb a röplapok előállítás és terjesztése lett volna pénzbírsággal büntethető, míg a jogtíprás elleni tiltakozásunk és a nélkülöző idős magyarok segítése nem ütközött az akkori törvényekbe. Az, hogy tanácsot kértünk Mindszenty hercegprímástól, Ravasz László vezérpüspöktől, s az akkori magyarországi politikusoktól és más közéleti személyiségektől, úgyszintén nem ütközött az államvédelmi törvénybe.”

A *Szlovákiai Magyar Antifasiszták Szövetsége* néven és egyéb ehhez hasonló névváltozatok alatt szereplő illegális szervezetben a dél-szlovákiai magyar kommunisták és földmunkások, szakszervezeti mozgalmárok léptek föl a nemzeti kisebbségüket sújtó retorziók ellen. Különösen azt sérelmezték, hogy a támadássorozat, illetve a jogfosztottság ténye – figyelmen kívül hagyva a kassai kormányprogram VIII. fejezetében biztosított kivételeket is – a szóban forgó nemzeti kisebbség egészét érinti, a kommunisták, a munkásmozgalom harcosai és az antifasiszta ellenállás résztvevői közül beleértve azokat is, akik nem hajlandók feladni nemzetiségüket. A Szövetség memorandumait, fellépését a hozzátartozó retorikával és ideológiai ballasztokkal

együtt s bizonyos kérdésekben való határozott ellenvéleményünk fenntartása mellett is pozitívan, a diszkriminációval való szembenállás sajátos színezetet jelentő részeként kell értékelnünk.

A Szövetség tevékenysége vélhetően legismertebb vezéregyéniségének, a magát a szlovák nemzeti felkelés partizánharcaiban is kitüntetett *Fábry József*nek feltehetően 1947 nyarára-őszére eső Magyarországra településével ért véget (bár még 1947. október 27-ről is ismeretes a Szövetség egyik tiltakozó levele). Az utolsó dokumentumban *Fábry József* már a Magyar Dolgozók Pártjának megbízásából tett dél-szlovákiai körútjának tapasztalatait összegezi.

A *Szlovákiából Menekült Demokratikus Magyarok Tanácsa* – nevük ugyancsak többféle változatban fordul elő – még 1945-ben, az első Csehszlovákiából jövő hírek hallatán, illetve az első kiutasítottak – a szervezkedés nevének legelső változata (Szlovákiából Kiutasított és Elmenekült Demokratikus Magyarok Tanácsa) még rájuk is utalt – és menekültek összefogására, gondjai megoldásának segítésére alakult Budapesten. A Tanács szervezője és motorja dr. *Holota János* egykori csehszlovák nemzetgyűlési képviselő és érsekújvári polgármester, valamint az egykori sarlós, később – a második világháború alatt – *Móricz* lapjának, a Kelet Népeinek szerkesztője, *Jócsik Lajos*, a Nemzeti Parasztpárt budapesti főtitkára és országgyűlési képviselője, a későbbi kereskedelmi és szövetkezetiügyi államtitkár, illetve áttelepítési kormánybiztos volt.

A Tanács létrehozását az tette szükségessé, hogy a csehszlovákiai magyarság sorsával és helyzetével kapcsolatos kérdések

kezelésének, továbbá a Csehszlovákiából Magyarországra beözönlő menekültek és kiutasítottak ügye intézésének a kezdet kezdetén igazából nem volt olyan fóruma, amely ezeket összességükben átfogta volna és egységes egészként foglalkozott volna velük. Nem változtatott a helyzeten, hogy a Miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztálya, az ún. III. ügyosztály, az egyes szakértő-csoportok, a Népgondozó Hivatal, az egyházak, intézmények és szervezetek saját hatáskörükben az első pillanattól kezdve magukénak tekintették ezeket a kérdéseket, ami ráadásul nem is mindig vált az ügy hasznára. „A Szlovákiából elmenekültek ügyeit kellő alaposság nélkül megszervezett intézmények kezelték, s bizony, nem mindig sikerült a legszerencsésebb megoldáshoz jutni – nyilatkozta ezzel kapcsolatban *Jócsik Lajos*. – A szlovákiai menekült magyarok magukra hagyatottságukban tömegesen nálunk, volt felvidéki magyaroknál kötöttek ki, hozzánk fordultak tanácsért, segítségért, s éreztük, hogy kell egy szervezetet felállítani számukra is, a kormányhatóság számára is.” (E tekintetben a Tanácsban a később ugyancsak *Jócsik Lajos* irányításával megalakult Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság elődjét kell látnunk.) Tulajdonképpen egy, a Csehszlovákiából tömegesen érkező, hazátlaná vált magyarok érdekvédelmi szervezetének a szükségességét fogalmazta meg már a szervezkedés legelső memoranduma is 1945. augusztus 16-án.

A Tanácsot – *Jócsik* már idézett nyilatkozata szerint – olyanok alkották, akik „vagy az első csehszlovák köztársaság mély élményét hordják magukban, vagy a Tisorezsimben élték át a magyarság megnehezült sorsát, de sokan vannak, akik a mosta-

ni, harmadik kisebbségi fázis szenvedéseit élték át”. A szervezkedés. *Balogh István* miniszterelnökségi államtitkár szóbeli jóváhagyásával kezdte meg működését.

A tanács első fellépéseinek egyikeként létrehozta Érdekképviselési (Népgondozó) Tagozatát, mely különösen a Csehszlovákiából érkező kiutasítottak és menekültek összehívásában és nyilvántartásában, gyorssegélyhez juttatásában és elhelyezésében végzett emberfeletti munkát (e téren is kiemelkedik a szlovákiai Magyar Párt egykori központi igazgatójának, Stelczer Lajosnak az áldozatkészsége, akinek budapesti – Mester utcai – lakása valóságos befogóállomássá vált). „Külön gondot fordítottak a menekültek igazoltatási procedúráinak megkönnyítésére – írja *Molnár Imre* –, mert (...) az anyaországban nem kevés helyen a szlovákiai magyarok ellen fogantatott embertelen intézkedéseket a csehszlovák állam fasiszták elleni intézkedéseiként fogták fel. A bizottság érdekvédelemmel foglalkozó tagjai, azon túl, hogy a szétosztandó segélyeket is maguknak kellett megszerezniük, szinte azonnal lajstromba szedték a már átkerült felvidékieket, és azokat foglalkozásuk, szakértői vagy hivatalnoki állásuk szerint >felvidéki szolidaritással< ajánlották szükség esetén sorstársaik figyelmébe.” A Tanács javaslatot tett a különböző, a csehszlovákiai magyarok sorsával kapcsolatos ügyekkel foglalkozó központi szervek, intézmények, szakértői csoportok összetételére; küldöttséget kívántak menneszteni a párizsi békekonferenciára, a lakosságcsere-tárgyalások során szakértői véleményekkel, előterjesztésekkel, memorandumokkal segítették a magyar kormány munkáját. A Tanács több ízben is el akarta

érni a felettes hatóságoknál egy Szlovákiai Kiutasítottak és Áttelepítettek Országos Érdekszövetsége jóváhagyását, e törekvését azonban nem koronázta siker.

Rákosiék hatalomra jutásával, illetve a magyar-csehszlovák viszonyoknak a két ország közötti hivatalos „rendezésével” a hatalom szerint az 1945-1948/49 közti események és problémák emlegetése is „időszerűségét veszítette”, s aki mégis emlékezni merészt a korábbi időszakra, kíméletlenül megfélemlítették, esetenként meg is bosszulták. E megfélemlítések jellemző példaként említi Molnár Imre Jöcsik Lajos, a „sarlós kormánybiztos” esetét, „aki azon túl, hogy teljesen felhagyott a kisebbségi kérdés és ezzel együtt az >itteni és a túli< szlovákiai magyarság ügyeinek képviselésével, egyik barátja elmondása szerint annyira meg volt félemlítve, hogy írásos anyagait befőttes üvegebe zárva, kertjének földjébe ásta el”.

A *Szent György Kollégium* sajátos szintet képviselt az 1945-1948 közötti illegális és féllegális csehszlovákiai magyar érdekvédelmi és egyéb szerveződések palettáján. Ez a cseh és szlovák főiskolákról, egyetemekről kitiltott érsekújvári és környéki fiatalokat egybefogó baráti társaság tudomásom szerint az egyetlen ez időben létrejött szakmai-művészeti (irodalmi) önszerveződés. Az egyesület alapító okiratát szépreményű, pályakezdő író-, poéta-, irodalom- és nyelvtudós-, publicista-, festő- és szobrászjelöltek írták alá azzal a szándékkal, hogy kibontakozó munkásságukkal „egy jövőbeli kisebbségi kultúra előfeltételeit” teremtsék meg.

A munkaközösség memorandumban tiltakozott a magyar egyetemi és főiskolai hallgatóknak a csehszlovák felsőoktatási in-

tézményekből való kitiltása ellen. Néhány példányban sokszorosított gépiratos irodalmi-művészeti lapot szerkesztettek Menedék címmel, melynek két száma készült el; ugyancsak gépiratos füzet sorozatot indítottak (ennek három kötete jelent meg). A társaság alapító baráti kör indítékai megható őszinteséggel és tettvággyal fogalmazódtak meg lapjuk *Kalauz (A Menedék elé)* című beköszöntő írásában: „Baráti körünk – főiskolások és képzőművészek – 1946 tavaszán már elviselhetetlennek érezte a kényszerpihenőt, s felmerült a kérdés: mi lesz velünk? A téltenségben morzsol fel a zord idő? Bele kell nyugodnunk megrendült egzisztenciánk teljes elsorvasztásába, a mesterségesen ránk erőszakolt nemzethalálba? Van-e olyan magasabb rendű érdek, amely személyes és népi egyéniségünk harakirijét követelheti? Férfiakhoz méltó-e a mi türelmünk; midőn már nemcsak gazdaságilag tesznek tönkre, hanem már szellemünket is szétzilálnák a rajtunk ülő hatalom sovíniszta őrzöngői? – Tiltakozásunk első jele ez a füzet. (...) Éreztük, hogy nemcsak önmagunk, hanem a meghurcolt magyar kisebbség érdekében is a felszínen kell maradnunk, s az üldözöttség intervallumában is őriznünk kell a szellemi folytonosságot a múlt és jövő között. Ahogy lehet!”

A munkaközösség az 1947-es esztendő folyamán – tajgainak szétszóródásával: Prágába, illetve Magyarországra kerülésével, munkába állásával – feloszlott (közülük például *Szöke István* a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság alkalmazottja lett, *Décsy Gyula* pedig – budapesti egyetemre kerülve – *Tószády József* néven írt néhány nagyhatású riportot a kitelepített csehszlovákiai magyarok sorsáról.

A jelentősebb illegális és féllegális csehszlovákiai magyar érdekvédelmi (és szakmai) szervezkedések mellett különböző memorandumok és egyéb dokumentumok alatt több olyan csehszlovákiai és magyarországi szervezet neve is olvasható, amelyekről egyelőre nincsenek közelebbi ismereteim (egyikükről-másikukról gyanítható – ám a rendelkezésre álló adatok alapján még nem bizonyítható –, hogy nevük a fentebbiekben taglalt egyik-másik szervezkedés nevének változata lehet. Jelen pillanatban nem tudni, kiket takar a „Budapesten élő pozsonyi menekültek”, „A jelenlegi Csehszlovákiában élő magyarok szava”, a „Felvidéki magyarok”, vagy a „Csehszlovákiai Magyarok Önvédelmi Bizottsága” aláírás, kik írták alá „A csallóközi magyarok kérései”-t, kik a csehszlovákiai magyarok „pártkülönbőség nélküli megbízottai”, s nem sikerült azonosítani „A dél-szlovákiai zsidók memorandumá”-nak aláíróit sem. Összességében a legtöbbjükéről elmondható, amit az egyik memorandum a következőképpen fogalmazott meg: „Felelőségünk tudata nem kisebb annál a veszélénél, amely előttünk áll.” Ennek ellenére az is ide tartozik, hogy akadtak olyan kisebb, alkalmi csoportosulások is, amelyek fellépésükkel, javaslatikkal aligha használtak a csehszlovákiai magyarság ügyének.

A teljességhez tartoznak azok az alkalmilag szervezett – egyénileg vagy többekkel együtt – végrehajtott tiltakozó akciók, rendezvények, megmozdulások, amelyekkel a csehszlovákiai magyarok az őket sújtó tragédia négy-öt esztendeje során szembeszálltak a csehszlovák hatóságok akaratával. Példaértékűnek nevezhetők e szempontból többek között a komáromi bencés tanár, *Bíró Lucián* iskolamentési kísérletei (és kalendárium-

kiadási törekvései), több helység magyar szülőinek tiltakozó megmozdulásai városuk magyar iskoláinak bezárása ellen, a műkedvelő színjátszóknak a tilalom ellenére néhány helyen létrejött magyar nyelvű műsoros estjei, a hírhedt reszlovakizációs rendelet elleni megnyilvánulások Dél-Szlovákia-szerte, de valamiképpen ide tartoznak a cseh- és morvaországi deportáltak közé önkéntes pasztorációs munkára induló katolikus, református és evangélikus papok és lelkészek hősies vállalkozásai is.

Az ellenállás, tiltakozás egyéb megnyilvánulásait illetően a viszonylag ismertebb tornaljai csendőrlaktanya-robbantás mellett a füleki magyar munkásság 1945. március 15-i, a magyar himnusz és az internacionálé éneklésétől kísért, a magyar nemzeti lobogó és a vörös zászló alatti felvonulása, a színmagyar Gortvakisfaludba küldött szlovák nemzetiségű bíró elleni halálos kimenetelű merénylet, a magyarok üldözése ellen szentbeszédeiben felszólaló sőregi katolikus papért megjelenő nyomozók lefegyverzése, vagy a dobfenekieknek az őket deportálni szándékozó hatóságok eszén túljáró megmozdulása említendő meg.

A helyi és egyedi jellegű példák természetesen hosszan sorolhatók még, s bár ezek jobbra egymástól elszigetelt, ötlet- és alkalomszerűen megvalósuló megmozdulások voltak, és egyelőre nem ismeretes semmiféle adat azzal kapcsolatban, hogy összehangolásukra bárki is kísérletet tett volna, a történeti tény-szerűség kedvéért a kor tanulmányozásakor

a sorsüldözött magyar lakosság életösztöntől, megalázottságtól vezérelt tiltakozó megmozdulásaiként mindenképpen figyelembe veendő, s talán komolyabb számbavételükre és összehasonlító elemzésükre is sort lehetne keríteni.

Lényegében ugyanebbe a kategóriába sorolhatók azok az egyéni (és közösségi) sérelmekről beszámoló jelentések, napló-feljegyzések is, amelyekben a különböző magánszemélyek, papok, az előző államparátus köztisztviselői és közalkalmazottai emlékeznek meg a velük és környezetükben történekről – nemcsak egymás tájékoztatására, hanem – a legkülönbözőbb állami, közigazgatási, politikai és egyéb szervektől, szervezetektől várva a segítséget, panaszuk orvoslását. De sokszor csak azért, mert keserűségük egyszerűen kikívánczozik belőlük, máskülönben megfojtaná, szétvetné őket. Amint az egyik memorandum szövegéből kiemelt kötetcímünk is mondja: egyszerűen csak „*hívebb emlékezésül*”. De olyan is akadt, hogy valaki – egy rozsfalvai ifjú – annak jegyzőkönyveztetése miatt fordult a budapesti Népgondozó Hivatalhoz, hogy „külügyi vagy egyéb alkalmas úton nyomás gyakoroltassék a szlovák hatóságokra a magyarsággal szemben tanúsított és üldözés jellegével bíró magatartás azonnali megszüntetésére”. (*A pozsonyi Kaligram Könyvkiadónál megjelenő dokumentumgyűjtemény bevezető tanulmányának rövidített változata.*)

Kántor Lajos

Melyik térképen található?

Az ember tragédiájáról – három megközelítésben

Hol (volt) található a Madách-birtok? Természetesen Nógrád megyében. És hol fekszik a Madách-birodalom? Erre a kérdésre már sokkal bonyolultabb a válasz.

Kísérletünkben – eltérően mind az irodalmi földrajz alkalmazta szempontoktól, mind a szerteágazó művekben (például a Faulkner-életműben) eligazítani akaró genealogikus-térképes mutatóktól – a költészet kerül középpontba. A drámai, nyilvánvalóan, s a lírai nemkülönben. Saját Tragédia-olvasatunk kívánja ezt. Az utóbbi évtizedek Madách-irodalma (vele párhuzamosan pedig a műnemek és műfajok átjárhatóságának szakirodalma) megerősíteni látszik abban a hitben, hogy érdemes ezen az úton idniálni a Műhöz.

A negatív irodalomtörténeti tapasztalat, jelesen Lukács György érthetetlen magatartása Madáchsal és *Az ember tragédiájával* szemben, ugyancsak a líra szerepének tudatosítását sürgeti. Alapvetően elhibázott elemzésében Lukács nem csupán saját ideológiájának, hanem műfaji dogmatizmusá-

nak is foglya: képtelenségnek, „egy vallásosan észfeletti happy end”-nek minősíti a Tragédia híres végszavait, melyek nem adnak választ „a dráma menete által feltett kérdésekre”. A lírában – példaként *A vén cigányt* említve – lehetségesnek tartja a pesszimista képek optimista lezárását, *Az ember tragédiájában* ugyanezt élesen elutasítja, és meggyőződéssel állítja, hogy (amint ezt már Erdélyi János észrevételezte) Madách nem látta meg az ellentmondást a mű költői menete, ábrázolt eszmei tartalma és befejezése között – így nem is tudta azt feloldani. Ebből vonja le a következtetést marxista szigorral (és az ötvenes években súlyos irodalompolitikai következményekkel): a Tragédia – tragikus sikertelenség. Pár évvel Lukács verdiktje után hangzik el Horváth Károly helyreigazító szándékú megállapítása: „Madách tehát nem filozófusnak vallja magát, hanem költőnek, nem is írt filozófiai, hanem esztétikai értekezéseket. Madách költészete nem valamilyen böleseleti rendszer művészeti kivetítése, hanem a költő lel-

kében élő vívódások, sokszor megoldatlan ellentmondások tükrözése.” Így ítélte, így vallott a kiváló *Barta János* is: „Sok évvel ezelőtt, amikor én magam Madách megértésével küszködtem – akkor szabadultam fel és akkor kezdtem Madáchot megérteni, amikor lemondtam arról, hogy műveiben és nyilatkozataiban egységes filozófiát, egységes, harmonikus gondolatrendszert keressek.”

Az utóbbi három évtizedben a Tragédia-értelmezések nem utolsósorban a műfaji problémák elmélyültebb elemzésével tűntek ki. Az *ember tragédiája* cím alá Madách írta a műfaji megjelölést: drámai költemény. És ahogy ezt *Németh G. Béla* hangsúlyozza, itt „a költemény főnév a műfajmeghatározó, a drámai melléknév pedig különböztető a műfajon belül”. És tovább: a Tragédia „hőse lírai hős, a lírikus Én, maga a költő. Ádám és Lucifer az ő kételkedését jelképezi. Ragaszkodását a lét célos, értelmes voltához, az eszményihez, s ragaszkodását a valóhoz, illetőleg ahhoz, amit a pozitívizmus valóságnak hitt, tartott. Az első a szabad akarató tett, az egyén és közösség, az egyén és történelem harmóniáját jelentette neki, a második a tettek gépies determinációját, az egyed autonómiájának és történelemértelmezése lehetőségének tagadását.”

Szegedy-Maszák Mihály ennél is továbbmegy a szubjektív elem szerepének kiemelésében; a modern műfajelmélet eredményeit egy XIX. századi műre is alkalmazhatónak véli. Szerinte a Tragédiában „kevert műnemű alkotással állunk szemben, mely lírai drámának lenne nevezhető abban az értelemben, ahogyan Shelley így határozta meg *A megszabadított Prométheusz* és a *Hellas* műfaját: a jelző határozza meg az uralkodó minőséget, mivel a párbeszédesség

lenetsor lírai hangnemnek, a külső helyzetek sora, a külső történés, a több szereplő szüntelen kölcsönhatásának eredménye, az események időbeli egymásutánja, a fikciós szerkezet lírai helyzetekből összetevődő belső történésnek, a lírai ében lejátszódó folyamattal, reflexióssor logikai egymásutánjának, tematikus szerkezetnek van alárendelve, a versbeszéd hangnemét a nyelv emotív szerepe határozza meg.” *Németh G. Béla* a Tragédia nyelvének hét jellemzőjéről beszél, amelyek a drámaiságot és líraiságot egyaránt bizonyítják; ezek: szentenciózuság, belső polémikusság, fogalmi kihívás és intellektuális provokáció, képhasonlat nélküli metaforika, művelődéstörténeti utalásrendszer, stiláris méltóság (tagoltság), történeti rétegzettség. *Szegedy-Maszák* elsősorban a szerkezetben keresi és találja meg a líraiságot; a lírai rendezőelv a tematikus szerkezetben érvényesül – szemben a fikciós szerkezettel. „A költemény szerkezete szétválások sorára épül, melynek ellenpontoszerű háttérét az adja meg, hogy a kiindulópont: a világ egységének, a teljes azonosságának, a természetes állapotnak, a mennynek ősi modellképzete végigkíséri az embert a világtörténetben. E szétválások nyomán a korábbi egész mindig részekre bomlik, melyek azután feloldhatatlan ellentétbe kerülnek egymással.” *Szegedy-Maszák* elemzésében alapvetően fontos jellemvonásként jelenik meg a *nyitottság*, az egymást kizáró világmagyarázatok mint lehetőségek közötti állandó feszültség.

A költészet mint forma és tárgy

Jelentős Tragédia-értelmezések sommás fölemlítése után (ami kiegészíthető, kiegészítendő volna a versíró Madách és a

Tragédia lírai motívumai közt kapcsolatot teremtő *Palágyi Menyhért*, *Schöpflin Aladár*, *Halász Gábor*, *Sötér István* tanulmányaival) – szóljunk most már saját szavainkkal, saját felfogásunk szerint *Az ember tragédiája* líraiságáról, a líra térképén történő elhelyezéséről. A költészet ugyanis nem csupán formája, hanem tárgya is Madách Imre főművének. A Tragédia egészen végigvonul a költészet feltétele; a görög kórus szerepét betöltő Kar a londoni szín bevezetőjében („Zúg az élet tengerárja...”) tudatosítja ezt a szerzői közelítést:

*Retegsz a költészetért ma,
Holnap a tudás miatt...*

A költészetté oldott gondolat, a szerkezeti alapelemként megmutatkozó lírai motívum-sor testesül meg a „három szféra” megkülönböztetésében: Ádám a „tisztaság szelleme”, Lucifer a „tisztaság anyag”, Éva a kettő vegyületéből keletkezett „természet” és természetesen a szerelem (Sötér). Az álom, illetve az álomszerűség-révetegség-sejtelmesség mint strukturális rendező elv szintén a líraiság irányába mutat. Ami viszont mindmáig kevésbé tudatosult a Madách-irodalomban: bizonyos lírai műformák épülnek be, világosan követhetően, a Tragédia egyes színeibe. Nem ötletszerű jelenlétükről van szó, hanem – tudatosan vagy öntudatlanul épült – rendszerrel, a drámai költemény *költemény* voltát hangsúlyozva.

Az első szín *himnusszal* indul, az Angyalok Karának Istent dicsérő himnuszával – ezt a himnikus alaphangot bontja meg a lázadó angyal, Lucifer juss-követelése. Ádám és Éva „lány enygelése” a paradicsomi jelenetben (az „égi zengzet” elhallgatása

után, Lucifer színrelépéséig) szabályos *pásztorének*.

A himnusz s a pásztorének a naív harmónia kifejezője, s csak miután ez szétromboltatik, kezdődhet a „drámai cselekmény”, az öntudatra ébredés keserű folyamata, amelyet Lucifer mondhatni *gondolati költeménnyé* önállósuló biztatása indít el, a harmadik szín végén („Minden, mi él, az egyenlő soká él...”). Az egyiptomi jelenetben a haldokló rabszolga fölé hajló Éva és az őt magához emelő Fáraó felváltva mondja az *elégiát*, sőt még Lucifer is elégikus húrokat penget itt, amikor figyelemzeti Ádámot dicsősége múlandó volta-ra. A Miltiadest váró Lucia *imát* mond férjéért, Aphrodité oltárán. Róma kéjhölgyei *bordalokat* énekelnek („Borral, szerelemmel...”), majd a tragikus fordulat után ismét *himnusz* hangzik fel, az első keresztények himnusza hallszik a távolból. Konstantinápolyban a kivégzésre kísért eretnekek *zsoltárt* énekelnek („Én erős Istenem, én erős Istenem, miért hagytál el engemet...”; és: „Perelj, uram, az én velem perlőkkel”). A bizakodás és a megcsúfolt hit költői kivallására replikaként a prágai színben ismét a *gondolati líráé* lesz a vezérszólam, Kepler tépelődő szavaiban („Kétséges rang-e hát szellem, tudás?”), hogy e tépelődést a Marseillaise *indulója*, a „jövő dala” szakítsa félbe, majd visszatérjünk a tudós álmából a lelkiismereti vívódásokhoz. A londoni forgatag képét *dalbetétek* színesítik (a kéjhölgyé, a mesterlegényé). A nagy lírai jelenet a haláltánc, ezt Éva szavai zárják, melyek a költészet erejéről vallanak (mintegy előkészítéseként az utolsó színben felhangzó biztatásnak):

Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál?
 Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
 A por hull csak belé, e föld szülötte,
 Én glóriával átállépek azt.
 Szerelem, költészet s ifjúság
 Nemője tör utat örök honomba;
 E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
 Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

A szerelem e himnuszára – a Tragédia szerkezetéből következően – a teljes tagadás színei következnek, egy emberidegen, hideg világ képei. A falanszterben „a költészet s hit ábrándképeit” veszélyes méregnek tekintik, Homérosz „rég megcáfolt” költeménye kiállítási tárgy, a dajkák „mérthanból beszélnek gyermekinknek”, Lutherre a kazán fűtését bízzák, az álmokképeiben elmerülő, marhaörzésre kárhóztatott Plátót borsóra térdepeltetik, Michelangelóval széklábat faragtatnak. Még felcsillan a költészet, a szerelem „örülete”, „az édenkertnek egy késő sugára” a gyermekéhez ragaszkodó, majd Ádám iránt szerelemre lobbanó Évában, de a racionalizáltan működő környezet nem tűri el, hogy ezek az érzelmek lírai műformába szerveződjenek. A csengetésre bevonuló falanszterlakók némasága megdöbbenőbb, mint a halálba menő eretnekek zsoltára. Az eszkimó-világban már nyoma sincs a költészetnek, Éva is áaltá aljasult. És ezzel a kör bezárulni látszik.

De Madách nem nyugszik bele a költészet halálába. A záró keretszínben ismét az Angyalok Karának *himnusza* hangzik fel, amire Éva így reagál: „Ah értem a dalt, hála Istennek!” Az Úr szájából elhangzó biztatásban pedig az égi szózatot evilági költészet egészíti ki:

Karod erős – szíved emelkedett:
 Végetlen a tér, mely munkára hív,
 S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
 Szünetlenül, mely visszaint s emel,
 Csak azt kövesd. S ha tendús életed
 Zajában elnémul az égi szó,
 E gyöngé nő tisztább lelkülete,
 Az érdekek mocskától távolabb,
 Meghallja azt, és szíverén keresztül
 Költészeté fog és dallá szűrődni.

Ezután a sokat vitatott végszavak költői (lírai) biztatása korántsem „észfeletti happy end” (Lukács), hanem „a bölcsélet átminősülése költészeté” (Sötér).

Egy elfeledett Madách-mű

Térképet ígértünk, amelyre bejelölhető a Madách-birodalom. A líra egyetemes léptékű atlaszánál könnyebben olvashatót is találhatunk, ha közelebb hajolunk a madáchi életműhöz.

Egy kevésbé ismert epikus-lírai-dramai dokumentumot ajánlunk a Tragédiát teljesebben megérteni akarók figyelmébe: Madách Imre levelezését. Dokumentumot és egyben (legalábbis bizonyos részeiben) műalkotást, melyben a Rimbaud-i korba érő, tizenöt-tizenhat évesen egyetemi tanulmányokat folytató ifjú először itt, a levelekben fogalmazza meg a vidéki(es) elzártság és az egyetemes tájékozódás-igény, a feudális jellegű családi kötöttségek és a gátakat áttörő szenvedély közötti hatalmas feszültségeket. Halász Gábor, *Barta János* és különösen *Baranyi Imre* után (Baranyi: „...ezeket a diákleveleket éppen romantikus vallomások és önjellemző őszinteségük miatt, a Madách-ismeret alapszintjének kell tekintelnünk, amely a fiatal költő bontakozó maga

tartásának és világképének leghitelesebb belső viszonyítási alapja”), érdemes újraolvasni, pontosabban végigolvasni a Madách-levelezést mint a leghitelesebb dokumentumregényt. Az ifjúkori baráthoz, *Lónyay Menyhért*hez, a hasonlóan meghatározó szerepű *Szontágh Pál*hoz, illetve Madách Imre anyjához, a kemény *Majthényi Annához*, a feleség *Fráter Erzsébet*hez s a múlt század közepi magyar irodalmi élet vezető személyiségeihez, mindenekelőtt *Arany János*hoz címzett levelek nem csupán háttérinformációkkal szolgálnak, hanem kulcsot adnak a költő és a mű megértéséhez. A Tragédia nőszemléletét akkor fogjuk fel igazán, ha a Pesten tanuló ifjú haza, Nógrádba küldött aggályos beszámolóit, özvegy Madáchné intelmeire írt válaszait olvassuk, egyaránt figyelve az anyagi és erkölcsi vonatkozásokra.

A levelek alapján igazolva látjuk azokat az interpretációkat is, amelyek Majthényi Annában a Földszellem ihletőjét is látják. A gyerekeMBER komolysága, felelősségérzete kisebb testvérei iránt, korai „családfői” magatartása mint tanulság végigkíséri az életművet.

De még fontosabb a bölcsészetet és jogot hallgató, származási kötelezettségként a Nógrád megyei hivatali feladatokra készülő Madách Imre szellemi rákészülését nyomon követni. Mint aki sejti, tudja, hogy mégsem csupán egy megye, de nemzete s az emberiség sorsával lesz hivatott szembenézni, az ifjú Madách tanulásban és tantárgyak felvételében nem szab magának határt. A pesti diszciplínák komolyan vétele mellett, mindigre könyvet kér otthonról, reagál (a levelekben) a magyar vagy német lapokban olvasottakra, és szól a „klavírmesterről” ugyanúgy, mint az esztergályosról, az esz-

tergályos masináról. A kották s a „rajzoló formák” említésénél természetesen nagyobb súlya van a színházra való utalásoknak. Jellemző, ahogy anyja előtt mentegetőzik e vonzódás miatt: „Ami a színházat illeti – írja 1839-ben, tizenhat éves komolysággal –, mindig átláttam én annak nem legjobb benyomását Károly és Pali korú elmékre, különös eset volt az tehát, hol én ne ellenzettem volna a menést, vagy azt éppen kértem volna. Én, ámbár érzem írói pályámra ennek jó befolyását (mert oly verseket írok, hogy erővel az Athenaeumba ki akarná tétetni Lónyay s Spetykó, sőt szindarabot is, hogy Földváry biztatott, játszassam el azt), de oly távol legyen, hogy néked költséget szerevezve menjek, hogy ha szenvedélyeim legnagyobbika volna is, arról kedvedért lemondanék. Le tudok én mondani minderről. Különben is még elég idő.”

Tizenhat éves múlt, zsenge verseket ír, ám annál gáttalanabban árad lírája a Lónyay Menyhértnek kiöntött vallomásokban. Szerelem és barátság, megbántottság és csalódás szavai – a magyar romantika, a Petőfi előtti korszak antológiájába kíváncsozó sorok: „...újra egy rémes borzadás borítá el agyam, és én álltam, miként a vándor, kinek feje fölött üvölt a mostoha ég lesújtani fenyegetve, lent ing a félig elrothadt híd a szörnyű örvény felett. Mert látja az Isten, hogy eleget küzködék, nekem választani kell, és választok, választom az eget, mely annyi bájt ada előbb. Könnyebb ennek csapása, mint a tátongó mély, melynek színe gyász.” Az előadott eseten túlmutat a stílus, a látásmód; borzadás, vándor, küzködés (küzdés), választás, tátongó mély – ez már mintha *Az ember tragédiája* világa volna. És még csak 1840-et írunk!

Egy évvel később, szintén Lónyaynak írt levelében, Madách visszapillant a Pesten együtt töltött időre – és itt úgyszólván a Tragédia szerkezeti elvét is felvázolja: „...nemde egy volt éltünk édesb' szakainak, és elröpült észrevehetetlenül, még kellemét csak veszte tünteti egészen elénkbe. Súlyos gond, dicsvágyó törekvés a későbbi kor része, s ha annyi küzdelemre végre kivívtunk némi kitüntetést, éljük-e örömét? Elaggot a test [!], öszek a fűrtök, a lélek nem kéljélvező többé. – Vajh mi kél a gyermeknek egy fakard; nem bírja, nem elégítheti ki mondhatatlan vágyát, az ifjú száz ily kis kardot vehetne, de néki már nem kell ez, ő tenni, ő küzdeni s győzni vágy, ő égbe tör, magasra kél – és mindenütt az ezer akadály tornyosul elébe, míg egy talpalatnyi tért kivív, addig elaggott, addig a néma nyugalom az egyetlen, miben kedve telhetik. S nyugalmat lel-e a mindennapi kenyerét kereső pór, v. [vagy] várja teljesültét vágyának ismét egy új életszaktól? – Oh mely életszak hát, melyre teremteténk? melyre törekszünk? mely az élet rendeltetése?”

A tizenhét éves nógrádi-pesti ifjú látja már az emberi lét lényegét és saját majdani főművének a vázát – csupán a húst, az izomzatot kell még rá felraknia. Választott és életútját keresztező élményeken kell tehetségének érlelődnie, hogy ezt véghezvihesse. Egyre gazdagodó műveltségét jórészt a könyveknek köszönheti (Baranyi ezt a kérdést kimerítően tárgyalja *A fiatal Madách gondolatvilága* című tanulmányában, ehhez az utóbb közölt Madách-levelek ismeretében sincs lényegi hozzátenni való); de nem mellékes a társasági életben érvényesült hatás. Újabb pesti tartózkodásáról küldi beszámolóját Lónyaynak (1841 októ-

berében); ezúttal Salamin francia mesternél lakik és kosztol, az ebédnél franciául beszélnek. „Mindennap más érdekes tárgy hozatik szőnyegre, s azt az ebéd folytában korszerűleg s minden szempontból megvitatjuk, mi annál könnyebben megy, hogy a társaság egészen különböző elemű és jellemű egyénekből áll. Így egy nap Európa sorsát döntjük el, másnap a gyárak, ismét máskor a nép sorsát vitatjuk.”

Gyűjti a tapasztalatokat különböző helyszíneken, Balassagyarmaton mint patvarista s az országot járva, a magyar utakról, az alföldi sárról elmélkedve, a bihari elmaradottságot megtapasztalva. Szontágh Pálnak számol be (1845-ben) a népismeretből vett legújabb leckékről. „E népet nem lehet minden nevelés nélküli elhagyatott állapotban lévőnek mondani, ez fonák misztifikáció volna, de emberi alakjából kivetkőzött s gyökeréig demoralizált fajnak, minő tán akkor sem uralkodott, midőn a világot özönvíz mosta el. Hát az urak? – kérded. Azokról kíméletből csak azt mondom, hogy csakugyan, ha ki valamely nemzetnek nyelvét mélyen megvizsgálná, minden sajtáságával, ismerné a nemzetet egész valóságában.”

A Szontágh Pálhoz szóló Madách-levelek közül érdemes kiemelni azokat, amelyek a Lónyayt megszólító romantikus stílusbravúrok és világfájdalmas szövegrészek korát (részben) lezárva, aforisztikus-apodiktikus fordulatokkal élnek. Ilyenekkel: „Irod, életre s halálra barátom vagy. Az élet rövid, a halálra sokat nem adok. Ha van öröklét, akkor éppen rövid határidő a halál, ha nincs, annál rosszabb. Én hát, hogy véghetetlen célt tűzsek barátságomnak, azt mondom: barátod még.” Vagy: „Az emberek szabad-

ságról énekelnek, és a basszust láncokkal zörgetendik melléje.” A kiábrándultságot antinómiákba próbálja foglalni. „Sorsomban nincs kedvemre semmi az isten teremteiseiben és törvényeiben. Az emberi intéciókban csak zsarnokságot, hóbortot, bünt, zavart látok, és mindehhez két gyöngé kar, korlátolt értelem.” Majd – a Fráter Erzsébetet bemutató sorok bevezetőjeként – ilyen direktben: „Ellentétekben nyilatkozik az élet!!” (Két felkiáltójelle!) A Madách-Szontágh levelezésben közvetlen utalást találunk a Tragédia-magyarázóknál régóta jelentkező állításra, miszerint Lucifer alakjához Szontágh Pál képezte a mintát; Madách Imre Szontágh „kecskelábú műzsáját” emlegeti, szatirizáló képességét dicséri – és ebben felelősségét látja megnyilvánulni. Ez természetesen a pozitív Lucifer-képet (Lucifer egyik arcát) igazolja.

Szontágh a címzettje annak a két (1856-os, ill. 1857-es) verses Madách-levélnak is, melyeket a Tragédia legnyilvánvalóbb előzményeinek tekinthetünk. Mindkettőben élelteit foglalja össze a költő – az elsőben (lapalji jegyzetben) magát a „költő” szót is magyarázza: „Nem az a költő, ki rímeket csinál, de kinek eszmeköre felül van a köznapin.” Az 1857-ből származó viszont a kiábrándultság szócsöve, luciferi nézőpontú, történelmi és magánéleti csalódásokat öszegez:

*Ha szent ügy zászlóját látod kiűzve,
S alatta hangzik ihletett beszéd,
Míg lelkesült csapat gyűlög alája
Felfogva hűn a szónak szellemér:
Kacagj, kacagj, mert minden egyes tudja
Hogy a zászló csak vastag ámtás,
Néhány deáké csak az elv és a gúny,
A többinek érdeke más és más.*

*S ha a szent ügy zászlója végre győze,
S magasztos érzés támad kebledben,
Várj kissé, és kacagj, mert aki győze,
Mint a legyőzött épp olyá leszzen.*

Kevéssel később kezdődik már a harmadik levél-tömb, az Arany Jánostól érkező s az Aranynak írt levelek sora – a világra hozott és országos sikert arató Tragédiához kötődve: 1861. szeptember 12-én a „tiszelt hazafi” – Arany János által – a reménytelen provinciából az egekbe emeltetik, s az „ügy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű” elindul a halhatatlanság felé. A baráti kritikusok – elfogulatlanul – a legnagyobbakkal említik egy sorban *Az ember tragédiája* szerzőjét; a magyarok közül Vörösmartyt, Katonát említik, német fordítását sürgetik, és találnak részeket, „hol Shakespeare sem csinálta volna különben” (Arany).

Vidéki ember nézőpontja – és az egyetemesség

Másfél hónappal a dicső fölfedeztetés után, egyik barátjának a következőképpen számol be Madách az előzményekről: „Különös története van *Az ember tragédiájának*. Valóban igaz: *habeat sua fata libelli*. Már több esztendejénél, hogy készen van. Említettem több ösmerősöm előtt, hogy írtam egy *költeményt*,^{*} melyben az Isten, az ördög, Ádám, Luther, Danton, Aphrodite, boszorkányok s tudj Isten, mi minden játszik; hogy kezdődik a teremtéssel, játszik az égben, az egész földön, az űrben. Mosolyogtak rá, de olvasni nem akarta senki.” Vidéken élő, elmagányosodott alkotó panasza. Önirónia is bujkál a sorok között. Így csak

* Kiemelés – a szerk.

az tud visszpillantani a keserű időszakra, aki már túltette magát egykori sértettségén; vagy úgy, hogy belátta naivitását, vagy úgy, hogy az idő mégis őt igazolta. Madáchesal ez utóbbi történt. 1861 szeptemberétől hihetetlenül felgyorsulnak az események: négy hónap sem telik el, s a szerző már nyomtatásban olvashatja művét, 1862-ben a Kisfaludy Társaság, 1863-ban az Akadémia választja tagjául.

E látványos sikerek ellenére Madách Imre megmarad vidéki embernek, „amatőrnek” (ahogy egy évszázaddal később az olasz *Tomasi di Lampedusa*, *A párdúc* írója). Fontos nyomatékosítani e körülményt – *Az ember tragédiája* klasszikussá nőtt értékeinek és ma már ugyancsak klasszikusnak tekintendő gyengéinek anyagszerű értelmezése végett.

A vidéki műkedvelő szerzői utasítását olvassuk az első színben („A mennyekben. Az Úr diestől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség”); az anyagi szózat egyáltalán a bibliai keret színpadra képzelése egy naiv festő fantáziájára vall – ám az első pillanatban még megmosolyogtató képkivágás fokozatosan átcsap monumentálisba. („Ott születendő világok/ Itt enyészők koporsója/ Intő szózat a hiúnak/ Csiggedőnek biztatója. –/ Rendzavarva jó amott az/ Űstökös rettentő képe/ S ím, az Úr szavát meghallva./ Rend lesz útja ferdesége.–/ Jöszte, kedves ifjú szellem/ Változó világögömböddel/ Aki gyászt és fénypalástot./ Zöld s fehér mezt váltogatsz fel.”) Lucifer megjelenésekor egy Csontváry-látomás szintjére emelkedik a jelenet; Lucifer mennyei harmóniát megbontó szavai jelzik először, hogy a naivnak tűnő keretben korántsem műkedvelői gondolatokkal fogunk találkozni:

*Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. –*

(Vajon véletlen-e, hogy éppen itt, Lucifer lázadó, az Urat bíráló első „felszólalásában” hangzik el az emberre, Ádámra vonatkoztatott „műkedvelő” szó? – „Pedig mit vársz mást egy műkedvelőtől?”) Ami eddig régi misztériumjátékok profanizált visszfényének ígérkezett, annak egyszerre megnő a művészi súlya – drámát villant fel, de már most hűsbavágó lírai vallomásként hat. Lucifer emberi indulattal válaszol a végtelenül kérkedő Úrnak:

*S nem érzed-é eszméid közt az űrt,
Mely minden lének gátjaul vala,
S teremni kényszerültél általa?
Lucifer volt e gátnak a neve,
Ki a tagadás ősi szelleme. –
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.
Te anyagot szültél, én tért nyerék,
Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél árnyék, kétség és remény. –*

Az Éden két tiltott fájának a kijelölésével, a bibliai történet szerint zárul az első szín, s a másik is kifejezetten naivul folytatódik a paradicsomban – ahogy ezt a primitív képzőművészeti ábrázolásokon is láthatjuk. A szöveg – Ádámé és Éváé – nem módosít a hatáson („Ah, élni, élni: mily édes, mi szép!” – „És úrnak lenni mindenek fellett.”), ezt tetézi, hogy „Egy madárka énekelni kezd egy közel ágon”. Az ördögi felbujtás – bármennyire része a hagyományos (misztérium) játéknak – egyre nyilvánvalóbban madáchi szöveggé válik. A létezés édes örömétől eltelt Ádámmal perelő Lucifer eltitkolatlanul az alsósztrégovai költő kételye-

it szólaltatja meg – csupán a mez bibliai. A magát a föld istenének képzelő első ember illúzióját foszlatja szét a filozófiai költemény rángjára emelt replika:

*Ezt tartja tán az a kis féreg is,
Mely a gyümölcsöt eszi el előled,
Meg a sas, mely a kis madárra csap.
Avagy mi tesz nemesbbé tégedet?
Egy szikra az, mely bennetek dereng,
Egy végelen erőnek mozzanása;
Mint a pataknak egyes hajjai,
Egy percre felcsillogva visszahullnak
Közös medröknek szürke mélyibe. –
Igen, tán volna egy, a gondolat,
Mely öntudatlan szüdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önrödre
Bízván, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat,
S a gondviseletől felmentene.
De trágyaféregül tán jobb neked
Tenyészni kis körödnek lágy ölében
S tudás nélkül elfogni életeddel. –
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben;
Nemes, de terhes, önlábunkon állni. –*

A súlyos monológok, illetve párbeszédék után a színen lejátszódik a bűnbeesés, majd a harmadik, immár a paradicsomon kívüli felvonásban Lucifer újabb alkalomhoz jut elmélkedni az arasznyi (emberi) léten, a változáson, történelmi folytonosságon. (E Lucifer-monológ *Az apostol* „szőlőszem”-monológjával őriz rokonságot; talán az is feltételezhető, hogy Petőfi költeménye közvetlen hatással volt Madáchra.

Innen már függetleníti magát a Tragédia írója a Bibliától, és a luciferi kijelentés („Vagyok – bolond szó. Voltál és leszesz”) a történelmi képekben realizálódik. Ami nem kevésbé műkedvelői elképzelés, s nem kisebb mértékben a vidékre szorult ember vi-

lágmagyarázat-kísérlete, mint a bibliai keret (világteremtés, világelv keresése). Annak el- lenére állíthatjuk ezt, hogy ismerősek *Az ember tragédiája* világirodalmi párhuzamai, a hasonló kérdéseket (másképp) feltevő nagy emberiségköltemények (Goethe: Faust; Gorkij: Az Ember; Milton: Elvesztett paradicsom; Wagner operái; Ibsen: Peer Gynt; Victor Hugo: A századok legendája). A Tragédiában nemcsak a világ, de még az ország sorsának alakításától is messze került, a megyei politikai harcok szintjére szorított, ám emberiségmértetben gondolkodó ember keresi a világmagyarázatot, amely az egyén sorsát is kijelöli a történelemben.

Kétségbevonhatatlan irodalomtörténeti- művelődéstörténeti tény (a szakirodalom felmérte), hogy Madách a vidéken is lépést tartani akaró ember szívósságával gyűjtötte magába a tudást, ez azonban nem változtat az olvasó összbenyomásán: a történelemből kivetett ember szemléli így a maga vidéki magányából a kavargó világot, ítélkezik elődök és kortársak erkölcsi magatartásáról – a művész beleélő képességével, rendkívüli érzékenységével. Életformája, megnyilatkozási tere műkedvelővé tenné, költői tehetsége azonban átlépi ezt a kört. A líraiság eluralkodását ez a sajátos helyzet, a másképp feloldhatatlan ellentmondás is magyarázza. A történelmi képsort Madách az objektivitás látszatával ruházza fel, de – mint Erdélyi Jánosnak megírta – úgy építette fel őket, „hogy azok egy bizonyos cselekvő személyeknél is mintegy lélektani szükségből következzenek egymásból”. Madách szándékát elsőként Erdélyi értette félre (és nyomában még sokan, többek közt Lukács György); a műkedvelői teljesség-igényt próbálta megkövetelni ez a fajta magyarázat, s nem vett

tudomást a Tragédia alapvető líraiságáról, költői szerkezetéről. Erdélyi Jánossal szemben – és Lukácsal szemben – állítható, hogy nem az „ördögi komédia” játszódik le az olvasó előtt, a lírai rendezőelv alakítja a Tragédiában az emberiség történetét.

Ez nem jelenti, hogy *Az ember tragédiájából* teljességgel hiányzik az „ördögi komédia”. A műkedvelői mindent-akarás is belejátszik abba a tarkaságba, amely némely szint egészen uralja; például az eklektikus konstantinápolyit, ahol a színes hatás-keltés elsődlegessé válik. (Barta János írja: „az egyszer megtalált műfaji keretbe Madách rendkívül tarka írói anyagot ömleszt bele”.)

A Tragédia egészen végigvonuló s a konstantinápolyi szín elején „logikusan” folytatódó szerelmi kettősök után egy meglepő erkélyjelenet következik, sajátos (történelmi) háttérrel. És akkor váratlanul ezt a szerzői utasítást olvassuk: „A fentebbi karének kezdetével Ádám, ki a zárda ajtajához lépett volt, ismét megállt, a tornyon egy kúvik kiált, a légben boszorkányok szállnak, s az ajtó előtt egy esontváz kél a földből s fenyegetve áll Ádám előtt.” Mintha a lengyel Witkiewicz drámájából vett részlet volna, az abszurdba hajló romantika darabja. A magasztos, a fenséges és a torz küzdelme jelen van a londoni színben is – sőt a szerző ezt meg is teoretizálja, amikor a Tower piacán a bábjátékossal eljátszatja – a bűnbeesés történetét. Lucifer és Ádám londoni vitájában Madách bizonyosan a „konzervatív” Ádám oldalán áll, a fenséges kategóriája mellett a groteszk előtérbe állítása azonban zseniális előrelátásnak minősítendő. Persze, a mindent-átfogás igénye (csak a londoni színben is: a bábjáték és a haláltánc) sok-

szor egymásnak ellentmondó elemeket állít egymás mellé; akár azt is mondhatnánk, hogy heterogén elemekből épül *Az ember tragédiája*. Ám e részek fölé magasodik Ádám és Lucifer alakja, a bennük megtestesülő – valójában a költőben zajló – belső vita, bizakodás és kétely harca, a jövőt fűrészülő aggódás s a félelmekkel szembeállított remény. A végső eredmény így nem a részletzsépekben bővelkedő vidéki enciklopédia kínos konglomerátuma, hanem nagyformátumú költői mű, amelyben a maga és országa helyzetén felülemelkedő alkotó az egész emberiség gondjával néz szembe. És amelynek végkövetkeztetése: a küzdelem föl nem adása.

A küzdelem elvont eszméjét a Tragédiában színről színre konkretizálni lehet. Ádám-Madácht ideig-óráig ennek sok formája vonzza, de egyetlen delejezi: a párizsi színben uralkodó. („Ha vérrel és sárral volt is befenne,/ Mi óriás volt bűne és erénye,/ És mind a kettő mily bámulatos.”) Következésképpen az egyetlen, amely után nem a kiábrándultság szavai hangzanak fel, hanem az „Oh, mért ébredtem?” kérdése. Az „Egyenlőség, testvériség, szabadság!” hármasszéméjéért folyó harc mámorából Madách 1860-ban sem ébred szívesen a kor törpeségére – kisszerű küzdelmekre kárhóztatva, Alsósztrégován. De van még egy eszme, amely többször elbukik ugyan a történelmi színekben, ám amelynek feladásába, elvetésébe mégsem tud belenyugodni Madách embere: a hon, a haza. A londoni vadkapitalizmusból a falanszter U alakú udvarába érkezve – a színkezdő „örök” remény pillanatában – mondja Ádám Lucifernek:

*Beteljesült hát lelkem ideálja,
Ez mind derék, ezt így kívántam én is.
Egyet bánok csak: a haza fogalmát,
Megállott volna az tán, úgy hiszem,
Ez új rend közt is.*

És ahogy megismeri a racionalizált világot, a hideg tudományét és szervezését, és lépésről lépésre tapasztalja az új korlátok közé szorított, álmaitól megfosztott ember frusztrációját, úgy válik Ádám, sőt Lucifer hangja is mind átfűtöttebbé. Mintha megfledkezne Madách az emberiség-történeten végigutazó két hőse közti szerepmegosztásról, a falanszter-látványtól megdöbbenő Lucifert így szólaltatja meg:

*Nagyon vénül az ember, hogyha már
Lombikhoz tér, midőn organizál. –
De hogyha sikerülne is műved,
Mi szörny lesz az, mi szóltan gondolat,
Szerelmi érzés, melynek tárgya nincs,
Lény, melyet a természet eltagad,
Melyhez nincs ellentét, nincsen rokon,
Ha nem korlátozandja az egyén.
S honnan veendi ennek jellegét
Elzárva külhatástól, szenvedéstől,
Egy szük üvegben kelve öntudatra;*

Amikor pedig, Luciferrel repülve, Ádám kiszabadulna a Föld vonzasköréből, a remélt korlátatlanságot nyerve jutalmul – még mielőtt a Föld Szellemének vészjósló szövege elhangzana, Ádámban ébred föl a kétely, illetve a ragaszkodás:

*Ah, Lucifer! Nézz csak földünkre vissza,
Először a virág tűnt el szemünkből,
Aztán az erdők rezgő lombjai;
A jól ismert táj száz kedves helyével
Jellem nélküli síksággá lapult.*

E tájjal együtt az embert is sajnálja. Ezt az ádám-madáchi érzést, a nagybetűs Földhöz való ragaszkodást aligha indokolatlan a

„hon”-hoz a saját földdarabhoz, az otthon szeretetéhez is kapcsolni – és ebben (a legelvonatibb eszmékkel társalkodó) vidéki ember tartását fedezni föl. Az ür-jelenetet a falanszterével összeolvasva, mondhatni természetesen kapcsolódik az Anyag ereje által a Földre visszatérített Ádám hitvallásában az új (ürbeli) negatív tapasztalathoz a korábbi (falanszteri) is, az arc nélküli országé. Küzdeni ugyanis csak konkrét térben lehet, a legnemesebb és legegységesebb eszményekért is.

Jövőt álmodni – hová?

(Előhang egy negyedik közelítéshez)

Az emberiség megváltását ma intézményes keretek közt, nemzetközi fórumokon ígérik-kísérelik meg (nyilvánvalóan kevés sikerrel). A XIX. században s még a XX. század elején is ilyesmire vidéki álmodozók, költők vállalkoztak. (S ha nem a megváltás keresésére, legalább az út végiggondolására.) A madáchi kísérlet világirodalmi párhuzamai közt a *Maxim Gorkijé* is felmerült, sőt könyvnyi tanulmány született róla (*Waldapfel József: Gorkij és Madách, 1958*), ám abban nem esik szó az *Éjjeli menedékhelyről* (1902) – holott a Tragédiát igazán érdemes összeolvasni Gorkij drámájával, annak bizonyos részeivel.

A Madách-mű elképzelt színhelyét Gorkij sajátosan orosz világával azért érdemes összevetni, mert mindkettőben az ember útja, útjai, a „megváltás” és vigasztalás, a remény igaz vagy hamis képei, lehetőségei foglalkoztatják a („romantikával fertőzött”) szerzőket. A tagadást nyíltan vállaló, az Ádámmal nemegyszer azonosuló, korántsem egyértelműen ördögi Lucifer és a talányos Luka, e furesa vándor közt különös,

talán nem is távoli rokonság állapítható meg. Abban bizonyára rokonok, hogy Madách és Gorkij hőse ugyanazt a drámai funkciót tölti be: csábító-provokáló szöveggükkel ráció és hit vitáját újítják mindegyre fel – s lényegében a kettő szétválaszthatatlanságát bizonyítják az ember életében. A Tragédia színeinek végén felhangzó ádami kérdés, a „Vezess, vezess új létre, Lucifer!” és a „hoholok” közé készülő Luka morfondírozása összecseng: „Hallottam, hogy ott egy új hitet találtak ki... Meg kell azt nézni... igenis!” Ádám (történelmi) nyugtalanságára a Lukáé rimel, aki elmeséli az igazság földjében hívó ember történetét; az az ember egy Szibériába száműzött tudóst faggatott, tőle akarta megtudni, hogy hol található az a bizonyos ország – és nem tudott beletörödni a kapott válaszba: „Az én térképeim nagyon pontosak, de az igazság földje nincs sehol.”

A „mélyben” s a történelem „magasában” élő, küzdő ember így találhat egymásra, a keresésben. (Madách: „A célt, tudom, még százszor el nem érem.”) Madách és Gorkij irodalomtörténeti találkozása nyilván csak egyike a sok lehetségesnek – és valószínű. Mai tudásunk, filológiai ismereteink szerint Gorkij, aki oroszra fordította *Az ember tragédiáját*, csupán néhány évvel az *Éjjeli menedékhely* megírása után ismerhette meg a madáchi szöveget.

A madáchi gondolatok viszont, egy (több) korszak gondolatai, már 1902 előtt vámmentesen terjedhettek. Hiszen nemcsak Alsósztyregova, Nógrád, Magyarország, a magyar nyelvterület volt a hazájuk. A visszajelzés pedig (ezúttal Gorkijtól, akár ha nem közvetlenül is) a térképrajzolás további bonyodalmaira mutat.

Cene gál István festménye

Aki kimaradt a lexikonból

Leblancné dr. Kelemen Mária emlékére

(1931-1995)

Szürke dossziében lapozgatók. Benne önéletrajz néhány oldalon, bibliográfia a munkásságról, néhány újságdalnyi másolat interjúkról, híradásokról. Mária bízta rám tíz évvel korábban, hogy ha valami történnék vele, hiteles adatok alapján szólhassak sírjánál, írhassem meg a nekrológót, netán lexikonban illő szócikket róla. (Kétévenként újabb kiegészítő adatokat postázott.)

A hétköznapi józan világában bizonyára képtelen dolognak tűnhet még életünkben ilyen célzatú leltárt készíteni, ugyanakkor mélyen és megindítóan drámai ennek valós tényyszerűsége, hiszen bár mindannyian együtt élünk a halállal, mégis kevesen merészelünk ennyire tudatosan felkészülni rá.

Leblancné dr. Kelemen Mária megtette ezt. Képtelen lett volna elviselni, hogy ne legyen rend körülötte. Egész életében ilyen megszállottan kereste és teremtette meg a rendet: pedagógusként is, levéltárosként is, múzeológusként is, kutatóként is, ám mintha soha nem lett volna szerencséje az étellel. Vannak, akiket a sors szinte kedvtelésből is sokszorosán csapásokkal sújt. És lehetőleg egyszerre teszi, gyors egymásutánban, mázsányi súlyokat ejteget a törekeny vállakra, aztán nevetni is kedve támad a gyöttrő fájdalomokon, az elviselhetetlen kínokon, hogy kegyetlenkedéseit újra és újra kezdhesse. Nehéz gyermekkor – semmiség! Szeretefoszlott, szétpergő lányálom a boldog házasságról – szomorú ráadás! Aztán a rakoncátlan szív s orvosi segédlet, majd tragikus halálesetek a családban. Korlátolt felfogású munkahelyi vezető a meghalt és szeretett levéltári igazgató helyett, hogy ezt még gyorsan kövesse egy kis lakóhelyváltoztatás, munkahelyi csere, szívszanatórium, végezetként pedig a baj, az a gyógyíthatatlan, ott, ahol fészkel az agy...

És közben és mégis és mindezekkel együtt, tán mindezek ellenére is a nagy, a végtelen szerelem: Madách Imre.

Nem esztétaként, nem alkotó rendezőként, nem versben álmodó lírikusként, hanem olykor rabszolgaként. – Adatot adat után gyűjtve, öreg papírosokat betűzgetve, jegyzeteket készítőn áldozatul, hogy majd mások mindezekből felépíthessenek valamit, mi nekik hírnevet és dicsőséget terem majdan: így készültek a forráskiadványok, a kéziratkatalógusok.

És így feszült neki a Mikszáth-életműnek is; betegen, mégis nagy elszántsággal. Nem lesz senki, aki befejezze ezt a munkát. Ma már nincs fiatal, aki tudná s vállalná ezt.

Megszenvedett élet, elfogadott sors s végtelen alázat: pillérei ezek egy ilyen életnek. Az ő életének. Pillérek és szép szavak... Ám mindezt megélni...

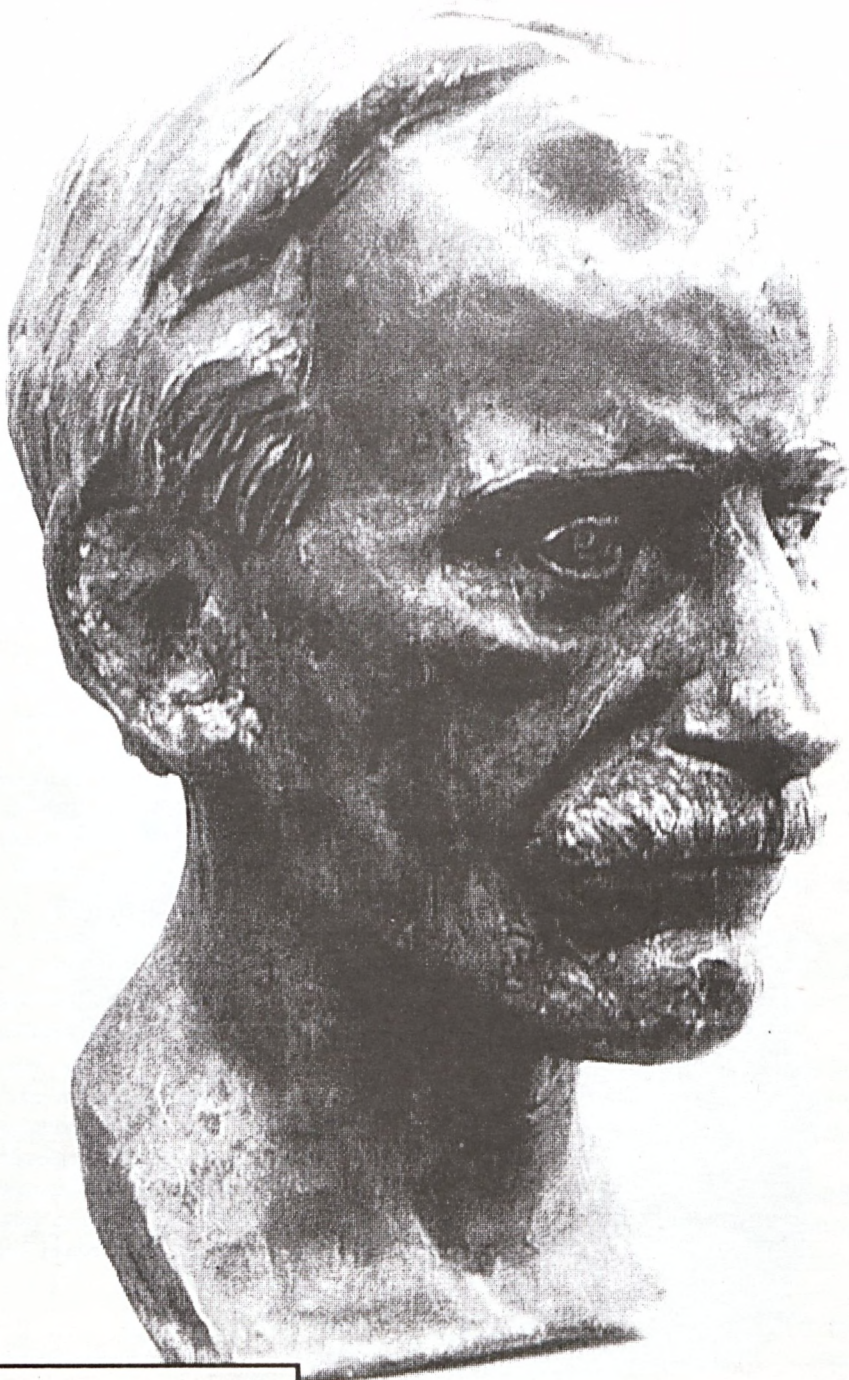
Leblancné dr. Kelemen Mária kimaradt az Új Magyar Irodalmi Lexikonból. Pedig több tudat címszót írt bele, többek között rólam is. Én az övét most nem tudom megírni.

Majd később. Most nagyon fáj...

Praznovszky Mihály

(Budapesten, 1995. szeptember 7-én, csütörtökön este)

palócföld
KÖZELÉLT, IRADT SE, MIVÉGÜTTI FOLYÓIRAT 9/2

56 Ft.